

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- ORAVECZ IMRE versei 209
VASZILIJ BOGDANOV versei (*Bogdán László fordításai*) 212
LACKFI JÁNOS versei 215
KARÁTSON ENDRE: Párbeszéd (*novella*) 217
KARÁTSON ENDRE – SZILÁGYI ZSÓFIA: Menettérti beszélgetés
(*Szolláth Dávid interjúja*) 221
CSAPLÁR VILMOS: Beszervezés (*regényrészlet*) 233
KŐRÖSI ZOLTÁN: Magyararka (*család, regény*) 241
JAN WAGNER versei (*Mohácsi Balázs fordításai*) 266
ORCSIK ROLAND verse 269
BECK TAMÁS versei 270
HEIDL GYÖRGY: Alkésztisz és Admétosz (*A házasság Euripidész drámájában*) 272
GÁRDOS BÁLINT: Thomas Warton, az Erzsébet-kor és az angol irodalomtörténet-írás kezdetei 279

A Jelenkor postájából

- TÖRÖK LÁSZLÓ: Amygdala triumphans 289

*

- GYÖRGY PÉTER: Az utolsó történelmi nagyregény (*Szónyei Tamás: Titkos írás I-II.*) 294
KARAFIÁTH JUDIT: A macskaprémről a fületlen gombig (*Karátson Endre: Retúrjegy*) 300
KISANTAL TAMÁS: Bevezetés a magyarológiába (*Lackfi János: Milyenek a magyarok?*) 304
LÁSZLÓ ESZTER: Meddő termékenység (*Miklya Anna: Eső*) 308

2013

MARCIUS

JELENKOR

LVI. ÉVFOLYAM

3. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Szerkesztő
GÖRFÖL BALÁZS, SZOLLÁTH DÁVID

Tördelőszerkesztő
KISS TIBOR NOÉ

Szerkesztőségi titkár
KOZMA GYÖNGYI

A szerkesztőség munkatársai

BERTÓK LÁSZLÓ
főmunkatárs

BALLA ZSÓFIA, CSUHAI ISTVÁN, PARTI NAGY LAJOS,
TAKÁTS JÓZSEF, THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.
A szerkesztőség új e-mail címe: jelenkor58@gmail.com

Arra kérjük a folyóiratunkban még nem publikált szerzőket, hogy közlésre szánt műveiket kinyomtatva, postai úton juttassák el a szerkesztőség címére. Az elfogadott kéziratok szerzőit a küldeményhez mellékelt válaszborítékban vagy a megadott e-mail címen értesítjük. Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310-673),
a Nemzeti Erőforrás Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatásával.
Felelős kiadó: dr. Hargitai János, a kuratórium elnöke.

Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok.
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága.
(1008 Bp., Orczy tér 1.)

Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
(Tel.: 06 80 444-444; fax: 06 1 303-3440; e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu)
valamint közvetlenül vagy levélben kért postautalványon a szerkesztőség címén.

Előfizetési díj az I. félévre 4740,- Ft, a II. félévre 3950,- Ft,
egy évre belföldre: 8690,- Ft;

a Magyar Posta Rt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.
Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.
Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

TRANZIT – a tizenegy kortárs horvát dráma-tartalmazó, a *Jelenkor* folyóirat gondozásában megjelent antológiát február 19-én mutatták be a Pécsi Horvát Színházban. A könyvről *Ivan Trojan* teatrológussal, a kötet válogatójával *Medve A. Zoltán* kroatista, az eszéki egyetem oktatója és *Ágoston Zoltán*, a *Jelenkor* főszerkesztője beszélgetett. Közreműködött *Vlasits Barbara* egyetemi hallgató és *Ottlik Ádám* színművész.

*
GARACZI LÁSZLÓ volt az első vendége a Csorba Győző Könyvtár Kortársalgó elnevezésű beszélgetéssorozatának február 20-án a pécsi Tudásközpontban. A szerzőt *Balogh Robert* író kérdezte, közreműködött *Bacsókó Tünde* színművész és *Bodor Tibor Teskó* zenész.

*
BÉNYEI TAMÁS tartotta meg ebben az évben a PTE BTK irodalom tanszékei által szervezett Thienemann-előadásokat. A három előadás központi témája a metamorfózis volt. *Séllei Nóra* a Janus Pannonius-előadások keretében Virginia Woolf harmincas években írt szövegeivel foglalkozott. Az

előadásokat február 14-én és 15-én hallgathatták meg az érdeklődők a Bölcsészkaron.

*
A BUDAPESTI FESZTIVÁLZENEKAR adott koncertet február 4-én a pécsi Kodály Központban. A műsoron Haydn, Césár Franck, Mendelssohn és Schumann művei szerepeltek, vezényelt *Takács-Nagy Gábor*, közreműködött *Báll Dávid* zongorán, *Ács Ákos* klarinéton és *Pápai Ákos* basszét-kürtön.

*
ÁRGYÉLUS KIRÁLYFI ÉS TÜNDÉRSZÉP ILONA. A pécsi Bóbita Bábszínház új bemutatóját február 16-án tartották. A darabot *Gimesi Dóra* írta, az előadást *Fige Attila* rendezte.

*
SZABADEGYETEMET rendezett a pécsi Hallgatói Hálózat a PTE BTK-n február 11–12-én. A nagy érdeklődés övezte eseményen többek között *Arató Ferenc*, *Arató László*, *Bagi Zsolt*, *Csordás Gábor*, *Deczki Sarolta*, *Milbacher Róbert*, *Pethőné Nagy Csilla*, *P. Müller Péter*, *Takáts József*, *Tamás Gáspár Miklós*, *Vári György* és *Weiss János* adtak elő.

Szerzőink

- Oravec Imre** (1943) – költő, író, műfordító, Szajlán él.
Bogdán László (1948) – író, költő, Sepsiszentgyörgyön él.
Lackfi János (1971) – költő, író, műfordító, a *Nagyvilág* szerkesztője, Zsámbékon él.
Karátson Endre (1933) – író, irodalomtörténész, esszéista, Párizsban él.
Szilágyi Zsófia (1973) – irodalomtörténész, kritikus, Budapesten él.
Szolláth Dávid (1975) – irodalomtörténész, a *Jelenkor* szerkesztője, Pécsen él.
Csaplár Vilmos (1947) – író, Budapesten él.
Kőrösi Zoltán (1962) – író, szerkesztő, Budapesten él.
Jan Wagner (1971) – német költő, műfordító, Berlinben él.
Mohácsi Balázs (1990) – a PTE BTK irodalom szakos hallgatója, Pécsen él.
Orcsik Roland (1975) – költő, író, műfordító, Szegeden él.
Beck Tamás (1976) – költő, író, Zalaegerszegen él.
Heidl György (1967) – eszmetörténész, a PTE Esztétika Tanszékének vezetője, Pécsen él.
Gárdos Bálint (1981) – irodalomtörténész, fordító, Budapesten él.
Török László (1962) – történelem-latin szakos középiskolai tanár, Budaörsön él.
György Péter (1954) – esztéta, Budapesten él.
Karafiáth Judit (1943) – irodalomtörténész, az ELTE Francia Tanszékén tanít, Budapesten él.
Kisantal Tamás (1975) – irodalmár, Pécsen él.
László Eszter (1983) – esztéta, Pécsen él.

*Folyóiratunk a Nemzeti Erőforrás Minisztérium,
a Nemzeti Kulturális Alap,
Pécs Város Önkormányzata,
a MASZRE
és a Szigetvári Takarékszövetkezet
támogatásával jelenik meg.*

A Jelenkor a LAPKER újságospavilonjain kívül a
következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSÉTT: PTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. –
Művészetek és Irodalom Háza, Széchenyi tér
7-8. – Pécsi Kulturális Központ Információs
Irodája, Széchenyi tér 1.

BUDAPESTEN: Vince Könyvesbolt, I, Krisztina
krt. 34. – Ráday Könyvesház, IX. Ráday u. 27. –
Gondolat Könyvesbolt, V. Károlyi Mihály u. 16.
– Írók Boltja, VI., Andrassy út 45.

www.jelenkor.net

790,- Ft

JELENKOR

9 770447 642002 13003

ORAVECZ IMRE

Újdonságok

1

*Elindulok a házban valahova,
egy másik szobába,
vagy annak a szobának egy másik pontjára,
amelyikben vagyok,
egy tárgyért,
vagy hogy csináljak ott valamit,
de közben eszembe jut valami,
és elfelejtem,
mit akartam,*

eltérít, túsul ejt egy emlék, egy új szándék, mikor mi.

2

*Raynaud-szindrómám lett,
ha kesztyű van rajtam, ha nincs,
hidegben pár perc alatt mindkét kezem
középső és gyűrűs ujja elfehéredik, érzéktelenedik,*

*pontosan olyan színt öltenek,
és olyan hideggé válnak,
mint amilyen anyám keze volt a ravatalon,
mikor utoljára megérintettem,*

*ilyenkor gyorsan bemegyek a melegre,
és sokáig masszírozom,
hogy visszatérjen beléjük az élet,*

most már erre is figyelnem kell.

Reggel

*Felébredtél,
tél van, öreg vagy, és egyedül,
indulsz tüzet rakni, havat söpörni,
nehezen fogod fel,
hogy még élsz,
egy házzal álmodtál,
melyből kihalt a lakó:
a te házad volt.*

Szög

*Egy reumaorvosi szórólap szerint a csuklóizületi fájdalom elkerülhető,
ha megfelelő szögben fogunk meg valamit,
és példákkal illusztrálja a megfelelő szögeket
az ajtókilincs lenyomásától kezdve
a palackkupak lecsavarásán át
a leveseskanál tartásáig,*

*hogy hogyan kell fogni a ceruzát,
amellyel írok,
az, sajnos, nem szerepel a példák közt.*

Szerelem

*Hű szerelemmel szerettem a nőket,
kiket szerettem,
de az csak a test beszéde volt,
az igazi, a lélek szava,
melyet a fiaim iránt érzek,
tisztá és olthatatlan,
szól hozzájuk,
míg élek.*

Látkép

*A falban ablak,
az ablak előtt terasz,
a terasz alatt sziklakert,
a sziklakert lábánál udvar,
az udvar végében melléképület,
a melléképület mögött fakoronák,
a fakoronákban rések,
a résekben völgy,
a völgyön túl hegy,
a hegyen erdő,
az erdő felett égbolt,
az égbolton felhők,
a felhők közt nap,*

*mikor dolgozószobámból ezt láttam,
még éltem.*

Challenge

*Living makes me feel lonely,
living and writing make me feel more lonely,
living and writing in English in Hungary
make me feel the most lonely
but I cannot resist the challenge.*

The ultimate reason

*What's more consoling
for the passage of time than
the oblique, celestial afternoon sunshine
that turns the barren winter slopes
honey-yellow against the advancing
dark shadows of the pine forest on the ridge!*

A lovag, a halál és az ördög

Dürer-variációk Malevics modorában

1

*Mit sugdoshat az ördög a lovnak
és mért kíséri őket a halál?
A homokórán hullnak a porszemcsék.
A báméskodó öreg kire vár?
Milyen a rostély alatt az arca,
és miben reménykedik a lovag?
Véget érhet-e egyszer is a harca?
Vaslándzsája a jövőbe mutat?
A jövőt soha nem láthatja meg.
Háta mögött az üldöző sereg,*

Vaszilij Bogdanov (1895–1982) méltatlanul elfelejtett orosz költő életművének jelentékeny része egészen a legutóbbi időkig lappangott, de aztán előkerültek a költő füzetei, és unokája, Tatjana Bogdanova, a harvardi egyetem szlavisztikatanára megkezdte a szentpétervári, szibériai és amerikai füzetek anyagának közreadását. Magyarázó jegyzetei sokat elárulnak a korról és a váltakozó irodalomfelfogásról, s arról is, hogy milyen kevésbé értjük a sztálinizmust, irodalmáról és kényszerhelyzeteiről nem is beszélve. Az arisztokrata katonacsaládból származó Vaszilij Bogdanov – unokája már dolgozik biográfiáján is – Párizsban kezdte pályáját, a tízes években két kötete is megjelent (*Üvegvilág*, 1917, *Árnyak délutánja*, 1919). 1916-ban vette feleségül Léna Nyezvanovát, a neves költő unokahúgát, az ismert pétervári belgyógyász kisebbik lányát. Noha szülei már nem éltek, (édesapja tüzértábornokként a galíciai fronton halt hősi halált, édesanyjára a lázadó muzsikok gyújtották rá a kastélyt, apósát részeg vörösgárdisták lötték le a nyílt utcán, anyósa a tizenhét éves spanyolnátha áldozataként halt meg („A család körül – Andrej Belij szerint – körözött a halál fekete madara!”), Bogdanov és felesége a húszas évek elején mégis, barátaik kifejezett ellenkezése dacára is, úgy döntött, hazatelepszene. Szentpéterváron 1924-ben még megjelent egy verseskönyve (*Orosz ábrándok*), de hamarosan a gonosz, rosszindulatú támadások keresztüztübe került, s az irodalom peremére sodródott, verseit nem közölték. Dumas, Victor Hugo, Verne és Walter Scott regényeinek fordításaiból élt, s következő könyve, *A szuzdáli harangok* negyven év késéssel, 1964-ben, a hrucsovi olvadás utolsó pillanatában jelenhetett meg alaposan kiherélve, ami el is vette a költő kedvét a további próbálkozásoktól, ezután már csak az asztalfióknak írt. Utolsó éveinek nagy élménye különös amerikai utazása volt. Imádott leánya, Tánja még az ötvenes évek elején ment férjhez a moszkvai amerikai követség harmadtitkárához, és távozott az Egyesült Államokba, de a költő útlevelkérelmét következetesen visszautasították. Kevéssel halála előtt, 1979-ben mégis kiengedték, s néhány felejthetetlen hónapot töltött Berkeleyben, megismerkedett Milósszal és Robert Lowellel, mindketten kiálltak versei mellett, s az orosz kiadást jóval megelőző angol és lengyel válogatások utószavai is jegyezték. Mi most a Tatjana Bogdanova gondozta kritikai kiadásból válogatunk, de szándékunkban áll Bogdanov egész hozzáférhető életművét s unokája életrajzát is lefordítani. (*A ford.*)

*foszlik porrá a kopár ligetben.
Előbb a halált, majd az ördögöt
döfi le és a végtelen körök
forgatagában áll rendületlen.*

2

*Üldözik vajon? Életére törnek?
A bátor lovag hova menekülhet?
Körötte ég már a kopár liget.
Ellenségei ide el nem érnek.
A homokóra csak az időt méri,
de időn túli végső indulat,
amellyel a lovag most lecsap –
vad kutyája elszörnyedve nézi –,
a halálra, üldözve az ördögöt.
Zörögnek összetört csontjai,
képzelhette volna valaki,
hogyan egyszer kaszája mond csütörtököt?
Azóta az örökkévalóság
otthona! Éli megtervezett sorsát.*

3

*Fut az ördög. Lehull a halál.
És egyszerű lesz, átlátható minden.
Körülkémelek a hős, ellenfényben.
Ellenség sehol. Az óra megáll.
A homokszemcsék őrző zenéje
szűnik, már nem méri az időt,
az esztelen, hódító kerítőt,
köréje hull a magány örök éje.
Leszáll lováról, feltolja sisakját,
hol késlekednek ellenségei.
Köröskörül elherdált évei.
Ha van, ilyen unalmas a szabadság.
Kivonja kardját. Előtte az öreg,
köröskörül aggódó égiek.*

4

Részekre eshet, elveszhet az egész,
 most hogy levágta, elszabadul minden,
 káosz lehet úrrá a mindenségen.
 Porrá omlik, elrothad, elenyész
 ősfá rengeteg, az ódon kastély.
 Elszabadul a pusztító enyészet.
 A halál volt az ura az egésznek.
 A lovag arcán megremeg a rostély,
 szétfoszlik bős, bölcs hűségese ebe,
 rohad testéről a hús, mozgó csontváz,
 és ördög nélkül – az égi hang kontráz –
 mindenki rohadtabb, mint kellene.
 Elszabadul a rossz, ha nincsen ördög,
 s a gonoszokat nem tudod levágni,
 hiszen halál sincs, hallhatatlan bárki,
 átkos körödből nincsen mód kitörni.
 A világ romján tort ül az enyészet.
 Ha egyebet nem, ezt aztán elérted.

5

Elment a lovag. Engem itt hagyott,
 a világ végén, Szentpéterváron.
 Nem lehetek úrrá a látomáson.
 Lehet, hogy holnapután meghalok.
 Még villog lándzsája a horizonton.
 Mögötte felvonít hű kutyája.
 Felleg takarja. Még hallszik imája.
 Öntudatlan is utána mondom.
 És felzendül a fekete rigó.
 Szélben hullámszik a Ladoga-tó.
 Életem romjai vesznek körül.
 A lovag talán megoldás lett volna,
 de ellovagolt – hova? – a seholba.
 Foglyul ejt, növekszik bennem az űr.

BOGDÁN LÁSZLÓ fordításai

A Dürer-mű kifordul sarkából a Malevicsnak tulajdonított látomásban, bizonyítja, eléggé keserű hangon, az 1981-ben írt öt szonett is, mintegy kiteljesítve a látomást, amelyben a lovag ledöfi ugyan a halált, menekülésre készíti az ördögöt, de a lopakodó enyészetet már nem tudja megállítani. Dühöng a pusztulás szele. Az utolsó szonett váratlanul lesz személyes hangú, és végső kétségbeeséséről vall a költő. Érti, már közeleg az utolsó kaland... – Tatjana Bogdanova

Emberszabás

Szemmelverő

Megvan bennem a képesség, hogy bárkit bármikor megsebezsek, a menzán a villát teljes erőből belebökhetném a mellettem gyanútlanul falatozó egyén szőrös és jól ápolt kézfejebe, vagy mondvacsinált indokkal szóba elegyednék vele, és a fogpiszkálót mélyen döfném a szemébe, különösebb erő sem kell hozzá, elég, ha váratlanul cselekszem, az emberek rettenetesen kiszolgáltatottak, se kard, se páncél, csalóka biztonságérzetbe ringatják magukat, mondván, civilizált világban élünk, fizetjük a rendőrséget, vigyázzon az ránk, a járókelők tagjait alig valamicske szövet fedí, kezük-arcuk csupaszon, kihívóan tárul ország-világ elé, pompás, nyílt terep minden agresszióknak! A filmekben az ilyesmit túlbonyolítják, hétpróbás mesterlövészek bujkálnak a tetőkön, lopakodó merénylők ragasztgatnak plasztikbombát titkos helyekre, miközben én aszerint osztályozom az embereket, kivel miként tudnék elbánni, pusztá kézzel, parkban talált kővel, husánggal, vasdoronggal, ugyan ki sejtí, mit rejtegetek a hátam mögött, a kávéházi teraszon ülőket egy mozdulattal leütöm hátulról, a szökőkút vizét megbűvölten bámuló totyogó babának elég egy lökés, úszni úgyse tud még, pillanat múlve, hogy egy nyugdíjast vagy akár ereje teljében lévő fiatalat is hipp-hopp lelökjek a mozgólépcsőn, betaszítsak a vonat alá, az autók közé, jobb esetben nem hal meg, csak egy életre megnyomorodik, bár persze ki tudja, ilyenkor mi a jobbik eset, az eszem megáll, itt járkálnak angyali nyugalommal, fogalmuk sincs róla, vagy csak úgy tesznek, mintha fogalmuk se lenne róla, mi lakik az emberben, mi lakik bennem.

Rémlátó

*Fogalmam sincs, hogyan csinálják mások,
mennek előre öntudatosan, élnek bele a vakvilágba,
és mintha bele se gondolnának, mi folyik
körülöttük éppen, lehet, hogy ez valami önvédelmi
reflex a részükről, lehet, hogy pusztán vakság, nekem
csontomig fájnak a tömegben megvillanó gyilkos
tekintetek, gombostűkkel szurkálják bőröm
minden szabad négyzetcentiméterét, és ki tudja,
mit nem rejtenek a markok, a kabátujjak, pengét, boxert,
elég, ha valakinél egy gázspray van, máris látásod vesztve
tántorogsz, minden egyes ember potenciális gyilkos,
presszóban sose hagyom asztalon az italomat,
még valamit beleszórnak, és úgy kiüt, azt sem tudom,
hol ébredek, milyen állapotban, olvastam ennél
cifrabbat is, a szerokereskedőknek semmi se drága,
egyik ismerősöm piszkos ügyekbe keveredett,
tartozott a kínaiaknak, először elütötte egy kocsi
az utcán, aztán mikor nem értette a célzást,
egy kapualjban ketten lefogták, hosszú, vékony
tűt szúrtak a szemébe, értésére adva, most csak
pár napra válik világtalanná, de ha nem fizet,
rosszabbul is járhat, el kellett adniuk a lakásukat,
abból fizettek. Tíz perc tömegközlekedés
után úgy érzem, legalább ötven pofoztak fel,
hárman térdeltek hasba, ketten taposták addig
földre ledöntött testemet, amíg nem hörögtem,
egyikük meg is erőszakolt különös kegyetlenséggel,
nyilvánosan, a járókelők unottan, némi borzongó
kíváncsisággal nézték végig a jelenetet,
ahogy bulvárlapot vagy rendőrségi magazint
lapoz át az ember: szerelemféléstől agyonverte,
trágyahordó villával hasba szúrta, tóba fojtotta,
feldarabolta és zsákba tette, csak ki ne olvadjon a
mirelit és fel ne melegedjen a sör, míg hazaérek,
vajon milyen pongyola lesz az asszonyon, és
mikor is kezdődik a tévében a meccs.*

Párbeszéd

Rokonszenves házaspár virágcsokorral toronyház liftbejáratánál. Egy időben érkezőnk, a virágcsokor terjedelmes, a fülke meglehetősen szűk. Udvariasan előre engedem őket, némi szabadkozás után elfogadják. A fülke megtelik velük. és megindul felfelé. Kerek kémlelő ablakon át még látható hálásnak szánt, elégedettre sikerült mosolyuk. Azt gondolom, hogy azt gondolják: ez a hülye, ha nem játssza meg magát, most ő menne fel, mi meg ácsoroghatnánk odalent, amíg a lift visszaér a huszadik emeletről. Nem tetszik nekem az ilyen elégedettség.

Nem tetszik az ácsorgás sem, de most már késő. Kellett nekem előzékenykedni. Kedvem lenne visszahívni őket, de ilyen gomb nincsen. Viszont leáll a készülő magától. Olyan hirtelen, mintha nekem engedelmeskedne. Ők nyilván nem akarták. Nem megérkeztek, hanem elakadtak. Ezért mutat a szintjelző egyszerűen két emeletet, a félig kiírt számok mellett a felfelé mutató nyíl pedig egy helyben ugrál. Nyilván nem tudnak kilépni. Kajánul figyelem, mikor szólal meg a vészcsengő. Már is süvít, de nyikkan egyet, azután elhallgat. Valami nagyobb kapcsolódási hiba jött közbe, elég ritka eset. Biztos a hibabejelentővel sem tudnak beszélni. Elképzelem, milyen ijedt képet vágnak. Nem is igen tudják mozgatni a fejüket a hatalmas virágcsokor miatt.

Ha van náluk mobil, akkor kivágják magukat, persze, ha van a kabinban térérő. Lehet, hogy az sincs, mert távoli dörömbölést hallok. És mintha kiáltoznának is segítségért. Belegondolok abba, hogy kis híján engem kap el a rövidzárlat, s akkor én dörömbölök és rikoltozom a rám záruló cellában. Vajon ez esetben ők mit tennének? Teljesen rajtam múlik, hogy mit képezelek el. Kizárom azt, hogy türelmesen/tehetetlenül/közönyösen továbbra is csak ott toporognak a megbolondult kijelző előtt. S ahogy múlik az idő, és nem jön elő senki az épületből, egyre növekszik bennük valami indokolatlan felelősségérzet, amely felülkerekedik az indokolt bosszúságon amiatt, hogy épp velük történik ilyesmi, és nem elég, hogy vesztegetni kell a drága idejüket, még az intézkedés is rájuk hárul. Kurva pechük van, mert a legegyszerűbb lépésre lehetőségük nem adatik, az ilyen modern épületekből megspórolják a házmestert, csak több háznak van egy közös gondnoka, az pedig, bassza meg, nem itt lakik, és nincs kiírva, hogy pontosan hol kell keresni, és térérő sincsen a telefonáláshoz. Virágcsokor ide, virágcsokor oda, elég mosdatlan szájúak, azt pedig különösen rossznéven veszem tőlük, hogy eszükbe sem jut nekivágni a lépcsőnek, hogy felmásszanak hozzám és megnyugtassanak, enyhítsék jogos riadalmamat, tegyék elviselhetőbbé a várokozást azzal, hogy elterelik róla a figyelmemet, és szebb jövőt ígérve bátorítanak.

„Az elbeszélő önkénye” című sorozatból.

„Bezzeg én őket cserben nem hagyom” – mondom magamban a lépcsőre hágyva, mely csigaház mintára fordul, s a feljutást is csigalassúra fékezi, úgyhogy ráérek emlékezetemet frissíteni, illetve foltozgatni. Nem igazán figyeltem meg az odafent pórul jártak öltözékét, hozzávetőlegesen csupán annyit mondhatok, hogy a nő amolyan sakktablára emlékeztető kockás kosztümet visel, a férfi pedig anorákot, narancssárgát, ami az ellenszenves embereknek kedves, az útkaparóknak pedig kötelező. Épp ezért az útkaparók között jócskán akad rokonszenves is, elmentében azokkal az emberekkel, akik ezt a rothadásnak kitett, hivalkodó szint szabadon választják. Külsejük után ítélve a nőt bátran minősíthetem hölgynek, a férfit viszont inkább csak esetenként úrnak. Ennek okáért adom az ő szájába a „kurva pech” meg a „bassza meg” kifejezéseket. Feltételezem, hogy az adott helyzetre a hölgy is ugyanezekkel a szavakkal válaszol, de nem ejti ki őket.

„Bassza meg” – szuszogom én is, kurva meredek ez a lépcső fel a pecheseikig. Ők nem hallják, olyan hangosan dörömbölnek. Időnként a hölgy sikít, hogy segítség. Mikor felérek, éppen a férfi ordít. A hölgyre, hogy ne rázza a fejét, összetöri a virágokat. Abbahagyja, ahogy fejem megjelenik a szemük magasságában.

– Nyissa ki.

Rázom az ajtót, eredménytelenül. Nem hiányzik sok, hogy a küszöb szintjén legyenek, de ez a kevés mindent lebénít.

– Hívjon szerelőt.

Mutatom, hogy tehetetlen vagyok.

– Tűzoltót akkor – hisztizik a hölgy. – Telefonáljon.

– Nekem sincs téreróm.

– Akkor most mi lesz? – mormogják elhűlten.

Megesik rajtuk a szívem: – Várjunk.

– Hogyhogy várjunk?

– Várjuk a szerelőket. Várom én is önökkel. Könnyebben telik az idejük.

– Ne hecceljen – méltatlankodik a narancsszínű.

– Értse meg, kérem, magukkal vagyok. Hallgassanak csak ide. Csúcsforgalomban indultam ma délután, a metróban úgy szorongtunk, mint szardíniák a konzervdobozban, s egyszer csak nagyot rándulva megállt a szerelvény. A lámpák is kialudtak pár percre. Majd megszólalt a vezető a hangszórón: „Figyelem, figyelem. Baleset miatt szerelvényünk kényszermegállásban várakozik. Kérjük szíves megértésüket. Senki se szálljon ki. Életveszélyes!” A hangzavarban valaki mellettem megjegyezte: „Hülye állat. Most kellett neki a sínekre feküdni.” Mások méltatlankodtak a megjegyzésen. Önök mit szóltak volna ottan?

– Mi közünk hozzá – szólal meg a hölgy, a narancsos meg: – Mi itt várunk, nem a metróban. És ön mit akar ezzel a történettel?

– Párbeszédet. Egyszerűen párbeszédet. Már csak azért is, hogy eszükbe se jusson kiugrani a kabinból. Mert életveszélyes.

– Mi nem kiugrani akarunk, hanem kiszállni, normális körülmények között.

– Éppen ezt akarom megértetni önökkel, hogy a körülmények nem normálisak. És hogy nem szabad türelmetlenkedni. Csak súlyosbítja a várakozást.

– És azt hiszi Ön, hogy az ön fejlődéses történetével nekünk könnyebb?

– A párbeszéd a fontos. Segít önökön. Van önöknek lányuk?

– Hogy jön ez ide?

– Mert nekem a metróban a lányom tette a szóban forgó megjegyzést. Ilyen egy mai lány.

– Megéri a pénzét – jegyzi meg a narancsos.

A hölgy pedig büszkén:

– Nekünk fiunk van. Meg nekem az anyám is él.

– Látja az enyém meghalt – közlöm kapásból. A minap kimentem hozzá a temetőbe. És képzeljék, kiáltozást hallok: „Gyere ide. Ide gyere.” Csak nem hallgatott el, hát abbahagyom az árvácskák ültetését, és mit látok? Egy robusztus afrikait, zöld viaszosvászson kabátban, amilyent a horgászok viselnek. Seprűt tart a kezében, és lábujjhegyre állva nézelődik. Aztán nekilődül. Valami szőrös fut a sírok között. „Lenke! Lenke!” – bömböli a szerecsen. Egy ölebről van szó, mely játékosan ugrabugrál, futtában feldöntve, ami csak útjába kerül: virágcserepet, lámpást, halottak fényképét. Mint aki tudja, hogy bármit megengedhet magának. Zöldkabátos üldözője nem is csap oda a partvissal, csak ordibál, s az ő vadonban érlelt hangját megkettőzi valami papagájríkacsolás, melyet egy múmiásra aszalódott, vastagon sminkelt vén dáma hallat:

– Lenke, te megőrültél.

Ő sétabotjával paskolja az avart, és megparancsolja természetes inasának, nyomja meg az autó dudáját, hogy tudatosítsa Lenkében a takarodó képzetét. Lenke fűtyül erre, de nem a felé nyújtott édességre, melynek segítségével a fekete ember markába kaparintja, és visszatoloncolja gazdájához. A jelenetet a zenebonára odacsődülő turisták megtapsolják.

– Cuki lehetett – mondja a hölgy, kinek a kistermetű, szőrös állatok nyilván gyengéi.

– Most sírjak vagy nevessek – bizalmatlankodik a narancsos, s végül tüszent, mert virágpor ment az orrába.

A hölgy felkacag. Én is ránevetek:

– Isten adjon ezerannyit.

A narancsos: – Csak hülyéskedjen. Nekem inkább sírni volna kedvem.

– Hát akkor mondok egy ideillőt. Felhívom a liftet, a szomszédék takarítónőjével érkezik. Szembetalálkozunk, vagyis inkább három szembe, mert az egyébként mosolygó asszony egyik szemével gyászosan néz. A másikkal, melyen hatalmas monokli nőtt, nem igen láthat, annyira bedagadt. Feljajdulok együttérzésből. Ő feljajdul, hogy sajnáltassa magát – így szokta. Most azonban van oka rá. Közben vitte ki hajnalban a kukákat, az épületből, ahol házmester, két arab megtámadta, s az ő szavaival élve „pénzt és bugyit” követeltek. Hiába magyarázta, hogy ő szegény házmesternő és sajnos öreg is, a két kanos és anyagias fazon elvette tőle a nagy kulcsomóját, aztán letéperte a járda szélére. És csakugyan rángatták le róla a bugyiját. Az ő derekas visítozása viszont felverte a környéket. Lámpák gyúltak, ablakok nyíltak. Látták az istentelenek, hogy baj lesz, elpucoltak, de az egyik bosszúból még beletiport sarokkal az áldozat szemébe. „Ki is folyhatott volna” – mondom a boldogtalan asszonynak.

– Kikészítették alaposan azt a szegény asszonyt, kétségtelenül ki – emeli felém az arcát a hölgy, ki a virágok közül, én meg azt veszem észre, hogy orra hosszú és hegyes, firtatásra kész. – De biztos ön abban, hogy a történet igaz?

– Miért ne lenne igaz? – kérdem gyanakodva.

– Lehet, hogy nem kukázott, hanem strichelt. Pénzes utcalánynak nézték.
– Azt szeretné, ha inkább kukázás és nem strichelés közben nyomná ki az ön szemét?

– Hallja maga! – vág közbe a narancsos – mit pimaszkodik a feleségemmel.
– Csak azt mondom, hogy akár strichelt, akár kukázott, a monoklit azt megkapta. Ez ténykérdés. Ha önt megölték, önnek tökmindegy, hogy a Hősök terén vagy a liftben tették.

– Tudja maga, hogy Kantonban van egy híres piac, ahol feldarabolásuk előtt az óriásteknősök páncélját éltükben nyiszálják le a testükről?

– Ez nem érv. Ez fenyegetés.

– Tudja maga, hogy ugyanazon a piacon élő skorpiókat árulnak papírzacskóban tíz-, húsz-, harmincdekás kiszereelésben? És tudja maga, hogy a kínai birodalomban ma is létezik olyan fajta vallatás, hogy a vallatott fütykösét ilyen fajta stanicliba dugják? Tővig.

– Bence, ne! – tör ki a hölgy. – Az úr a mi egyetlen segítségünk. Reménységünk.

Azokban Bence már belelendült: – És vallatnak úgy is, hogy a fogolynak addig, sokszor két hétnél is tovább, vízben kell állnia, amíg a bőre úgy kipállik, hogy kihallgatás előtt lecsavarják lábáról, mint egy térdzoknit.

Ideje volna szelídíteni a párbeszédet.

– Ha jól látom, krizantémot visznek. És hova, ha nem veszik tolakodásnak?

– A fiunkhoz – feleli a hölgy, miközben a narancsos Bence nyel egy nagyot.

– Nem él már? Krizantémot a temetőbe szokás vinni.

– Élni él, csak hogyan.

– Akkor haldoklik szegény?

– Tele van a Ricsi életerővel. Így hagy itt minket.

– Hova megy?

– Máshová. Messze.

– Ezért kapja a krizantémot?

– Gyászoljuk.

– Annak azért örülnek, hogy ilyen életerős.

– Már hogy örülnénk, ha nem rendelkezünk vele.

Nem firtatom, hogy hova megy el, kivel megy el. Bezzeg a narancsos Bence nem ódzkodik:

– A maga lánya csavarta el a fejét.

Kellett nekem ezeket kitalálnom. Ajánlatosabb másra terelni a szót.

– Mit szólnak ahhoz, hogy odalent az üzletsoron vihogó álarcos tör magának utat a tömegben, és berángat férfiakat, nőket a kapuk alá. Vajon ad nekik drogot vagy elvesz tőlük?

Narancsos Bence szavamba vág

– Magának ez vicc? Hát idehallgasson:

– Az Elefántcsontparton békefenntartó katonák elkapták Firmin Mahét, aki közveszélyes útonálló hírében állt. Nem sokat teketóriáztak: páncélkocsijukban nájlonzacskót húzva a fejére megfojtották. Néhány év múlva a helyi hatóságok perbe fogták őket, egyrészt mert törvényszéki ítélet nélkül végezték ki Firmin Mahét, másrészt mert nem azt a Firmin Mahét ölték meg, aki rettegésben tartotta a környéket, hanem egy névrokonát, akit eladósorba lépő lánya sirat.

Fele se tréfa ennek. Csak a technika, mármint a még működő technika segíthet. Térerő ugyan nincsen, de felvettem okostelefonomba egy rendhagyó állatfilmet. Odailleszttem a képernyőt az ő kerek ablakukhoz, és megnyomom a gombot. A zimbabwei nemzeti parkban vagyunk – mondja az elbeszélő –, ahol olyan eredményesen működtek az állatvédők, hogy az elefántok mérhetetlenül elszaporodnak. Kitépik a fiatal fákat, eleszik a zsiráfok elől a zsenge lombokat, leverik a madárfészkeket, feldúlják a falusiak ültetvényeit. Tömegben nyüzsögnek a súlyos, sötét testek egy csermely körül. Letiporják a forrást, dagonyáznak a szétterülő vízben. Az egyik felnőtt összerogy, meghal: az állatok is kapnak infarktust. Éjszaka ormótlan sűrű gyászolók járulnak a hullához, ormányukat lógatják föléje, aztán hiénák jönnek és keselyűk. Tépik a beleit. Vagy félórán át egy fiatal hímoroszlán marcangol magában. Feldühödött elefántok jönnek vissza, rárontanak az elbeszélőre, lapátfülükét szélesre tárják, agyarukat gyilkosan megsztik, trombitálva közelednek, már mázsás talpukat is emelik.

– Jaj, Bence, rám jött, nagyon kell – nyögi a hölgy.

Kíméletesen megnyomom a stop gombot. A beálló csendben lépcsőházi léptek hallatszanak. A szerelő érkezik? Én hívtam volna? Rá fogom bízni ezt az el-lenszenves házaspárt.

Rácsos alakzat jelenik meg az emeletünkön. Villany még mindig nincs. Csak a hold világít. Azt látom, hogy hideg fénye egy kőkemény arc köré szeg derengést.

KARÁTSON ENDRE – SZILÁGYI ZSÓFIA

MENETTÉRTI BESZÉLGETÉS

Szolláth Dávid interjúja

Szolláth Dávid: A skatulya, amelybe ma esti vendégünket tenni szokás, a nyugati magyar író skatulyája, Kemenes Géfin László vicces rövidítését felidézve, ő egy „nyumír”. Karátson Endre 1956-ban hagyta el az országot, miután az Idegen Nyelvek Főiskoláján tolmácsi diplomát szerzett, pályája ezután Franciaországban bontakozott ki. Erős kezdőlökést jelentett, hogy – a minden elitképző intézmény egyik ősmintájának számító francia csúcskollégiumban – az École Normale Supérieure-ön tanult és a Sorbonne-on doktorált, méghozzá oly nagy sikerrel, hogy a Nyugat franciás szimbolizmusáról szóló összehasonlító irodalomtörténeti munkáját a párizsi egyetemi kiadó, a P. U. F. adta ki 1969-ben, a könyv azóta is igen magas tudományos árfolyamon jegyzett mű. Az ekkor indult pálya voltaképp kettős pálya: az egyikben Karátson Endre, a magyar író haladt, a másikon André Karátson, a francia komparatista irodalomtörténész-professzor. A tudományos karrier Clermont-Ferrand-ban folytatódott, majd több évtizeden keresztül a lille-i egyetemen oktatott

Elhangzott a pécsi Művészetek és Irodalom Házában 2012. október 2-án.

Karátson, onnan is ment nyugdíjba. Az írói pálya egy elbeszéléskötettel kezdődött, amelyet bizonyos Székely Boldizsárral közösen jegyez, akiről a későbbiekben, remélem, majd mesél. A könyvnek Lelkigyakorlat a címe, és a párizsi Magyar Műhely adta ki 1967-ben. Ez ma már nehezen hozzáférhető kötet, mosolyogtam magamban, amikor észrevettem, hogy ugyanabból az Eötvös könyvtárból származó dedikált példányból dolgozom, mint amit Kelevőz Ágnes használt, amikor 1992-ben készítette veled a két évvel később a Jelenkorban megjelent nagy, kétrészes interjút – a kötet már akkor is ritkaságnak számított. Az elbeszéléskötetek és az irodalomtörténeti tanulmányok is sorra jelentek meg, de – rövidre fogva a bevezetőt – csak egy könyvre térnek ki. Ez a Belső tilalomfák című többszerzős tanulmánykötet, amely egy általad szervezett, az öncenzúráról szóló 1982-es tanácskozás anyagát tartalmazza. A tanácskozás a hollandiai Mikes Kelemen Körben – minden bizonnyal legfontosabb szellemi műhelyedben – zajlott le, és roppant nagy jelentőségű konferencia volt a magyar irodalmi emigráció életében, amiről sokat írsz a Retúrjegyben.

Amikor beköszöntött szabadságunk kora, sorra jelentek meg Magyarországon is köteteid, először a nemrég elhunyt Deák László Orpheusz Kiadójában az Átvitt értelemben, amely afféle hiánypótlónak készült, hiszen két korábbi köteted anyagát tartalmazza kiegészítve az Átírások című kötet anyagával. Ez a novellista Karátson Endréről nyújtott valamelyest átfogó képet, a nem sokkal ezután, 1994-ben megjelent Baudelaire ajándéka pedig az esszéistát, irodalomtörténészt mutatta be az itthoni olvasóknak. Én, a későn érkezett, ekkor ismertem meg Karátson Endre nevét, azaz az irodalomtörténéssel találkoztam először, és roppant izgalmas volt számomra – akkori egyetemistaként – az irodalmi tájékozódásnak, a modernista ízlésnek a könyvben mutatkozó konstellációja. A legegyszerűbb felolvasni a kötet címlapjára kiírt neveket, hogy lássuk, kikről szólnak a (nagy részét franciából fordított) tanulmányok: Ady, Kosztolányi, Kafka, Gombrowicz, Poe, Robbe-Grillet, Beckett, Nabokov, Mészöly, Esterházy, Borges.

A Baudelaire ajándéka már nem az Orpheusz, hanem a Jelenkor Kiadó könyve volt, és ezután is itt, Pécsen jelentek meg novellásköteteid egy évtizeden keresztül. A Lélekvándorlás, az In vitro, az Első személyben, végül pedig az Otthonok című memoárod két kötet 2006-ban, amelyek a most tárgyalandó Retúrjegy előzménykötetei.

A Retúrjegyet beszélgetőtársunk, Szilágyi Zsófia kritikus, irodalomtörténész szerkesztette, ő az, aki a szerző után „hivatalból” a legjobban ismeri a könyvet, korábban pedig az Otthonokról írt kritikát.

Az első kérdésem mindkettőtökhöz szól, és a három memoárkötet viszonyára vonatkozik: a Retúrjegy nem egyszerűen az Otthonok harmadik kötet, noha az ott megkezdett visszaemlékezések elejtett fonalát veszed fel benne újra. Am időközben nemcsak a cím, hanem a mű belső szerkezete is megváltozott, hiszen itt végig dialógus-formát használsz, továbbá eltelt közben öt év, nem utolsósorban pedig kiadót is váltottál: a Retúrjegyet már a Kalligram hozta ki.

Karátson Endre: Nagyon köszönöm az alapos bevezetőt, azon gondolkoztam közben, hogy mennyit kuliztam én életemben. És megilletődve veszem szemügyre ezt a termet, mert most veszem észre, hogy én ebben a teremben már egyszer voltam, 1988-ban a Jelenkor akkori szerkesztőségével, Csordás Gábor meghívására, aki ugyan nem jött el, de meghívott. Akkor ennek a tömegnek a fele üldögélt itt, úgyhogy van fejlődés.¹

Ami a könyvet illeti, tulajdonképpen ezt így terveztem. Önéletrajzot, emlékiratot nem akartam írni, nem tartottam a személyemet elég fontosnak. De történt valami, meghalt a feleségem. Próbáltam valahogy a gyászból kievickélni, és nemigen kínálkozott más, mint az önéletírás, és ahogyan az első fejezetet megírtam – az ő halálát és temetését – utána arra gondoltam, hogy rengeteg gyász volt már az életemben, főként magángyászok, de volt közösségi gyász is. Ötvenhat leverését közösségi gyásként fogtam fel, nemcsak én, hanem az országnak mondjuk kétharmad része legalább. Elkezdtem hát felsorolni mindezeket a gyászokat, amiket az életem során átéltem, meditáltam a síráson, a gyász különféle

¹ A teremben körülbelül 15-20 ember volt jelen.

érzéssikjain, ezek gyógykezelésén és a társadalmi vonatkozásain. Kialakult egy háromkötetes terv. Az elsőben egy gyászsort és egy érzelemlámpát akartam kibontakoztatni. Voltak az emigrációban olyan intellektuális csoportok, amelyekbe eljártam, ahol voltak barátaim, és közülük is meghaltak már egypáran, tehát sajnós volt anyagom a személyes gyász közösségi kitágítására.

A második kötet, úgy terveztem, legyen a házasságom története: elég viharos házasság volt, egyszer el is váltunk, aztán újra elvettem őt, tehát volt mit mesélni. A házasságom kívül, a gyászokon kívül mindehhez hozzáadódott az a sajátos élmény, hogy elkerültem egy idegen, új világba, amelynek ugyan addigra már tanulmányoztam a nyelvét, de egyetlenegy képviselőjével sem találkozhattam akkor még. 1951 és 1954 között az Idegen Nyelvek Főiskoláján magyar tanárok tanították a francia nyelvet, jó pedagógusok voltak, de akkor egész egyszerűen nem engedtek senkit a hallgatók közül élő francia közelébe. Csak a *L'Humanité* és a *Lettres Françaises*-² lehetett olvasni, és voltak olyan magyarok, akik korábban Franciaországban éltek, az ellenállásban is részt vettek, de született francia nem volt. Amikor aztán kijutottam, először egy olyan kaszárnnyába kerültem, ahol több száz magyar menekültnek kellett tolmácsolnom. Én tudtam őket fordítani, de amit a franciák válaszoltak, azt már nem nagyon értettem, mivel a franciát Gyergyai Albert somogyi akcentusában sajátítottam el. Kellott pár hónap, amíg hozzászókozt a fülem a valódi franciához. Erről szólt volna a második kötet: a házasságomról, az egyetemi világról, a Sorbonne-ról, '68-ról, az átélt, megismert francia világ nem egyszer ironikus bemutatásának keretében.

Az első kötetben tehát az én és az érzelemlámpa bontakozik ki, a második kötet az én, a házasság és a társadalom, az idegen, francia társadalom képét nyújtja, (a feleségem is francia volt) és a harmadik kötetben, úgy gondoltam, hogy ideje most már az érzelmek és a társadalom után eljutni az intellektus világáig, vagyis ebben a szellemi utamat próbálok bemutatni. Persze, ha én az eszmélkedésem történetét mondanám el, az hosszú távon unalmas is lehetne. Létezik azonban egy régi, ritkán használt műfaj az intellektuális prózában – a beszélgető forma. Például a Platón-dialógusok, vagy Diderot-nak a *Mindenmindengy Jakabként* fordított műve, a *Jacques Le Fataliste*, ezt nagyon szerettem, és gondoltam, megpróbálok én is valami ilyesmit csinálni. Kreáltam egy olyan figurát, aki vitázik, lépten-nyomon ellentmond nekem, és aki tulajdonképpen olvasó is. Mivel pedig az olvasó törvényszerűen mindig egy kicsit meghamisítja azt, amit az író mondani akar, ezért elneveztem őt sorozatgyilkosnak. Ez a figura többféle, mert egyrészt én vagyok, én találtam ki, én adom a szájába a kérdéseket, persze úgy, mintha ezek egy önálló személy kérdései lennének. De hát azért az is én vagyok, mindez tehát az én – nevezzük így – skizofrén természetemnek a kifejezése. Ezzel a személlyel különböző témákról, nézetekről, helyzetekről vitatkozunk, arról többek között, hogyan lehet szellemileg gazdagodni idegenben. Azok, akik kiszorultak Magyarország jelenlegi területéről, nagyon fontosnak tartották, hogy végső soron hozzájutottak még egy nyelvhez, amelyen lehet beszélni, gondolkodni. Ilyenformán a kívülrekedtség nemcsak fájdalom, bosszúság és kisebbségiség, hanem gazdagodás is. Vegyünk például egy erdélyi magyar embert, aki románul is olvas, neki nyilvánvalóan tágasabb kulturális horizontja van, mint annak, aki csak magyarul olvas, vagy Magyarországon olvas fordításból.

Térjünk vissza az olvasóhoz, ehhez a sorozatgyilkoshoz. Ő egy idő után megjelenik úgy is, mint egy itthoni magyar ember, aki párbeszédet folytat egy emigránsal. A történet úgy zajlik, hogy a visszatekintő szerző elmondja, mely intellektuális állomások voltak jelentősek számára, mi hozott gazdagodást gondolkodásába, vagy mi kellett benne megütőközést. Egyetemi pályájának a felidézése után a szerző elérkezik a visszatéréshez. 1990-

2 A Francia Kommunista Párt politikai napilapja és irodalompolitikai lapja.

től megváltozott Magyarországon a rendszer, és megváltozott az emigráció, amelynek addig megvoltak a maga otthonai – vitahelyek, műhelyek, találkozóhelyek stb. –, ezek lassan mind felbomlottak, és mindenki áthelyezte a súlypontot Magyarországra. A magyar fogadtatás elég sajátos volt, s ennek a tárgyalása teszi ki majdnem a könyv egyharmadát. A nyugatról visszajövők, akik ötvenhat mítoszában, bűvöletében éltek, egész más világot találtak már itt. Úgy próbáltam ezt leírni, hogy képzeljük el: hazajövök, kopogtatok az ajtómon, és egy idegen fogad. Nemcsak, hogy engem idegenként fogadnak, hanem nekem is idegen, akit a lakásomban találok. A hazatérésnek és a fogadtatásnak voltak örömteli és keserves, kínos pillanatai is. Ezekből néhányat felidézek: barátságok, amelyek kihűltek vagy megszakadtak, és mások, amelyek születtek. A párbeszéd a könyvnek ebben a szakaszában már leginkább az itthoni és a kinti mentalitás között zajlik.

SzD: Ahogy hallgatlak, az jutott eszembe, hogy voltaképpen Mikszáth Kálmán-i hagyományt folytatasz. Ő vette feleségül ugyanazt a nőt kétszer.

KE: Vannak még mások is.

Szilágyi Zsófia: Hogy mondjak még egy nyugati magyart: Ferdinandy György háromszor vette el a feleségét.

SzD: Nemcsak a második és harmadik kötet között változik meg a stílus, a hangnem, hanem általában véve elmondható, hogy az emlékirataid stílusa nem jellemző korábbi írásaidra. Novellisztikára épp az itt olvasható lineáris, konvencionális, nyugodt, mesélő elbeszélő hangnem a kifordítása, kijátszása, elkerülése jellemző. Eddig két Karátsonról beszéltem, az íróról és az irodalomtörténészről, de ezekben a kötetekben egy harmadik is színre lép. Nem akarok túlzásokba esni, de kicsit hasonlít ez ahhoz, amit Kassák csinált: miután felrúgott minden létező irodalmi és képzőművészeti konvenciót, folytatásokban megjelentette a Nyugatban konvencionális formájú, ám konvencionálisában is nagyszerű Egy ember életét. Ezzel aztán sokkal szélesebb körben lett ismert és elfogadott, mint korábban.

KE: Megpróbálok a dolgot dióhéjban összefoglalni. Ami a novellákat illeti, azokban nyelvi és mélypszichológiai kérdések vannak. Nagyon korán találkoztam a lélekelemzéssel, már Nyugaton, ez engem érdekelt, úgy is, mint író. A másik az, hogy megéltam a hatvannyolc előtti és utáni metodológiai forradalmat és megerősödtem abban, ami félig az emigráns helyzetéből, félig a környező francia társadalom mentalitásából jön. Abban, hogy a nyelv az elsődleges. Az írásban a nyelv is inspirál. A nyelv az építkezésnek az eszköze, de nemcsak eszköz, hanem alkotó, építő tényező is. Nem azt mondom, hogy spontán, automatikus írásokat produkálok, de amit írok, az mégis az én belvilágomnak egy kivetített történet-sorozata, ami minden novellában újrakezdődik. Na mármint, ami az emberben belül történik, az nem mindig feltétlenül és azonnal közérthető. Rengetegszer beleütköztem itt Magyarországon abba, hogy ez probléma, Franciaországban viszont nem egy író termel ilyen típusú szövegeket és nem ütközik különösebben értetlenségbe. De Magyarországon a realizmus tana dívott Lukács György és mások megvilágításában, és ez bizony egész más elvárásokat teremtett az olvasókban, és ezeknek nem akartam megfelelni. Sokat írtam a realizmus ellen. Persze, a szövegeimben némely részlet reálisnak hangzik, de ha az egész történetet a realitáshoz akarjuk kapcsolni, akkor nincs igazi fogódzó. Mondok egy példát: Fehér Márta filozófus egyszer megjelent a Mikos Kelemen Körön, ahol felolvastam egy részletet egy novellámból. Ez arról szólt, hogy hogyan lehet bemenni egy ajtón két teli szatyórral a kezünkben, amikor kellene egy harmadik kéz is a kulcshoz, s közben valamilyen szellemek is járkálnak abban az épületben, szóval egy félig fantasztikus helyzetet írtam le. Ő odajött hozzám, és nagyon kedvesen gratulált, majd azt mondta, hogy közben végig azon gondolkozott, hogy ez milyen hazai helyzetet idéz föl. Én meg kénytelen voltam bevallani, hogy semmit nem idézek fel, legföljebb a saját lépcsőházamat, amint ott kínlódom a két szatyórral. Persze, lehet egy novellát sokféleképpen értelmezni, én a benső kínlódásnak valamiféle külső kivetítésére pályáztam, ő pe-

dig azt hitte, hogy valamilyen társadalmi vagy politikai utalás-sorozatot lövök a levegőbe. Erről meg volt győződve, és úgy gondolta, hogy nem akarom beavatni valamibe, csatlódottan visszahúzódott, én meg rettentő zavarban voltam. Olyan sokszor volt már, hogy megkérdezték: mondd meg, kérlek, voltaképpen miről írsz? Erre mindig csak valami olyasmit tudtam válaszolni, hogy olvasd el még egyszer, ha nem érted. A memoár viszont más. Itt csakugyan arra törekedtem, hogy minél többen megértsék.

Annyit még hadd mondjak kiegészítésképpen, hogy a három kötet egy egyén története, egy olyan egyéné, aki kiszakadt a közösségből, aki aztán meg tudott élni úgy, hogy közben önmagát kereste, és önmaga lett. Ez a lényeg, a saját írásaiban is van igény arra, hogy az olvasó, aki találkozik egy-egy efféle, mélypszichológiából eredeztetett furcsa történettel (nem kell, hogy ez fantaszitikum legyen, egyszerűen csak valami furcsaság), és ha tetszik neki a szöveg, próbálja esetleg magára is vonatkoztatni. Ez az olvasó már egészen másként fog beszélni az írásról, mint aki realista szöveggként olvassa. Ebben a könyvben az egyén szavát szeretném hallatni, és megmutatni, mennyire fontos, hogy az egyén valamilyen módon utat találjon magához. Úgy tartom, baj van az olyan társadalmakkal, melyeknek tagjai nem tisztázzák viszonyukat önmagukhoz.

SzD: *A két könyv: az Otthonok és a Retúrjegy viszonyához visszakanyarodva: szerintetek mennyire olvashatóak a kötetek külön, mennyire függetlenek egymástól?*

SzZs: Bandi elegánsan megkerülte a kiadóváltás kérdését, én viszont kitérhetek erre. Történetesen engem kértek meg a Kalligram Kiadóban, hogy legyek a szerkesztője a kötetnek, de ennek voltak azért előzményei, hiszen egy évvel a *Retúrjegy* előtt jelent meg a kiadónál Hites Sándor monográfiája Karátsón Endréről, és azt is én szerkesztettem. A *Tegnap és ma* könyvsorozatban, amely a jelen és a félmúlt magyar íróit mutatja be, az én munkám volt az előző kötet, amely szintén egy úgynevezett „nyugati magyar íróról”, Ferdinandy Györgyről szól, úgyhogy a Karátsón-monográfia szerkesztése ezért került hozzám. Sőt, amikor az *Otthonok* megjelent, akkor a Szépírók Társasága Szépírók-díját odaítélő háromtagú kuratóriumnak voltam a tagja, és mi ezt a könyvet díjaztuk. Lehet azt mondani, hogy én is előkészítettem Bandiban, hogy kiadót váltson, mert az *Otthonokról* szóló kritikámban felróttam, hogy a borító csúnya lett, és a papírminőség is méltatlan ehhez a könyvhöz, sűrű lapon sorakoztak a nehezen olvasható, apró sűrű betűk. De ezt akkor még kritikusként írtam, és nem is sejtettem, hogy a harmadik kötetten együtt fogunk dolgozni. Bandi esetleg elmondja majd, hogy kétségkívül voltak annak következményei, hogy másik kiadóhoz került, hogy olyan szerkesztőt kapott, aki beleszólt a dolgokba, noha ő úgy adta át a kéziratot, hogy a mű kész van, és már meg is szerkesztették. Tehát mi is dialógust folytattunk, nemcsak a szöveg íródott dialógusban. Sőt, a közös munka kiegyensúlyozatlan képszerkesztőjével, aki zseniális könyvborítókat csinál, olyanokat, amelyek aztán értelmezésre várnak, azaz szintén dialógusba lépnek a szöveggel.

A kiadóváltás persze azzal is járt, hogy a Kalligram nem akarta hangsúlyozni, hogy ez az „*Otthonok III.*” volna, nemcsak azért, hogy egy másik kiadó könyvét ne reklámozzuk, ami azt hiszem, ebben a világban érthető szempont, hanem hogy érezzék az olvasók, ez a könyv önállóan is befogadható. Azt gondolom, ezzel nem csaptuk be őket, ez valóban így van.

Önálló könyv, ugyanakkor felhívja a figyelmet valami önmagán túlira is. A „nyugati magyar irodalom”, idézőjelek közt használva ezt a kategóriát, folyamatosan azzal a gondal küszködik, hogy felhívja magára a figyelmet, hiszen ők emberként, szerzőként is kevéssé ismertek Magyarországon, és a magyar olvasók is többnyire kevés erőfeszítést tesznek azért, hogy munkásságukat megismerjék. Abban lehet bízni, hogy meg lehet nyerni olvasókat, és más típusú szövegek írást is fel lehet kelteni az érdeklődésüket azzal, ha maga a szerző érdekessé válik. A könyvnek témája is, hogy milyen értetlenséggel találkozunk

itthon ez a korpusz, és érdekes módon már van egy újabb típusú elutasítás is, van, aki azt mondja, hogy „már túl vagyunk ezen”. Nem, ez nem igaz, nem vagyunk túl semmin. Nem zajlott le a befogadási folyamat, nem arról van szó, hogy most már mindent elhelyeztünk, lépünk ezen túl, hiszen ők most már itt vannak, nem érdekes, hogy ki hol él. Értekezők, elemzők közül is csak néhányan vannak, akik próbálják sürgetni ezt a megértési, megismerési folyamatot. A Szegedy-Maszák Mihály-féle háromkötetes irodalomtörténetben Hites Sándor az, aki erre felhívja a figyelmet. Sajnos gyakorlatilag egyszemélyes vállalkozásokká válnak ezek a recepciós folyamatok. Hiszen gondoljunk csak bele, hogy milyen izgalmas lett volna, ha itthon is egykorúként olvassuk vagy olvassák Karátson Endre szövegeit, mondjuk a hatvanas évektől, ha oda lehetett volna tenni a *Rozsdatemető* vagy a *Makra* mellé azokat a szövegeket, amelyek a hollandiai Mikes Kelemen Kőr vagy a párizsi *Magyar Műhely* berkeiben készültek. Sajnos ezt ma már nem tudjuk pótolni.

KE: Én is azt hiszem, hogy ez a kötet önmagában megállja a helyét. Emigráns kalandot mesél el, amely arról szól, hogy valaki hogyan talál otthonra az irodalomban, és aki, amikor Magyarországra visszatér, mindig az irodalomban találja meg az otthonát. Ez a mag, ami köré sok minden más is szerveződik, ám ez alapvetően szellemi alakulástörténet, míg a másik két kötetben inkább az érzelmi és a társadalmi, vagy a kettő határán lévő események vannak felidézve.

Sajnos a magyar könyvkiadás helyzete most elég siralmas, vannak kiadók, amelyek nagyszerűen és nagy reményekkel indultak, és azután, mint a pécsi Jelenkor Kiadó is, padlóra kerültek. Ezért volt, hogy az én könyvem is várakozott két évig, és aztán a Kalligram Kiadó karjaiba vettem magam nagy örömmel.

SzD: A Retúrjegy kétszólamúsága és a két hangra írt Lelkigyakorlat között van valamiféle kapcsolat, vagy ez csak motívum-rokonság?

KE: Korábban említetted, hogy két szerző hozta létre a *Lelkigyakorlat* kötetet, Székely Boldizsár és én. Székely Boldizsárról annyit, hogy Karátson Endre teremtette meg, mindenféle női beavatkozás nélkül...

SzD: *In vitro*?

KE: Úgy, ahogy az Úr is a világot, nyelvi alapon, hiszen kezdetben volt a nyelv, az ige, a magyar ige. Nem szerettem volna ugyanis, hogy itthon maradt szüleimet piszkálják az írásaim miatt, úgyhogy álnéven írtam, ő volt Székely Boldizsár. Azt hiszem, nyolcat írtam ezen a néven, és így vettem fel őket a novelláskötetbe is. Az elsőt és az utolsót viszont Karátson Endre jegyzi, az utolsó történet Székely Boldizsár halála. Karátson Endre tehát létrehozta – anya nélkül – Székely Boldizsárt, de Székely Boldizsár élete nem túl örömteli, pangó élet, és követeli Karátson Endrétől, hogy teremtsen neki anyát is. Ám a szerző, Karátson Endre szívtelen ember, aki rájön, hogy ezt nem is tudja megcsinálni, kijátssza az anyátlan, világban tengő-lengő Székely Boldizsárt. Székely Boldizsár ekkor segítségül hívja a korábbi novelláiban általa kreált figurákat, hogy azok teremtsenek neki anyát. Mindezek a figurák találkoznak egy tükrös teremben, ám föllázadnak Székely Boldizsár ellen és azt követelik tőle, hogy ő teremtsen nekik anyát, ebből aztán nagy kavarodás lesz, egy őrült egy horgonnyal hadonászik, leveri a lámpát, a sötétben egy katonatiszt lelövi Székely Boldizsárt, akinek ezzel vége. A befejezés az, hogy Karátson Endre elteszi a tollat a tolltartóba, és azon tűnődik, hogy vajon az ő teremtője mit akar tőle. Ez egy emigráns téma Borges modorában. A könyv eljutott a könyvtárakba, a British Museum könyvtárában például Székely Boldizsár szerzőként van regisztrálva.

SzD: Akkor mégiscsak teremtettél valakit. Ha a British Museum regisztrál valakit, akkor az illetőnek léteznie is kell.

KE: A franciák kidobták azonnal, amikor rájöttek a turpisságra.

SzD: Zsófi azt mondja, hogy jó lett volna odatenni ezeket a könyveket, mondjuk a *Rozsdatemető* mellé. Gondolom, azért hozod ezeket a példákat, hogy érzékeltesd az ég és föld távolságot e

művek poétikája közt. Székely Boldizsár egyrészt Esti Kornélnak lehet rokona, másrészt Borgesnek. Számomra is ez volt vonzó, hogy Karátson egészen más, mint az a magyar irodalom, amit a hatvanas évek realista vagy parabolikus hagyományából ismerünk. Egyidejű egyidejűtlenség. Én, meg talán egy-két pécsi kortársam, barátom akkor találkoztunk először Karátson Endre novellisztikájával, akkor csodálkoztunk rá a humorára, amikor a 2002-es JAK Tanulmányi Napokon itt, ebben az épületben Hites Sándor tartott rólad emlékezetes előadást. Akkor az volt a benyomásom, hogy lám, a szigorlati tételeken kívül van egy alternatív magyar irodalom, amely csomó kötelező gyakorlatlól mentesül, nem kell kerülgetnie például a realizmus, pártosság, népiesség stb. korabeli követelményeit, nem kell bajlódnia népképviselési, illyési szerepekkel és vízügyi kérdésekkel, nem kell allegorikus vagy parabolikus kettős kódolással fogalmaznia, lásd az általam említett novella félreértésének esetét. Mindez tehát nincs, vannak ehelyett az érdek nélküli narratív játékok, a játékok a reprezentáció kérdésével, továbbá van nyelve az erotikának, a testiségnek. Ezek itthon kicsit később és kicsit másként jelentek meg. A markáns különbségek közt említhetnénk, hogy a fantasztkum például szerves része írásaidnak. A tudományos-fantasztkus irodalom itthon nagyon népszerű és fontos volt, de azt hiszem, nem túl sok érintkezési pontja volt a „magas” szépirodalommal.

KE: Megköszönöm ezt a vallomást és megemlékezést, ha megírnád, még jobb lenne. Itt ül közöttünk Nagy Boglárka, akivel kétszer is beszélgettünk ilyesmiről, és ő is ehhez hasonlókról beszélt, azzal a kiegészítéssel, hogy volt egy olyan periódus is, amikor ez a nyugati magyar irodalom zavarta a magyar irodalomnak a modernizálódási törekvését.

Ami a nyugati irodalmat illeti, ott is több generáció volt. Cs. Szabó Lászlóék generációja a harmincas-egyvenes éveknek az irodalom- és kultúrafelfogását tükrözte, ők magyar fellegvárban éltek, aztán színre lépett egy olyan generáció, amely úgy érezte, újra kell kezdeni az életet és belépni a nyugati társadalomba, nyugati egyetemen tanulni, nyugati pályára indulni és belülről érintkezni a nyugati szellemi világ értékeivel, divatjaival, önkritikus észjárásával ahhoz, hogy ebben a környezetben elfogadják mint egyént, foglalkozásra, szerepre vágyó embert. Az én nemzedékem tulajdonképpen nyugaton lett íróvá. (Magyarországon mindösszesen három novellát írtam, ezek elvesztek, egy-két dolgot szerkesztettem és slussz. Két és fél évig voltam szerkesztő az akkori Új Magyar Kiadónál, de nem volt igazi írói tevékenységem, az csak nyugaton alakult ki.) Vagyunk legalább tízen, tizenötön, akik hasonló utat jártunk be. Ebben a körben az irodalomszemlélet, a nyelv, az irodalmi megjelenítés már egészen más, mint Cs. Szabóéknál. A nyugati magyar irodalom is összetett, többfajta irodalomszemlélet létezik. De azt hiszem, hogy ez a tanulság, amit hangoztatsz, kulcsjelentőségű ahhoz, hogy ezt az irodalmat a helyére tegyék (nem az értékelésről beszélnek, azt majd az olvasó teszi meg), hogy lehessen tudni róla, mi a sajátossága.

SzZs: Bennem egy kérdés fogalmazódott meg, ahogy hallgattalak benneteket. Ha visszamegyünk a század elejére, mondjuk, Kosztolányihoz (aki neked nagyon fontos hősöd, nemcsak íróként, hanem irodalomtörténészként is sokat foglalkoztált vele), azt látjuk, hogy abban a korban még beszélhetünk valamelyest világirodalmi szinkronitásról. Szoktuk azt is emlegetni, hogy a Nyugatban az is előfordult, hogy magyarra még le nem fordított könyvről írtak recenziót. Aztán pedig azt szoktuk mondani, hogy van egy szakadás a magyar irodalomban, éppen az ötvenes-hatvanas években, amikor mi teljesen lecsatlakoztunk a világirodalmi folyamatokról, ti viszont ott éltetek, tehát ti olvastátok azokat, akikhez nem csatlakozhattak a magyarországi szerzők. Persze, a franciások, a Franciaországban élők leginkább a franciákat olvasták, de azért nálad is megjelennek Nabokov és mások. Tehát úgy is lehetne nézni, hogy a nyugati magyar irodalomban erőteljesebben érzékelhető a folytonosság, a szakadás pedig az itthoni magyar irodalomban van. Ebből a szempontból hogyan látod, mi nem lett itt elvégezve, amikor már visszajöhettem Magyarországra? Mintha akkor már mindenkinek csak egyéni stratégiája lett volna, nem léptetek fel közösségként. Vagy ha nem ti mulasztottatok, akkor mit nem végeztek el az itthoniak? Húsz év eltelt, és azóta folyamatosan a hiányról beszélünk. Akkor Hites Sanyi

még általános iskolába járt, legfeljebb gimnáziumba, tehát nem az ő dolga lett volna '89-ben a hiányt pótolni. 2012-ben biztosan más esélyeink vannak már, valószínűleg sokkal kevesebbet lehet ezzel kezdeni ma. De ti a visszatéréskor hogyan gondolkodtatok erről? Vagy mindenki a maga útját járta?

KE: Menjünk vissza kicsit Hites Sanyi témájához. Most kitalálta, és ez egy szeniális dolog, hogy ő az irodalom és a pénz kapcsolatával foglalkozik. Bizony, ez is érdekes a mi szempontunkból, nyugaton mindenki saját maga finanszírozta a könyve kiadását, akár Cs. Szabó László, akár Határ Győző, akár én, magunk guberáltunk, és viaskodtunk a különféle fellelhető kis magyar nyomdákkal és kiadókkal, hogy ez és ez megjelenjen és kevesebbet fizessünk, mint amennyit kérnek. De a lényeg az, hogy a könyv nekünk került pénzbe. Amikor visszajöttünk, akkor az volt az első csuda, hogy Magyarországon honoráriumot adnak.

SzD: Nem tartott ez olyan sokáig azért...

KE: Nem az, hogy ettől hirtelen meggazdagodási vágyunk támadt, hanem átkerültünk egy olyan környezetbe, amely ebből a rendszerből, ebben a rendszerben élt, és bizonyos értelemben ezt a rendszert védelmezte a nyugatról érkezőkkel szemben. Ezzel a rendszerrel szemben mindenki egyéneként kezdte. A „nyugati magyar irodalom” kifejezést Magyarországon találták ki, a *Spenót*nak, pontosabban a *Sóskán*nak, az akadémiai magyar irodalomtörténet '45 utáni kötetének van egy ilyen fejezete. Mi nem így gondoltunk magukra, mi egyszerűen magyar írók voltunk, vagy legföljebb szabad írók, de ez belülről nézve eléggé vegyes felvágott volt. Voltak hagyományos szerzők, voltak avantgárdisták és még sok más is, a skála széles volt. A folyóiratok elég tágas körből gyűjtötték munkatársaikat, egyedül a *Magyar Műhely* próbálta megkövetelni, hogy bizonyos technikákat és kifejezésmódokat alkalmazzanak, például képerseket írjanak, és ők inkább a hazai mezőnyből merítették. Mert az az itthoniaknak nagyon tetszett, hogy van kint egy avantgárd folyóirat, és ahhoz lehet csatlakozni, és akkor itt amolyan „álarcos avantgárdista” lett az illetőből. Ennek is érdekes lenne megírni a pszichológiáját, szociológiáját stb. Tény, hogy ezek a folyóiratok mind, még a *Magyar Műhely* is próbált kilincselni, ki az amerikaiaknál, ki Aczél Györgynél és Pozsgay Imrénél. Nem volt a kezünkben saját forrás, nem kaptunk pénzt az írásainkért. Itt pedig talákoztunk egy olyan világgal, amelyik arra épült, hogy a szerző, amennyire tudja, begyűjti a honoráriumot, ezzel kiegészíti a fizetését, esetleg megpróbál ebből élni. Így aztán voltak itt féltékenységi ellenállások is.

Akik hazajöttek, egyéneként jöttek haza, és itt már nem fogtak össze, nem volt már mire összefogni. Az, hogy modernek vagyunk? Hogy ilyenek vagyunk vagy olyanok vagyunk? Nem, egyének voltunk. Ezek az egyének pedig közösségi féltékenységbe és bizalmatlanságba ütköztek. Egyszer-kétszer Kemenes Géfin Lászlóval, András Sándorral, Vitéz Györggyel beszélgettünk a csoportos fellépés kérdéséről, ők, az amerikaiak mindig is kicsit harcosabbak voltak. De ebből soha nem lett semmi, mert, teszem azt, Kemenes Géfin igen jó író, de én történetesen máshogy írok, és nem volt közös platform.

SzZs: Azért én azt gondolom, hogy ez a „kenyéririgység” irodalomtörténetileg egy kicsit bonyolultabb. A posztmodern fordulat is kissé máshogy néz ki, ha tudjuk, hogy létezett egy olyan magyar irodalom, amit ti csináltatok. Ha Kertész Ákos *Makráját* vetjük össze a *Termelési regénnyel*, akkor élesebb a váltás, mint ahogy tudjuk, hogy a magyar irodalom más vidékein nem csak Kertész Ákos *Makrája* volt. A nyugati neoavantgárd kitarakása ebből a szempontból is érdekes.

KE: Zavaró volt, hogy a hazai modern irodalom vagy posztmodernitás elkezdődött a nyolcvanas években virágozni, és addigra már volt egy olyan nem tradicionalista irodalom, amely körülbelül húszéves múltat tekintett vissza, és magyar nyelven írták. Ez jött be, ez jött haza, tulajdonképpen félénken, kopogtatva az ajtón, jó napot, mi is itt vagyunk. A rémületet az okozta ekkor, hogy ezek nemcsak a pénzt veszik el, hanem a dicsőséget is. Talán ez így brutálisan hangzik, de ez volt a tét.

SzD: Ez az egyidejű egyidejűtlenség kellemetlenebbik oldala. Az emigráció irodalmán belül is megtörtént a generációváltás: Cs. Szabóék egyrészről, ti, az ötvenhatosok másrészről, és ez stílusváltással járt. Ehhez hasonló, generációváltással egybekötött stílus- és ízlésváltozás és a kortárs világirodalmon is edzett írásmódok jelentkezése itthon tizenöt évvel később következett be.

Én azonban visszatérnék egy korábban már érintett kérdéshez, a kétnyelvűség kérdéséhez. Írói életműved magyar, irodalomtörténeti munkásságod francia nyelvű. Kedvenceid közül többen is nyelvet váltottak íróként, Nabokovra és Beckettre gondolk. Benned ez felmerült? Vagy ez képzetlenség? Az anyanyelv a védelmezett otthon az exiliumban? Hogy van ez nálad?

KE: Tizenhét éves koromban kezdtem franciául tanulni, akkor már beszéltem németül és angolul többé-kevésbé. A francia jött utoljára, de nagyon tetszett, főleg a francia műveltség, a szellemi orientáció miatt. Amikor kikerültem, egyszemszertes nyelvi fejlesztő képzésen vettem részt, a külföldön franciát tanítók kurzusára iratkoztam be, mert oda lehetett, és csak az 1957-58-as tanévkezdetétől volt értelme rendes egyetemi kurzust felvenni. Volt ott egy nagyon kedves hölgy, aki házi feladatokat íratott velünk, és én írtam neki egy francia novellát. De ez hihetetlenül rosszul hangzott a fülemnek, száraz volt, merev volt, erőltetett, és rájöttem, hogy én ezen a nyelven nem tudom azt csinálni, amit a hazai három novellámban már próbáltam, hogy valamiféle kreatív nyelvet létrehozzak. Akkor nem gondolkoztam én azon, hogy mi a kreatív nyelvnek a gyökere, csak később jöttem rá, hogy tulajdonképpen ez az a folytonosság, ami engem a múltammal összeköt. Íróként kevésbé kötöttek az itteni élmények. Eltekintve attól, hogy nagyon szerettem Budapestet, szerelmes voltam belé. A nagyvárosi gimnazista közösségekben kialakítottuk a magunk tréfás nyelvét – mint ahogy minden diák megteszi ezt, sokan átéltek ezt az egyik évet, amikor az ember nyelvi fantáziája meglódul – és rájöttem, én ebből merítetek. A nyelv jelenlétét az emlékezetemben, az írói munkában, ha szabad ezt mondani, hogy egy szóról milyen asszociációk ugranak be, és aztán mennyit engedek az asszociáció kísértésének, mennyire hagyom, hogy a nyelv vigyen tovább, mindez ebből a nyelvi rétegből jön, és ezt a nyelvi réteget nem akartam elereszteni.

SzD: Ugyanezért nehéz fordítani magadat? Erről is írtál.

KE: Van egy egyszerű válasz is: ha fordítok, akkor nem írok, és az írás nekem fontosabb tevékenység. De amit mondasz, az is belejátszik, ezt a nyelvet átültetni racionálisan, ez valami vétek volna az ősnyelvemmel szemben. Inkább fordítsanak mások. Szegény feleségem megtanult a kedvemért magyarul, nagyon jó nyelvérzéke volt, és remekül fordított, de halálra gyötörtem, mert mindenféle árnyalatokat követeltem tőle. Aztán rájöttem, hogy amikor francia szöveg lesz belőle, akkor a francia asszociációknak kell teret nyerni, és az én asszociációimnak háttérbe szorulni, mert azokat úgysem lehet átültetni abba a kontextusba, amelyben ezek bennem élnek. Nyelvi inkompatibilitás volt itt, és mindig a francia fordítótól vártam azt, hogy legyőzze ezt a távolságot, teremtsen egy nyelvet, amelyik hasonlít az én nyelvemhez.

SzD: Milyen visszajelzést kaptál, amikor a feleséged, Nicole által lefordított köteted, az Etes-vous damné, monsieur Goya? (Elkárhozott Ön, Goya úr?) megjelent?

KE: Voltak visszajelzések, azt mondták, hogy jó, milyen érdekes, hogy a Karátson író. Volt három recenzió, az egyik nagyon ostoba volt, azt egy makedón származású újságíró, a *La Croix* ('A kereszt') című katolikus lap munkatársa írta, aki azt próbálta bizonygatni, hogy én hívő vagyok, hiába takargatom, ki lehet olvasni abból, amit írok. És volt két értelmes kritika, ezek azt hangsúlyozták, hogy mennyit foglalkozom a testtel, ez érdekes volt számomra. Ezek a kritikusok észrevesznek a műveimben valami mást, amihez valószínűleg az kellett, hogy ők franciául, más nyelven, más nézőpontból olvassák. Sajnos, ennek a kötetnek aztán nem volt nagyobb visszhangja, mert a magyar kiadóm jelentette meg, elvitte a könyvet Frankfurtba, de ezen túl nem terjesztette. Amikor pedig Franciaországba akartuk vinni, akkor, mivel magyar kód volt rajta, nem lehetett terjeszteni. Ebből

aztán furcsa helyzet állt elő, végül a L'Harmattanra rá lehetett sózni, de a L'Harmattan Franciaországban a leglenézettebb kiadó, mert csak szubvencióval dolgozik. Ők lettek a terjesztők, a terjesztés pedig abból állt, hogy amikor megkérdeztem a L'Harmattan vezetőjét, hogyan fog eljutni a könyv könyvesboltokba, akkor ő visszakérdezett, hogy van-e hátizsákom.

SzD: Téged meglep, hogy a francia kritikus kiemeli az írásaidban a testiséget, engem viszont az lep meg, hogy ez téged meglep. Én úgy gondolom, hogy épp a testiség az egyik olyan terület a könyveidben, ahol érezhető az írás nagyobb szabadságfoka. Megint csak visszakanyarodva a hatvanas-hetvenes-nyolcvanas évekhez, ez is olyan terület volt, ahol a magyarországi magyar prózának nagyobb ellenállással kellett megküzdenie, gondoljunk csak Galgóczi-ra vagy később Nádasra. A francia közegben pedig ott van Sade-tól, Casanovától kezdve Bataille-on át az öreg Robbe-Grillet-ig az erotikus irodalom pompázatos hagyománya. Ezzel szemben a magyar irodalomban a testiség nyelve kései fejlemény.

KE: A testiség és a pornográf irodalom különválik, és a franciáknál van egy nagyon erős pornográf vonulat, ami megvolt a nyugati magyaroknál is. A Mikes Kelemen Kör híres is lett erről, a fölolvadások háromnegyed része tartalmazott minimálisan egy „lófasz”-t vagy egy „picsa”-t. Ez majdhogynem obligát dolog volt, belépőjegy. Tudatosan csináltuk ezt, annyira ismert volt a magyar irodalom prudériája, az angolszász meg a francia tapasztalatok pedig mindenkit arra ösztönöztek, hogy megtörje a jeget. A *Magyar Műhely*ben meg nemcsak leírták, hanem le is rajzolták ezeket. Megint csak azt lehet mondani, hogy nem Esterházy írta az első erős kifejezéseket tartalmazó szövegeket, hanem a nyugatiak. Ez is nyelvújítás volt, ami aztán elsikkadt, amikor a szerzők hazakerültek. Mert itt volt Esterházy, meg még egy-két író, nem tudom ki...

SzZs: Pályi András, például.

KE: ... igen, akik megtörték az Arany János-i prudériát. Itt is van a teremtésnek és az alkotásnak lehetősége, és, persze, nem kell állandóan ebben vájkálni köteteken át, de a lényeg az, hogy minden leírható, ami az emberi testre vonatkozik, nem szégyen az. Mint ahogy nem szégyen a különféle lelki betegségeknek és kísérő jelenségeiknek a felidézése sem. Ahogyan a test mondja el ezeket.

SzD: Visszatérek ahhoz egy kérdés erejéig, hogy ti, illetve te fel tudtátok fedezni vagy fel tudtátok fedezni magadnak egy olyan irodalmi modernitást, amelyhez itthon csak nehezen lehetett hozzáférni, gondoljunk Kafka vagy néhány más modern klasszikus befogadásának akadályaira. Úgy gondoltam mindig is a prózai munkásságodra, mint amely Nabokovval, Beckett-tel, a *nouveau roman*-nal, másokkal igen szoros kapcsolatot tart fenn. Most viszont, az emlékirataidból azt látom, hogy korántsem mindenevő modernista vagy, hanem inkább válogató, aki felette ironikusan tud viszonyulni a mindenkori intellektuális vagy művészi új hullámokhoz, például a strukturalizmus-hoz, vagy az új regényhez. (A legkomolyabb fenntartásaid azzal vannak, amit az egyszerűség kedvéért nevezünk hatvannyolcasságnak. Ennek van egy kézenfekvő életrajzi oka, hiszen te, aki az ötvenes évek Magyarországról érkezél, érthető ellenérzésekkel viseltettél a nyugati neomarxizmussal szemben, mondhattad, hogy köszönöd szépen, de te ebből már megjöttél. Vannak ezzel kapcsolatban ma már vicces jelenetek az emlékirataidban, például az, amikor Althusser lefaszított.) Ha nem ismerném valamelyest az elbeszéléseidet, akkor még azt is gondolhatnám, a Retúrjegyben voltaképpen konzervatív kritikáját adod az új regénynek, Robbe-Grillet-nek és másoknak. Mintha a reflexióid és az írói munkásságodból kifejezhető poétikai gyakorlatod között volna különbség. Tényleg van, vagy csak én képzelem?

KE: Hangsúlyoztam az elején, hogy egyénről van szó. Így mindazokat a dolgokat, amelyek kollektív törvényhozás termékei, mindig bizalmatlanul kezeltem. Itthon is és ott is, vagy itthon is és itt is. A különbség ebből ered. Mindkét oldalon elég sok negatív tapasztalatom volt, akár a társadalmi haladásról, akár az irodalmi gondolkodásról volt szó, mindig irtóztam attól, hogy megmondják, mit kell csinálnom. Soha nem is akartam olyan

helyzetben lenni, hogy én kényszerítsek másokra megoldásokat. A diákjaimmal is ilyen kapcsolatban voltam, hagytam, hogy azzal foglalkozzanak, ami érdekli őket, csak jó színvonalon csinálják. Ami a mozgalmakat illeti, az egyik valóban az, amit mondasz, hogy én már a marxizmus uralmából érkeztem, három évig jártam marxista szemináriumra, utána Bajomi Lázár még vissza akart küldeni alapfokú szemináriumra, mert egy lábjegyzetben egy szocialistát összetévesztettem egy anarchistával. Amikor Franciaországban az egész mozgalom elindult, akkor azt gondolták, hogy először kultúrforradalmat csinálnak, és aztán abból majd lesz társadalmi forradalom.

SzD: *Ez eredetileg Trockij ötlete volt.*

KE: Igen. És aztán voltak ezek a nagy elképzelések, hogy minden egyes írás szolgálja a nagy kultúrforradalmat, mégpedig olyan módon, hogy semmiféleképpen ne lehessen a magántulajdont akár a kifejezés szintjén, akár a jelentés szintjén visszavinni a szövegbe. Én ezt utópiának, megvalósíthatatlannak, nevetséges dolognak tartottam. Az én elképzelésem az volt, hogy akkor írok jól, ha – a különféle más írókkal való érintkezés ellenére – azok a dolgok jönnek elő, amelyek bennem vannak, nem akkor, ha azt írom, amit nekem előírnak. A lenézett, leköpdösött, megrugdalt hatáskutatás egyik tanulsága, hogy az ember azt tudja jól megírni, ami benne van. El is kezdtem azon gondolkodni, hogy azok a szerzők, akiket előbányászok, és akikben valamiféle hasonlóságot találok magammal, azok mind ilyenek, mind efféle otthonuktól távol lévő emberek, akik vagy más nyelven írnak, vagy nem érzik jól magukat ott, ahol vannak és van bennük idegenség. Ezek az emberek nem csoportosan írtak, hanem ki-ki a maga kuckójában, ki-ki a maga neurózisa szerint dolgozott. Kafka elsősorban, akinek az anyanyelve német volt, mégis idegennek érezte magát a német nyelvben. Nem térek ki a különböző okokra, mert az idegenségnek mindenkinél más oka volt. Ezek az emberek kísérleti irodalmat csináltak, ami nagyon hasonlított arra, amit a francia forradalmár modernnek csináltak, csak hogy ők ideológiai okokból próbálták azt csinálni, amit emezek pszichológiai okokból csináltak. Írtam aztán egy könyvet is erről.

SzD: *Ez a Déracinement et littérature, „gyökértelenség és irodalom”?*

KE: Igen, ebben arról van szó, hogy a nyelv önállósodik, elszakad a jelentéstől, az obligát jelentéstől, ami nem ideológiai okokból jön létre, hanem belső pszichológiai okokból, a társadalmi rossz közérzet okaiból. Én ezekben találtam meg saját magamat, hiszen én sem ideológiai, hanem pszichológiai okokból csináltam azt, amit csináltam és a társadalomban elfoglalt, hogy is mondjam, ferde helyzetem okából. Ezek indokolják azt, amit az írásaimban csinálok, és amit az olvasók is fellelhetnek bennük, és amelyek az olvasókat is arra inspirálják, hogy saját magukban is keressenek olyan dolgokat, amelyek gondolkozásra készítetnek. A szövegeim semmiképp sem kapcsolódnak közvetlenül kollektív problémákhoz. Én a kollektív problémákat kizártam, mert nem akartam szociológiai irodalmat csinálni. Az egyén, amelyre folyton hivatkozom, a huszadik századi nagy kollektív gondolatoknak mindig csak elnyomott, eltüntetett áldozata lett.

SzZs: Egy dolgot szeretnék még kiemelni, részben a *Retúrjegy*hez, részben ahhoz kapcsolódva, amit Bandi mond, hogy sosem szerette, ha megmondták neki, mit kell csinálnia. A *Kalligram* folyóiratban megszületett már a kritika a *Retúrjegy*ről, egy olyan doktorandusz írta, aki a vajdasági magyar irodalom irodalomszemléletéről írja a disszertációját, és érdekes, hogy neki mennyire inspiratív volt a könyv.³ Ő a bizonyosság arra, hogy nemcsak azoknak lehet érdekes, akiket a nyugati magyar irodalom foglalkoztat, a Mikes Kelemen Kör vagy ehhez hasonlók. Az inspiratív jellegét egyébként is elősegíti a könyv párbeszédese formája, ami elveszi kicsit a beszéd életét, azaz nem alakul ki az érzésünk, hogy valaki nagyon okosan, nagyon bölcsen ki akar minket oktatni arról, hogy

³ Szarvas Melinda: Kettő az Egyben, *Kalligram*, 2012. december, 97–100.

milyen a nyugati magyar irodalom. Inkább gondolatokat ébreszt, ezért is friss, annak ellenére, hogy lehet bizonyos konzervativizmus egyes ítéleteiben, de ezeket sem akarja lenyomni az olvasó torkán. Ezért mondom, hogy ez egy fiatal embernek érdekes lehet. Fontos az, hogyan tudja az idegenség-tapasztalatot általános emberi tapasztalattá fordítani. A *Retúrjegy* hátsó borítóján kiemelt mondatot én választottam: „Idegenben élni nem mindig könnyű, de nem sokkal nehezebb, mint élni, csak úgy, helyhatározó nélkül.” Ebben a mondatban benne van, hogy ez nem egyszerűen a nyugati magyar irodalomról szóló munka, hanem tágabb kitekintésű, a gondolkodást megnyitó könyv.

SzD: *Tényleg nagyon fontos, hogy ezt hangsúlyozod, mert én valahogy talán túlságosan irodalomtörténeti érdeklődéssel olvastam a könyvet, és ez talán látszik a kérdéseimen is. A következő megjegyzésem is ilyen irányú. Számomra az egyik, ha nem a legjobb huszadik századi magyar emlékirat Vas István emlékirat-folyama, ami többször eszembe jutott Bandi memoár-trilógiájának olvasása közben. Vas műve „a líra regénye”, ahogy nevezi, nemcsak Vas István önéletrajzi terébe vezet be, hanem a maga korának irodalmi életébe is. Kevés jobb belső nézőpontú felvétel készült szerintem a húszas-harmincas évekről, mint a Nehéz szerelem és a Miért vijjog a saskeselyű, pedig erős volt a korabeli mezőny. Az Otthonok és a Retúrjegy hasonló csodára képes szerintem, garantált kedocsináló, mézesmadzag lehet fiatal embereknek, mert a könyv rácsodálkozott a nyugati magyar irodalom belvilágára.*

KE: Vas István emlékiratairól írtam az *Irodalmi Újságban*, beszéltem is vele többször erről, és tényleg nagy csodálójá vagyok annak, amit írt. Különösen az első kötet ragadott meg, a másodikat kicsit eltúlzottnak éreztem, amit aztán meg is beszélünk, a lényeg az, hogy bár itt és most a saját könyvemet kellene ajánlanom, de ajánlom visszamenőleg Vas István könyvét is.

Ami az én tájékozódásomat meg az övét illeti, Vas mindig nagyon ragaszkodott ahhoz, hogy a társadalomból bontsa ki a maga igényeit, én pedig valahol azt láttam, amit már elmondtam, hogy az ember először legyen önmaga, aztán utána fáradozzon azon a társadalmon, ami számára eszményi lehet. De az, hogy önmagát folyton a társadalomból eredezteti, számomra kissé megkötött volt, mert ő soha nem akarta magát igazán egyénként láttatni. Mindig kapcsolódik valamihez, ami nem irodalmi, hanem társadalmi. Ez volt nekem vele a fenntartásom, de ettől függetlenül óriási munka.

SzD: *Nagyon szívesen folytatnám még a Vas Istvánnal való összevetést, például ott is a feleség, Nagy Etel halála, és a gyászmunka az, ami beindítja az emlékezés-folyamatot, mint ahogy az Otthonok esetében Nicole halála.*

KE: Sőt, még asztrológiai párhuzamok is kimutathatók volnának...

SzD: *De sajnos az idő elment, és be kell fejeznünk a beszélgetést, noha volna még sok minden, amit megtárgyalhatnánk. Nagyon köszönöm mindkettőtöknek, hogy eljöttetek és részt vettetek a beszélgetésben.*

Beszervezés

Az első időkben Gajz András számára az jelentette a legnagyobb problémát, hogy megtalálja a kijelölt előadótermeket és szemináriumi szobákat. Följutott a megadott emeletre, elindult, szerinte a jó irányba. Hiába voltak az ajtók számozva, a számozás logikáját sem értette. A huszonhárom után nem a huszonnégy következett, hanem például a harminchárom. Ugyanis a körbevezető folyosókból időről-időre keresztfolyosók nyíltak, abban folytatódott a számozás. Vagy abban se. Illetve igen, de a folyosó másik végétől. És ez se tűnt szabálynak. Bizonyos napokon András kifejezetten abból a célból járta be az emeleket, hogy megismerje a rendszert. A körfolyosóval kezdte, amiről kiderült, hogy nem kör, nem is négyzetesen folyamatos, hanem kitér erre is, arra is, tehát szabálytalanul tekereg, igaz, végül körbeér. Viszont a keresztirányú folyosók néha nem látszótlak keresztirányúnak, mert nem mindig voltak keskenyebbek, sőt a kanyarodó körfolyosónak szinte a folytatásaként következtek egyik-másik kanyarban. Máskor meg nem, hanem kilencven fokban ágaztak ki. De hol igen, hol nem? Hallotta, hogy mielőtt a kommunisták államosították volna, az épületben katolikus egyházi intézmény működött. Kár, hogy nem járt tovább a szerzetesekhez, sajnálkozott, talán nem lenne problémája a tájékozódással. Számos próbálkozás ellenére odáig se jutott el, hogy kétszer egymás után ugyanúgy végighaladjon a folyosórendszeren, pedig a szobák, termek számozásának memorizálása csak ezután következhetett volna.

Eleinte mindig elkésett, és ha kérdőre vonták érte, nem vallotta be, miért, mindenféle kifogást ötlött ki, ügyelve arra, hogy ugyanannál az oktatónál ne forduljon elő ismétlődés. Később ahhoz a módszerhez folyamodott, hogy nem célba igyekezett érni, nem az ajtókat silabizálta a kérdéses emeleten, hanem addig-addig kacskaringózott, míg találkozott egy évfolyamtársával vagy egy csoporttársával, és mellészegődött. Érdekes módon a többiek, bár adódtak náluk is bizonytalanságok, általában magabiztosabban tájékoztak, mint ő. Hogy megértse, miért, be kellett volna vallania a saját kudarcát, ezt viszont szégyellte. A legcélszerűbb taktikának az bizonyult, ha reggel, jóval az első óra előtt beállt a földszinti előtérbe. Pontosabban ide-oda járkált, hogy a várakozása ne tűnjön várakozásnak, és amikor fölbukkant egy ismerős, véletlenül álcázva mellécsapódott. Nem volt tökéletes megoldás ez sem, mert ha az illető például az előadás után más szemináriumon folytatta a napot, elváltak útjaik. Csoporttársak közt is megesett, hogy valaki más fakultatív speciális kollégiumot választott, vagy történetesen nem szándékozott megjelenni a másik emeleten következő előadáson, vagy nem készült el a dolgozatával, és kihagyta az órarendje szerinti szeminári-

Részlet az író *Edd meg a barátodat* című, a Könyvhéten megjelenő regényéből.

umot, ami azt vonta maga után, hogy Gajz András magára maradt a folyosók, keresztfolyosók, számozott ajtók, termek rengetegében.

A reggeli előtéri hadműveletek során, egy idő múlva kiderült, hogy akad egy csoporttársa, akinek nemcsak a kötelező órarendje azonos az övével, hanem a szabadon választott szemináriumai is, csaknem száz százalékban. Lajta Tibornak hívták. Miután együtt érkeztek, egymás mellé is ültek. Az előadások és a szemináriumok alatt kicserélték a gondolataikat, a szünetekben is többet beszéltek egymással, mint másokkal, annál is inkább, mert András nem tágitott két foglalkozás közt Lajtától, ment vele a számára átláthatatlan épületdzsungel következő pontjára. A többiek kezdtek rájuk barátokként tekinteni, holott még nem voltak azok. Egy napon Lajta azt indítványozta, hogy üljenek be egy presszóba. Mindketten kávéval rendeltek és sört, bár miután Gajz András bement a pincérnek, mit kér, Lajta pár pillanatig gondolkodott azon, hogy ne igyon-e inkább mást. Sokáig csöndben maradtak, kevergették a kávéval, kortyolták a sört. Lajta egyszer csak arról kezdett el beszélni, hogy nem tud mit kezdeni a barátsággal, soha életében nem is volt barátja. *Szinte*, nem volt, igazította ki magát. András visszagondolt a saját múltjára, és miután úgy döntött, hogy Som Dezsőt nem tekintheti a szó szoros értelmében barátjának, Szabót pedig lengyelországi utazásuk óta egyszer se látta, hasonlóan nyilatkozott, közben föltette magában a kérdést, hogy azt is bevallja-e Lajtának, hogy az ő kapcsolatuk csakis az egyetem épületének kiismerhetetlenségén alapszik.

Nem tette meg, csak később.

Lajta fizetett, ezért András egy idő múlva vissza akarta hívni. Ez alkalommal másik presszóba tértek be. Az egyetemre vonatkozó ügyekkel kezdték a beszélgetést, közben az éppen a látótávolságukon belül helyet foglaló vagy elhaladó lányokra vetettek pillantásokat. Aztán András rátért a lényegre, elmesélte az egyetem folyosóival kapcsolatos kezdeti zavarát. Megmagyarázta, hogy az, amit Lajta közeledésnek érezhetett, ebből fakadt, nem másból. Azt várta, hogy a társa zavarba jön, vagy éppenséggel megbántódik, ehelyett Lajta Tibor hosszas és hangos röhögésben tört ki. Többször megkísérelte abbahagyni, de egy darabig nem sikerült. Gajz András előbb maga elé nézett, majd Lajtára mosolygott, végül ő is nevetni kezdett, magán. A lecsillapult Lajta azt kívánta, hogy Gajz András mondja el részletesen a tévelygéseit, valamint megkérdezte, hogy emlékszik-e rá, mikor, hogy választotta ki őt, Lajtát. „Iránytűnek”, ezt a kifejezést használta. Belőle kitörlődött a kezdet, jegyezte meg. Élvezte, hogy Gajz András róla beszél, fölleveníti a napot. Aprólékos kérdéseket tett föl magára vonatkozólag, mintha minden pillanatot szeretett volna újra átélni.

Ezt követően számtalan téma került szóba, egymásután, egymásból következő, vagy ellenkezőleg, nem következő, inkább egymásba gabalyodva. Némelyiket le se zárták, hirtelen más jutott eszükbe. Lajta például elmondta magáról, hogy gyűlöli mások horkolását, képtelen aludni tőle. Újabb sört rendeltek, sokáig maradtak, a fizetésnél arányosan megosztották a költségeket, Gajz András kifejezett követelésére beszámították azt is, hogy előzőleg Lajta állta a teljes számlát.

Búcsúzáskor hosszasan és erősen fogtak kezét.

Rendszeressé vált köztük az egyetemen kívüli, sörözéssel összekötött beszél-

getés, ha nem is minden nap került rá sor. Aztán Tibor kis híján két hétig nemet mondott András meghívásaira. Fáradt, közölte.

Egy napon két előadás közti szünetben titokzatosan félrehívta Andrást az egyik sarokba. Hátat fordítottak mindenkinek, a padsoroknak és a katedrának is. Tibor a saját arcára mutatott. Megkérdezte, hogy András látja-e, milyen karikák vannak a szeme alatt. András bólintott. Mit gondolsz, mitől, kérdezte Tibor. András vállat vont. Szóval nem érdekel, kedvetlenedett el Tibor. András mentegőzött, hogy de igen, érdekl.

Az apám mindig is horkolt, de az utóbbi időben fülrepestően hangos, kezdte Lajta. Fölvázolta a helyzetet. Kétszobás lakásban élnek, a két szobát üvegajtó választja el egymástól. Az egyik szobában alszik ő, a másikban az anyja meg az apja. Mióta az apja horkolása eldurvult, ő éjszaka ébren gyötrődik az ágyában. Néha átsziszeg, ami általában nem elég, ezért kiáltozni szokott, hogy legyen már vége, de csak az anyja riad föl. Ennek is van haszna, mert meg szokta lökdösni a mellette fekvő apját. Mondania se kell, mondta Lajta, hogy a bekövetkező csönd nem sokáig tart. Épp annyi ideig, hogy az anyja visszaalszik, ő azonban legföljebb félálomig jut el, amikor kezdődik minden előlről. Az anyja is, apja is kórházi orvos, azok a nyugodt éjszakák, amikor az apja ügyeletes, a legpokolibb pedig az, amikor az anyja van távol, és neki kell átszaladgálnia, hogy megtaszígalja a hörgő, harákoló, fulladozó apját, akit ilyenkor kizárólag gyűlölt zajforrásnak tekint. Jóformán mire visszaér és elhelyezkedik az ágyában, pattanhatna is ki, de nagy önuralommal, a párnáját a fejére szorítva várni szokott, ameddig bírja. Mivel az apja is, anyja is hálapénzt fogad el a betegetől, pár éve vásároltak egy garzonlakást. Ő még akkor gimnáziumba járt, szó se lehetett arról, hogy odaköltözzön, bérlőket kerestek bele. Jelentkezett is egy férfi, foglalkozására nézve kútásó. Egyedülálló volt, megbízhatónak tűnt, de hamarosan, a bérbeadókat még csak nem is értesítve, elvett feleségül egy vágóhídi betanított munkásnőt, aki természetesen szintén befészkelte magát a bérleménybe. Eredetileg úgy szólt a szülei ígérete, hogy ha fölvételt nyer az egyetemre, és megkezdte a tanulmányait, ő lakhat a garzonban, csak hogy a kútásó és a neje többszöri fölszólításra, sőt perrel való fenyegetésre se hajlandóak elhagyni a lakást. Gajz Andrásnak még mindig nem derengett, hogy mi köze van neki ehhez az egészhez, Lajta pedig (bár András folyamatosan mosolygott) kezdte úgy érezni, hogy túlságosan elveszik a részletekben, sűríténie, gyorsítania kell, annál is inkább, mert a társai szállingóztak vissza a folyosóról, helyet foglaltak a padokban, bármelyik percen beléphetett az előadó. Egyszóval, mondta Lajta, az ügyvédjük azt tanácsolta, hogy személyesen menjenek a helyszínre, és ijesszenek rá a házaspárra. Ha ez nem hat, távollétükben törjék föl a lakást, rámolják ki a szerződést megszegők tulajdonát képező holmikat, szereljenek föl új zárat. Ezt ő, mondta Lajta, veszélyesnek tartja, szélsőségekig semmiképpen nem akar elmenni. A problémát bonyolítja, hogy írásos szerződés nem készült, csak szóbeli megállapodásra hivatkozhatnak. Egyébként több hónapja nem fizetik a bért, bár ha akarnák, a szülei akkor se fogadnák el. Az ügyvéd szerint így logikus, ha ki kívánják rakni őket. Lajta megint belekeveredett a részletekbe, aminek (közben gondolkodott rajta, hogy miért) az volt az oka, hogy nagyon nehezebb esett előállni a tulajdonképpeni kérésével. Fölidézte magában az apja botrányos éjjeli produkcióját, ez segí-

tett. Arra akarja megkérni Andrást, bökte ki, hogy együtt ijesszenek rá a kútásóakra, azért őt, mert András erős, sportos, ami ilyen esetben épp megfelel a célnak. Előzőleg még közölte, hogy a gáz és a víz elzárása is fölmerült lehetőségként, de a ház többi lakásával közös csőrendszer miatt technikailag nem kivitelezhető. A villanyóra pedig a lakáson belül található, ahova a tulajdonosok nem léphetnek be. Mármost a kútásó és a felesége értelmezése szerint. Rendőröket nem hívhatnak, hatóság csak akkor intézkedhet, ha bírósági végzést lát. A bírósági eljárás az ügyvédjük szerint évekig eltarthat, ami alatt ő, szögezte le Lajta, bőven idegösszeomlást kap a kialvatlanságtól.

Este, a megbeszélrt időben találkoztak. Lajta körültekintően járt el, a házból érkezett, a körfolyosós udvarból ellenőrizte, hogy a bérlők otthon tartózkodnak-e. Ég a villany, újságolta. Ennek ellenére többször hiába csöngettek. Lajta áttért a dörömbölésre. Ha valakinek ökölrel ütök az ajtaját, ideges lesz, ez alól nem lát-szott kivételnek a kútásó sem. Megjelent a dühtől vörös feje a nyílásban, amit egy belül feszülő lánc nem engedett szélesebbre tárulni. Fölismerte Lajtát, azonnal heves ellenerőt fejtett ki, vissza szerette volna csukni a fedezékét, csakhogy Lajta addigra, amennyire tudta, a küszöbön belülrre helyezte a lábát, egyszerűsmind benyúlt, hogy a láncot kiakassza. A kútásó alacsonyabb volt nála, a behatoló hasába próbált bokszozni, amit Lajta csak úgy akadályozhatott meg, hogy oldalt húzódtott, a lábát a helyén hagyva. Emiatt viszont el kellett engednie a láncot, nem érte el. Türelmetlenül rászólt Andrásra, hogy most már ő is csináljon valamit. Mit, kérdezte András. Lajta azt javasolta, hogy vállal teljes erőből ugorjon neki az ajtónak. András nem készült ilyen heves ellenállásra, maximum vitára számított, kelletlenül engedelmeskedett. Két sikertelen kísérlet után, nyilván annak hatására, hogy a kútásó elkezdte őt is szidalmazni, elkapta a hév. Hátrált, ameddig a körfolyosó korlátja engedte. A lendület fölfokozta a lökés erejét, a lánc tartószerkezete kiszakadt a helyéről. Benn találták magukat az előszobában. A kútásót az ajtó jól megtaszította, fenékre ült. Fölpattant, András elé ugrott, szakadatlanul ócsárolta, kilátásba helyezte, hogy „szétveri a fejét”. Köpcös volt, nem látszott gyengének, csak az alacsony termete miatt föl sem érte volna a szóban forgó támadási pontot. A felesége is otthon tartózkodott. Úgy derült ki, hogy előrohant a szobából, de csak átvágott a küzdelem színterén a konyha irányába. Pillanatok múlva előkerült késsel a kezében. A szokás hatalma, gondolta András, bár még sose járt vágóhídon. Próbált kívülálló maradni, legszívesebben távozott volna. Az asszony sikítózott. Mikor kifáradt a torka, félreértve a számára ismeretlen fiatalember arc kifejezését, azt sérelmezte, hogy András ilyen helyzetben képes „mulatni a kiszolgáltattakon”. Egyre közelebb merészkedett hozzá, a levegőt szurkálva, a fiú kénytelen volt megmarkolni a csuklóját. A másik kezével szétfeszítette az ujjait. Mikor a kés a földre esett, rálépett, hogy a támadó ne vehesse föl. Közben Lajta és a kútásó lökdösődve, ordítózva értelmezték a kialakult helyzetet, persze merőben ellentétesen, válogott sértegetésekkel megspékelve.

Valaki a házból kihívta a rendőröket. Lajta semmilyen hivatalos papírt nem tudott fölmutatni, ezért bekísérték őket az őrszobára. Garázdaság, magánlaksértés volt az „alapos gyanú”. Az egyik rendőr, mikor az adatok rögzítése közben a „munkahely” rubrikához ért, nem mulasztotta el fölhívni a gyanúsítottak figyel-

mét arra, hogy az egyetemek szabályzata szerint ha egy hallgató ellen büntetőeljárás folyik, kizárhatják. Rápillantott András arcára. Mi ebben a vicces, kérdezte.

András másnap fölhívta barátját és patrónusát, az egykori úttörővasutas ifivezető Som Dezsőt, sürgős találkozót kért tőle. Som ismét a munkahelyén fogadta. Időközben áthelyezték őt a bélyegektől a gépipar területére, bár nem a dieselmotordonyokhoz. Az irodája falán esztergák, marók és egyéb fúró, felületmegmunkáló speci technikai újdonságok fényképe lógott bekeretezve, üveg alatt. Most ezeknek az exportjában, importjában működött közre.

Csak az ülőgarnitúra emlékeztetett az előző munkahelyére. Hellyel kínálta Andrást, és szokása szerint beigazította alá a fotelt. Háta mögül, mielőtt továbblépett volna, könnyed tenyérmozdulattal végigsimított a fiú haján is. András megfogadta a korábbi tanácsát, és a fodrász pusztító munkát végzett. Így azért jobb, állapította meg Som.

András a két alsókarját kényelmesen elhelyezte, jólesett neki a fotel érintése. Egyik tenyerét húzogatni kezdte a felületen. Bőr, mondta Som. Nem bírja a fenekem a műbőröket. Nadrágon át is kiütést kapok tőlük. Illusztrációként mindkét kezével erősen megfogta a tomporát, úgyszólván megmarkolta. A következő pillanatban mintha elszégyellte volna magát a bizalmas közlés, valamint az azt kihangsúlyozó mozdulat miatt, elvörösödött még a kopasz fejtetője is. Mikor helyet foglalt, András úgy látta, hogy a középvonaltól kissé balra lévő kinövés az utolsó találkozásuk óta nagyobb lett.

Som a jelenlegi feladatáról is elégedetten nyilatkozott. Ugyanúgy, ahogy korábban se vesztegetett szót a bélyegek szépségére, most se méltatta a fejlett technikát, a célgépek fontosságát; a rengeteg utazást emelte ki és azt, hogy mennyi emberrel kerül kapcsolatba. Rápillantott a karórájára, rögtön utána elnézést kért, hogy rápillantott. Sok a dolga, magyarázta, de megérezte a telefonban, hogy András gyorsan akar találkozni vele. Rámosolygott a fiúra, várta, hogy az előadja jövedele célját.

A hallottakon (behatolás Lajtával a lakásba, a rendőr fenyegetése) nem csodálkozott, vagy ha igen, jól leplezte. Kérdéseket se tett föl, talán csak az idő szűkössége miatt. Mikor megszólalt, arra helyezte a hangsúlyt, hogy András ne ijedjen meg, nem jött el a világ vége. Neki is rémlik az a szabály, amelyre a rendőr hivatkozott, de nem eszik olyan forrón a kását.

Búcsúzáskor megígérte, hogy utánanéző a dolognak. Hányadik kerületi rendőrségről van szó, kérdezte, de mintha a válaszra oda se figyelt volna. Belelapozott az íróasztalán álló naptárjába. Az a baj, hogy pár nap múlva elutazik két hétre. Miközben ezt mondta, gondterhelten ráncolta a homlokát, amitől a kinövés is megmozdult. András észrevette, hogy két kis vékony hajszál lengedezik rajta.

Azt beszéltek meg, hogy András három hét múlva föl fogja hívni Somot. Körülbelül tíz nap telt el, amikor egy este megcsörrent otthon a telefon. Gajzné gyorsan fölkapta, mintha még mindig abban bízna, hogy a vonal túlsó végén Gajz Szabolcs hangja szólal meg. Téged keresnek, mondta a fiának. Átnyújtotta a kagylót. Nem tudom, ki, nem mutatkozott be, tette hozzá.

Miután tisztázódott, hogy most már Gajz Andrással beszél, a férfihang közölte, hogy ő Kárász Zoltán főhadnagy. Milyen főhadnagy, katona, rendőr, netán tűzoltó, András ezen morfondírozott, persze nem kérdezte meg. Az illető nem is

hagyott rá időt, tudni akarta, hogy kié volt az előző hang. Pontosabban tudta, csak biztos akart lenni benne. Az édesanyja vette föl, kérdezte. Az igenlő válasz után nyomban megkérte Andrást, hogy akármiképp is alakul a beszélgetésük, ne nevezze meg őt, mármint a főhadnagyot, találjon ki valakit, hogy ki hívta. Meg fogja könnyíteni, folytatta, mert rövid lesz. Csak egy helyet és egy időpontot jelöl meg, találkozni szeretne Andrással. Elhangzott a hely (egy presszó) és az időpont. András hallgatott. Lehet nemet is mondani, törte meg a csöndet Kárász, de gondoljon az ellene folyó rendőrségi eljárásra és a várható következményeire. Ő esetleg tudna segíteni. Ja, maga a Som Dezső ismerőse, miért nem ezzel kezdte, könnyebbült meg András. Sose hallottam az illetőnek még a nevét se, felelte a főhadnagy. Nagyon komolyan, sőt komoran hangzott, ennek ellenére nem lehetett kizárni, hogy nem igaz.

*

A találkozón (Kárász ismerte föl és szólította meg) a főhadnagy, az újból föltett kérdésre válaszolva, megismételte azt az állítását, hogy fogalma sincs róla, ki az a Som Dezső, viszont tájékoztatta Andrást, hogy bizonyos csatornákon keresztül, amelyekről nem fog bővebben beszélni, eljutnak hozzá az egyetemistákat érintő rendőrségi ügyek. Ezen felül olyan információkat kapott, hogy Gajz András jó képességű, felelősségteljes diák, kár lenne, ha félbetörne a karrierje. Kiktől kapott véleményt, tudakozódott András. Kárász, rövid szünet után, mintha közben azt latolgatta volna, hogy egyáltalán válaszoljon-e, annyit mondott, hogy például a magasabb beosztású oktatóknak hivatali kötelességük, hogy figyeljék és értékeljék a környezetüket. A pusztán tanításon túli törődés a választott hivatásuknak is része, tette hozzá. Mint ahogy egy diák is gondolhatja úgy, hogy nem csupán a tudásszerzés az egyetlen cél. Megkérdezte, hogy Andrásnak eszébe jutott-e már ez. Gajz András nem értette a kérdést. Akkor másként fogalmazok, mondta Kárász. A telefonban kilátásba helyezte, hogy tud segíteni, idézte föl. Csakis azért, mert túlzott büntetésnek, sőt mi több, célszerűtlen következménynek találná András esetében, ha nem folytathatná a tanulmányait. De mit szólna András ahhoz, ha cserébe kérne is valamit. Mi lenne az, kérdezte a fiú.

Kárász fészkelődött ültében, forgatta a fejét, mintha olyasvalakinek a jelenlétét fürkészné, aki hallgatja őket. Vagy hallhatja. Nem megfelelő hely ez az elmélyült beszélgetésre, jelentette ki, ő csak ismerkedésre gondolt, és azt szeretné tudni, hogy egyáltalán kérhet-e valamit. Cserébe, nyomatékossította a helyzet alku jellegét. András ismét megkérdezte, hogy mit. Legyen nyugodt, András! Kárász először szólította a keresztnévén. Mosolygott. Ne képzeljen nagy dolgokat, csak apróságokat, csekélyégeket. Információkat eseményekről, személyekről.

A főhadnagy állta a számlát, és a presszóból való kilépés után az utcán halank, de tagoltan közölt egy lakáscímet, miután figyelmeztette Andrást, hogy egy lakáscím fog elhangzani. Arra kérte a fiút, hogy jól figyeljen, jegyezze meg, amit hall, ne írja föl sehova. Majd telefonon jelzi, helyezte kilátásba búcsúzáskor, hogy mikor kell odajönnie.

Egy délután András olyan gyorsan odaugrott a telefonhoz, hogy megelőzte Gajznét. Kárász, miután András behallózott, és ezzel azonosította magát, jó na-

pot kívánt, majd mondott egy (közele) dátumot. Érdeklődött, hogy, ugye, eltalál a fiú a találkozásukkor megadott címre. Az igenlő válasz után mindössze egy név következett. A harmadik emeleten ezt keresse. Csöngő jobb oldalt az ajtófélfán. Letette.

Gajzné érdeklődött, hogy ki telefonált. Senki, felelte András. Gajzné elégedetlenkedett. Szerinte, mondta, az nem válasz, hogy senki. Téves hívás volt, magyarázta András. Ahhoz képest elég sokat beszélt, fejtette ki a véleményét Gajz né. A téves hívások nagyon is foglalkoztatták a fantáziáját, mindegyik mögött Gajz Szabolcsot sejtette. Fanatikusan hitte, hogy áttételekkel, esetleg sok-sok áttétellel hozzá vezethetnének a szálak. Valamiért nem fedi föl magát nyíltan. Mit csináljon, esett kétségbe, ha a fiából se képes többet kihúzni. Ismételd el, emelte föl a hangját, mit mondott! Ki, értetlenkedett András. A telefonáló. Egy címet és egy nevet, de nem a miénket. Hanem kiét? Mit tudom én! Mondd a címet és a nevet! Elfelejtettem. Az nem lehet, hogy ilyen rövid idő alatt kiment a fejedből! Oda se figyeltem!

András elrohant otthonról, becsapta maga mögött az ajtót.

A legközelebbi utcai fülkéből Somot hívta, aki visszatért az utazásáról, és kora este lévén fölvette. András előadta a történeteket, kihangsúlyozva, hogy nem megy el abba a lakásba, egyszer is csak azért találkozott Kárász főhadnaggal, mert azt remélte, hogy mégiscsak Som szólt neki. Som Dezső néhány pillanatig hallgatott, majd megerősítette, hogy tényleg nincs ilyen nevű ismerőse, se főhadnagy, se nem főhadnagy. Viszont, tette hozzá, sajnálattal ki kell jelentenie, hogy túlértékelt a helyzetét, nem képes befolyásolni az András ellen folyó rendőrségi eljárást. Amelynek persze, fűzte hozzá megnyugtatólag, nem szükségszerű következménye az egyetemről történő eltávolítás, bár nem zárható ki. A jogszabály, ennek utánanézett, az intézmény vezetésének mérlegelési jogot biztosít. Akkor se megyek el, mondta András. Som megkérdezte, hogy emlékszik-e a fiú arra, hogy mit mondott neki egyszer az ifi továbbképző táborban. András nem emlékezett. Kár, sajnálkozott Som, megismétlem a lényegét. Annak, aki kívül van, meg kell dolgoznia azért, hogy belülről kerüljön, följebb jusson. És csak belülről lehet megváltoztatni azt, ami a gyakorlatban jelenleg rossz. Nem is beszélve arról, tette hozzá, amikor semmilyen reakció nem hallatszott a vonal túlsó végéről, hogy a népi demokratikus rendszer védelme kötelesség. Menj el a találkozóra, és ha erről van szó, ne habozz!

Végül abban állapodtak meg, hogy András majd telefonál, és találkoznak, ha Som Dezső kevésbé lesz elfoglalt.

A Kárász által megadott napon András előbb az órákat számolta, majd a perccet. Aztán azt, hogy hány perccel, hány órával múlt el a találkozó időpontja. Ugyanis bármilyen erősen gondolt rá, képtelen volt rászáni magát arra, hogy odamenjen, és megnyomja a harmadik emeleti lakás csengőjét.

A barátjával, Lajta Tiborral lett volna a legjobb elemezni a helyzetet, csakhogy Kárász megtiltotta Gajz Andrásnak, hogy bárkinek is beszéljen a kapcsolatukról. András szerint azt, ami köztük történt, legföljebb abban az esetben lehetett volna kapcsolatnak nevezni, ha ő megjelenik ott, ahol nem jelent meg. A Lajtával lefolytatandó eszmecserével kapcsolatban viszont fölmerült egyéb akadály is. A kútásó-ékhoz való behatolást követően megváltozott a viszonyuk. András köszönt, a ba-

rátja szintén, a szünetekben mégse keresték egymás társaságát, és külön-külön távoztak az egyetemről. Sőt Lajta egyre kevesebbet járt be. Nem csak az előadásokról hiányzott, a szemináriumokról is rendszeresen kimentette magát.

Egy napon meg átölelve üdvözölte Andrást, szinte a nyakába borult. Hamarosan meghívlak a lakásszentelőre, mondta. Mire, kérdezte András csodálkozva. Ne tegyél úgy, mintha nem tudnád, vigyorgott Lajta, említettem a múltkor, nem? Mit? Hogy kiköltöztek. Kik, honnan? A kútásó meg a vágóhídi kurvája! Kiderült, hogy az utóbbi időkben Lajta falat festett, ajtókat, ablakokat mázolt, de még nem ért a végére, és csak ezután következik a szükséges bútorok beszerzése. Nézd, mutatta a tenyerét. A bőr jól láthatóan kiszáradt, az ujjak vége megrepedezett, a körömágyakban Gajz András festékmaradékot fedezett föl. És a följelentés, érdeklődött. Az a benyomása támadt, mintha Lajta teljesen megfeledkezett volna a rendőrségi eljárásról. Nem feledkezett meg, de legyintett. Ne izgulj, majd mindent magamra vállalok. Én rángattalak bele, nem? Kicsit elgondolkodott, más hangon folytatta. Nekem is minden nap eszembe jut. Pár pillanatnyi szünet után kijelentette, hogy az apjának vannak befolyásos betegei, és megígérte, hogy beszél velük. Valami még eszébe juthatott, mereven maga elé bámult. Persze korántsem lehetünk biztosak benne, hogy megússzuk. Sajnos, fűzte hozzá.

Pár nap telt el. Tartott a szeminárium, kopogtak az ajtón. A tanulmányi osztály egyik dolgozója kukkantott be. Gajz Andrást keresik telefonon, tudatta a szemináriumvezetővel, aki Andrásra tekintett. Biccentett, hogy mehet, megengedi.

Kárász vagyok, szólalt meg a főhadnagy a vonal túlsó végén. Az irodai szobában többen tartózkodtak. András idegesen körülpillantott, látszólag senki se figyelte a hallótávon belül zajló telefonbeszélgetést. Kárász kitalálta a gondolatát. Közeli rokonaként mutatkoztam be, mondta, más néven, és azt kértem, hogy sürgős családi ügyben beszélhessek magával. Annyi igaz, hogy sürgős. Utánanéztem, már megfogalmazták a följelentést, mindössze a pecsét hiányzik róla. Nemcsak magának, hanem az egyetemnek is kiküldik másolatként. Plusz az a szokás, hogy telefonálnak a dékánnak, szóban is tájékoztatják.

András hallgatott, elég hosszán. A főhadnagy helyeselte. Nyilván nincs egyedül, ne mondjon semmit. Ő viszont, tette hozzá, ajánl még egy időpontot. Elhangzott a dátum, és hogy a hely ugyanaz.

Halk kattanás jelezte, hogy vége a beszélgetésnek.

Magyarka

család, regény

Lassan járj, később érsz.

Ezt mondogatta folyton Nagyanya, akkor is, ha nem illett ahhoz, amit éppen csinált. Ült az asztalnál, a két keze a terítón, az ujjai összefonva, mintha imádkozott volna, nézett maga elé, s aztán, mintha csak sóhajtana, megszólalt: lassan járj, később érsz.

Vagyis nem csak mintha sóhajtana, mert sóhajtott is.

Lehajolt a paradicsomokhoz, azoknak is mondta: lassan járj, később érsz.

Érik bennük az idő.

Nagyanya, a paradicsomok, ha akarnának, se tudnának rohanni.

Gyökerestül kell kitépni a gazokat a palánták közül, a tövénél fogva, s aztán finoman meg kell rázni őket, hogy a föld visszahulljon oda, ahová való.

Az emberek is megérnek, kislányom, csoszogott a papucs a betonjárdán.

A küszöbnél már egészen kikopott a kő, mélyedést vásott a puha talpú papucs.

A barna tenyerében a barna héjú dió, szétroppant, és mintha élne, úgy fordult ki a bele. Fényes csimaszok igyekeztek a törmelék között.

A dobozos óra kattogása felhangosodva verődött a szobában.

Odabent, a falban is mozog valami élet, hallani a kattogásokat és pendüléseket.

Nagyanyánál a kertben majd mindig mezítláb járt, mezítláb vagy a piros, belebújós papucsában, ami éppen olyan volt, mint Nagyanyáé, kispapucs és nagy-papucs, mint a testvérek.

Vörös és szürke kövek az előszobában és a konyhában, olyan bennük az eresz, akárha leveleket préseltek volna egymásra. A veranda lyukacsos betonja akkor is hűvös maradt, ha az udvarra tűzött a nap. Jobbra a virágoskert, ferdén egymáshoz illesztett téglákkal kerítve, rózsabokrok, szegfűk, árvácskák, török-szegfűk és tulipánok. Nagymama hajnalban és alkonyatkor öntözte a kertet, látod, tette a tenyerét a locsolókanna rózsafejéből permetező víz alá, ugyanaz, ami éltet, ha túl sokat adsz és vesz el belőle, meg is ölhet, így van ez a nap fényével és a vízzel is, ezek a virágok nem élhetnek egyik nélkül sem, s mind a kettő el is pusztíthatja őket.

Hátrafelé menet betonkockák választották el a virágokat a veteményestől, felpúpozott kicsi ágyások, köztük simára taposott ösvények.

Paradicsom, paprika, tök, sárgarépa, zöldség, zeller.

Nem is járnak lassan.

Ha megnőnek a paradicsompalánták, Nagyanya alig látszik ki közülük.

Részlet a Kalligram Kiadónál hamarosan megjelenő regényből.

A kapornak olyan volt az illata, hogy még este, az ágyban is érezte az ujjain. Jó föld volt ez itt, könnyen termett benne minden, biztosan azért, mesélte Nagyanya, mert hajdan mocsár volt, bizony, amerre a szem ellát, az egész várost, s annak fehér falú várát vizek és lápok fogták körül, ezt őrizték a városrészek is a nevükben, Viziváros, Tóváros, s ezt mutatták itt, a Palotavárosban is az utca- nevek, a Sziget, a Hal tér, a Horog utca, Szúnyog utca, Csapó utca, Halász utca, de még a Ponty szálló is. Effélével, halakkal és halászzattal, meg persze a disznó- kereskedéssel foglalkozhattak az ide betelepülő szerbek is, akikről a legszélső utca kapta nevét, a Rác utca, mögötte pedig a Bőrgyári és a Szigetaljai dűlők nyíltak, na nem dombok, csak dűlők, onnan szabadon fújt a szél.

Érezte Nagyanya illatát is, hiszen egy ágyban aludtak, hiába volt a másik fal- nál a másik ágy, az a feltornyozott párnáival megvetetlen maradt, itt kucorodtak egymás mellé minden este, alig a sötétedés után, mosakodás és imádkozás, az- tán feküdtek is le. Nagyanya minden hajnalban ötkor kelt, így csinálta kislány kora óta.

De a tied nyitva Atyám, amíg alszom, vigyázz reám.

Nyáron Nagyanyának égett napszaga volt.

Fekete szoknyát, fekete inget hordott, a kendőjét csak akkor vette le, amikor az asztalhoz ült, kicsi madárfészek kuporgott a fején, a copfba font haját így te- kerte fel.

Fekete kiskalács.

Mákos kalács.

A Rác utcában laktak, földszintes házak között, Nagyanya életében ez volt a harmadik ház, amiben élt, a nagyszüleiét az első világháború vitte el, az övékét a második háborúban bombázták le, harmadikat építeni Nagyapával nem volt már erejük. Még jó, hogy itt, a régi ház közelében, a bőrgyár mellett adta nekik ezt az ingatlankezelő.

Amikor két évvel a századforduló után Nagyanya megszületett, még nem is igen voltak erre házak, jómódú parasztok voltak a szülei, volt földjük és voltak állataik, a város legszélén laktak, de lassan köréjük nőttek az utcák és a házak, akkoriban itt szinte naponta bújt ki a földből egy új ház, falusiak voltak egy gya- rapodó városban. Anyja a fiait taníttatta, mind a kettőt, de a lányának, vagyis Nagyanyának csak a kötelező négy elemi engedte, hideg és kemény maradt, hi- ába kérelték az apácák is, hogy taníttassa a kitűnő bizonyítványú kislányt.

A férjhez menés, rázta meg a fejét, az a lánygyerek dolga, a konyha és a kert, ott tanulja majd meg, amire szüksége lesz.

Nagyanya még varrást se tanulhatott, csak annyit, amit a barátnőjétől, a Ke- serű Rózsitól elleshetett, otthon, amikor a varróiskolát szóba hozta, az anyja olyan pofonnal válaszolt, hogy a kredenc sarka kék foltot hagyott Nagyanya ar- cán. Nyolcéves múlt, amikor megszületett az öccse, ez a te dolgod, hogy vigyázz rá, mondta az anyja, és a férjhez menés, mihamarabb.

Nem kell eljárni se bálba, se máshová, a házasság és a munka, ha akarja, úgy- is megtalálja a lányt.

Nagyanya télidőben, báli szezonban este titokban öltözött fel a kamrában, úgy tett-vett, mintha lefekvéshez készülődne, amikor az anyja elaludt, az abla- kon szökött ki, éjszaka az apja engedte be óvatosan, nehogy meghallja a zörgést

a ház ura. Szerencse, hogy az akkori házukból rögtön az utcára léphetett. A magas sarkú, kapcsos cipőjét is csak ott, a ház oldalában húzta fel. Olyan volt a maga százötven centijével, a rakott szoknyájában, a színes kendőjében, mintha egy vásári baba ment volna a zenészek elé, adták is egymás kezére a táncosok. Egy barnás bőrű, karcsú derekú, szép baba, akinek valóságos világitott a nefelejcskék szeme, a fekete hajával, nem lehetett nem észrevenni, ha valakire ránézett. Mégis, vagy talán éppen ezért, a szépsége és a tökéletessége miatt Nagyanya harmincnégy éves lett már, mire igent mondott az oltár előtt, vénlánynak számított, mire beadta a derekát. Éppen a kilencedik alkalommal kérte meg a Bukovszki Sándor tímár, az a bőrgyári munkás, akiről évek óta az egész környék tudta, hogy azért csúszott az öreglegények közé, azért nem nőülhetett, mert menthetetlenül szerelmes volt Nagyanyába. Pedig szép szál, magas, széles vállú, a munkában megerősödött, szálkás alkatú férfi volt, Nagyanya még az álláig se ért.

Bukovszki reggelente, s még inkább késő délutánonként, amikor jött és ment a bőrgyárba, a ház kertjében látta Nagyanyát. Lassította a lépteit, kötözte a cipőfűzőjét, köhécselt és kavicsokat rugdalt, mindenfélét kitalált, csak hogy hiába tekintgetett feléje, hiába próbált szóba állni vele, jó ideig azt az apró lányt láthatólag jobban érdekelték a zölkségek és a virágok, a fejét is alig emelte fel, hogy visszaköszönjön neki.

Bukovszki nem volt már fiatalember, éppen kilenc évvel volt idősebb Nagyanyánál, talán ezért is kötött meg benne a kitartás, ezért is túrta el nyolcszor egymás után a visszautasítást, míg kilencedjére az oltár elé vihette Nagyanyát. A végső győzelem előtt a bőrgyári bálon a karizmat mutogatva mindenkinek megtiltotta, hogy lekérjék a szíve választottját, Nagyanya egész este csak vele táncolhatott, Bukovszki úgy hordozta körbe a fagerendás díszteremben, mintha a régi piaci céllövöldében nyerte volna. Más kérdés, hogy addigra persze Nagyanyát kivéve el is könyvelte mindenki, hogy a bolond tímárral nem jó kikezdeni, s amúgy is, ha már senkié nem lehet az a lány, akkor miért ne éppen ő vigye el. Hogy Nagyanyát egyébként mivel bírta rá végül a házasságra az anyja, mi több, mivel beszélte rá nemcsak Bukovszkira, de az urizáló új rokonok izlésének megfelelő esküvőre és lakodalomra is, azt Nagyanya soha nem mesélte el Katinak, ám gyanítani lehetett, hogy az a bál, ahol teljességgel elmaradtak mellőle a táncosok, sőt, nemcsak elkerülték, de tisztességes kört hagyva meg se közelítették, nos, az az este bizonyosan sokat lendített a töprenkedésén.

Mostantól minden jó lesz, mondta Bukovszki, nem is csak hogy jobb, de jó.

Nem volt könnyű, de ha valamit nagyon akar az ember, az előbb-utóbb úgyis sikerül, lehet, hogy nem úgy és nem akkor, de sikerül, ez biztos. Nem csak szerencse ez és nem csak kegyelem, de a dolgok rendje.

Jónak kell lennie, hát jó is lesz.

Két hónappal később, ezerkilencszázharminchatot írtak, kora tavasszal, a belvárosi Szent Imre utcában, a rendház mellett, a Szent Ferenciek templomában volt a szertartás, onnan vonult a menet nagy büszkén keresztül a Hal téri Ponty szállóig.

Nagyapa, akiről nagyokat vigyorogva, a háta mögött integetve sokan mondták, hogy a nehéz bőrgyári szagokat és a cserző savak páráját leginkább a móri fehér borokkal szereti kimosatni magából, a Sütő utcából hozatott italt a lakoda-

lomra. Estefelé arról kiabált, hogy az ősei ipszilonnal írták a nevüket, legyen mindenki büszke a múltjára, már ha van neki, ezt az ipszilont ő senkinek nem adja, ez az ő egyetlen öröksége, hiszen a felmenői lengyel származású nemesemberek voltak, ez az, ami számít, csakis ez, a vér szava.

Mi az, hogy nem adja, hiszen maga nem is úgy írja a nevét?

Nem adom.

Az éjféλι kendőkötésre Nagyapa már annyira berúgott, hogy ülni se tudott a díszhelyén, a két keze kapaszkodott ugyan, nem engedte volna, de ő maga lecsúszott az asztal alá, hagyták ott, csak a két vastos marka nézelődött a tányér mellett, amíg a bőrgyáriak fel nem nyalábolták, s hátravitték, hadd aludja ki magát.

A nászéjszaka akkor késett emiatt, de még abban az évben, decemberben megszületett az első gyerekük.

Nagyanya karcsúságán alig látszott a terhesség, tére ugyan a hasa kigömbölyödött, de az arca ugyanolyan kislányos maradt.

Úgy sorakoztak a napok, mint a jégcsapok.

Ropogott a hó a ház előtt, amikor a bábaasszony megérkezett, olyan éles volt a levegő, hogy a pályaudvari tolatások, vonatrendezések minden csattanása elhangzott a Rác utcáig, igaz, csend volt máskülönben az egész városban, mintha nem is csak bezárkóztak volna a lakók, de elnéptelenedtek a házak és az utcák, azok, akik addig ott éltek, talán elköltöztek, ki tudja hová, barátságosabb vidéket vagy könnyebb életet találtak, vagy csupán mihamarabb nyugovóra tértek, hogy átíratkozhassanak az ébrenlétből az álmok közé, hanyatt fekdjenek a fakteres ágyakban, sápadtan heverjenek a beeső holdfényben, összetapadjon a hátuk, de a lehető legtávolabbra kerüljön egymástól a fejük.

A kislányt a keresztségben Ilonaként fogadták be a gyülekezetbe, Nagyapa ragaszkodott ehhez, mert mint felemlgette, abban a bizonyos lengyel családban gyakorta adták a lánygyermekeknek ezt a nevet. S mintha csak ennek az örökségnek akart volna megfelelni, Ilonka nyúlánk, magas termetű, fehér bőrű, szőke hajú kislánnyá lett, akin legfeljebb az látszott, hogy a szeme kék színét az anyjától örökölte, de hogy a többi tulajdonságát a távolba tűnt felmenők közül ki hagyta rá, azt nem lehetett kideríteni. Ötéves volt már, amikor megszületett a húga, Marika is. Nagyanya akkor már a negyvenedik évében járt, igaz, alig-alig látszott rajta az idő, most is épp olyan kislányos mozgású, karcsú baba volt, mint hajdanán, amikor olyan könnyedén szökött ki az ablakon.

Nagyapának rendes szokása volt, hogy kora reggel, mielőtt munkába indult, kézbe fogta az újságot, s betelepedett a kukoricásor mögött a reterátra.

Meg kell adni a testnek és a szellemnek is, ami jár, szokta mondani, s aztán jó negyedóra múltán, amikor a kettős kampójú, rézcsatos övét igazgatva előbukant a szívrintás faajtó mögül, mindig hozzátette: most már jöhet az élet, gyere, te csibész, készen állok rá.

Minden király megérdemli a maga trónját.

Egy nyári reggelen azonban éppen csak elhelyezkedhetett, éppen csak kinyithatta a Szemlét, amikor Nagyanyáék a szokásos légydöngéses nyugalom helyett azt látták, hogy kivágódott a reterát ajtaja, s Nagyapa letolt nadrággal, lobogó ingben rohant ki az udvarra. A nekikeseredett ordítására összesereglettek még a

szomszédok is, nézték, ahogy Nagyapa az ingét rázva rohan körbe a virágok előtt, s közben kiabálva hívja Nagyanyát.

Valaki segítsen már, ordította Nagyapa, ám erre Nagyanyának szinte semmi esélye sem volt, mert sehogy sem érhetette utol a férjét. Amikor aztán végre sikerült megállásra bírnia Nagyapát, mintha a tímár izmai keltek volna önálló életre, hol itt, hol ott dudorodott ki a fehér vászoning. Nagyanya rémülten nézte, el nem tudta képzelni, mi történhetett odabent a férjével. Nagyapa újabb ordítására derült csak ki, hogy nem az izmai játszanak vele, s nem is ő csinálja mindazt, hanem egy patkány mászott fel az inge alá.

Hogy melyikük rémült meg jobban, az aznapi munkás életre készülő férfi vagy a már teljesen halálra vált és reményét veszített rágcsáló, nehéz lett volna eldönteni, mert a kiabálástól és rángatástól megrémült patkány éppen úgy nem találta a kiutat, mint ahogyan Nagyapa se hallgatott a nyugtató szóra, s egyfolytában csapdosta a hátát, a vállát és a derekát a közben összetekert és fegyverré avatott újsággal. Nagyanya az időközben felragadott ciroksöprűvel vetett véget a szenvedésnek, mégpedig úgy, hogy nemcsak az inget húzta le Nagyapáról, de azonmód, ott, a poros fűben leütötte a patkányt, néhány seprűnyi jutalmat kiszorítva a férjének is, miközben a nevetéstől potyogtak a könnyei.

Petőfi Sándor, gatyába táncol.

Nem árt, ha az ember megnézi, mire ül, összegezte aztán Nagyapa a történeteket, a szomszédok egyetértő bólogatása közben.

Nem árt bizony, legyen az a saját szara, vagy a világé, ami felmászik rá, felmászik onnan és akkor, amikor a legkevésbé számítunk rá.

Nagy baj van ám, ha már a saját reterátodban sem érezheted biztonságban magad.

Jól mondja a tanítás is, hogy a világ szerkezetében a gonosz alulra van beszuvasztva, kár, hogy a kedve szerint feltörhet onnan.

Ami a világ rosszakarátát illeti, azt a patkánykaland évében már háborúnak hívták, és nem csak holmi rémült patkányok támadásában mutatta meg magát. Szerencsére a bőrgyári munkások legjavát nem vitték ki a frontra, így Nagyapa is elkerülhette a behívót, ahogy mondták, nehezen tudták volna nélkülözni őt a fapadok mellől. Igaz, Lengyelország lerohanása óta egyre gyakrabban és szívebben járt el munka után néhány fröccsre, ha pedig azt firtatta valaki, hogy a bőrgyári hadiiparral, s az ott folytatott lelkiismeretes munkával vajon kinek az érdekeit szolgálják a tímárok, a kocsmában egyre gyakrabban és egyre könnyebben járt el a keze. A Sütő utcai vendéglőből egy szombat esti lökdösődés után maga a vendéglős vitette ki őt a sáros hátsó udvarba, a kátrányos falú vizeldéhez, és cserébe a régi barátságért és az aznap esti fröccsökért megígértette vele, hogy a háború végeztéig oda még egyszer be nem teszi a lábát.

Sándor, egyszer még meg fogod köszönni ezt nekem, amikor megérted, hogy a te kedvedért teszem. És töröld meg az arcod, ne menj haza ilyen sárosan, mert az a kardos kis asszonyod be se enged, s akkor aztán igazán megnézheted magad.

Felesleges volt a kocsmárosnak aggódnia, otthon ugyanis Nagyapa olyan csendes volt, nemcsak a kezét, de a szavát se emelte fel Nagyanya szigorú parancsai ellen. Így volt ez még akkor is, amikor negyvennégy márciusában, hétfőn hajnalban a bőrgyáriak munkába menet azzal kopogtattak az ablakukon,

hogy állítólag vasárnap délután német ejtőernyősök szállták meg a városi repülőtér és a mellette üzemelő rádióállomást, onnan mentek a vasúthoz, lövöldözés is volt, s bár nem halt meg senki, a városba vezető utakat immár a németek ellenőrzik. S hogy állítólag a kormányzói küldöttség még haza se tért az országba a Hitlerhez menesztett tárgyalásból, de Gyórtól a fővárosig mindenhol a németek parancsolnak, élesre töltve a fegyvereiket.

Mi lesz most, Sándor?, kérdezték a bőrgyáriak az ablak alatt, lehetünk fehér felhőcskéket rajzolt a tavaszi hidegben.

Nagyapa még meg se szólalhatott, amikor Nagyanya visszament a hálószobába, Ilonkát kézen fogta, kivette a kiságyából a félig alvó Marikát, s a férje kezébe adta. Nagyapa értett a jelből, becsukta az ablakot, fogta a bőrtáskáját, és indult dolgozni. Ötvenegy éves volt ekkor, a halántékán két oldalt erősen megfehéredett már a haj.

A városban egyébként is ment az élet tovább, s láthatólag senkit nem zavart, hogy a megszállók állandó őréséget telepítettek a Hal térre is, a Várkörúton rendszeresen cirkáltak bukósisakos, szemüveges motorosok, s az őrt állók az állomásnál elkérték az utazni akarók papírjait. A Zichy-liget mögötti tiszti kaszinóban a főasztalnál esténként német tiszték ültek, s a Magyar király Szállóban a szalonzenekar hegedűre és zongorára áthangszerelve játszotta a kuplékat és indulókat, a móri boroktól jókedvű tiszték lábdobogással kísérték, ha felhangzott az Erika vagy a Lili Marlen.

Nagyapa, aki a háborús rendszabályoknak fittyet hányva, ha nem is a korábbi rendszerességgel, de még tudott néha zsákmányolni a gyárból használható bőrdarabokat, hamarosan az alkalmi ügyfelei között tudhatott néhány szürke egyenruhás Wehrmacht-katonát is. Az üzletet és a barátkozást elősegítette, hogy Nagyapa a lengyel és a szlovák mellett németül is beszélt, s amikor az egyre nehezebben, s nem mellékesen egyre drágábban megszerezhető üveg borokkal hazatért a Sütő utcából, meginválta újdonsült barátait is a nagyszobai asztalhoz. Nagyanya ilyenkor be se tette a lábát a házba, folyton a kertben, az ágyások körül akadt dolga. Tudja ő, mondta Nagyapának, hogy ezek az emberek csak parancsot teljesítenek, de ettől még neki senki nem parancsolhatja meg, hogy örüljön, ha a saját házában kell látnia őket.

Nyár volt már, langyos délután, Ilonka kint játszott az utcán, a kapu melletti kispadnál, s mellette a küllős kerekű kocsiban ott aludt Marika, amikor egy csizmás, zubbonyos német tüzér hadnagy állt meg mellettük. Előbb csak nézte sokáig a két gyereket, majd átlépett az árok fölé, leguggolt hozzájuk. Nagyanya a kertből arra ért vissza, hogy a hadnagy a padon ülve mutogatással és mosolygással társalog a nagyobbik gyerekekkel. A tiszt zavartan állt fel Nagyanya láttán, sapkáját feltéve szalutált a magyar asszonynak. Még akkor is megilletődött, mereven állt, amikor a kislány a padra mászva erőnek erejével a zubbonyába kapaszkodott, szeretett volna visszajutni a csillogó jelvények közelébe. Végül aztán Nagyanya a kislányokat a karjába véve beinválta Wilhelmet az udvarra és a házba is, ahol a tüzér hadnagy meglepődött a nagyszobában üldögélő, s persze rögvést vigyázállásba ugró német katonákon, Nagyapa pedig meglepődött azon a szívélyességen, amit az ideig nem látott a feleségén, ha az alkalmi vendégekről volt szó.

Wilhelm nem is titkolta, hogy a kislányok, s különösen a hirtelenszőke Ilonka kedvéért látogat el újra a Rác utcai házba. Mint elmondta, odahaza, Brémában neki is van egy kislánya, éppen ilyen szőke, világítóan kékszemű, mint Nagypapák lánya, s lám, ezen a fényképen ugyanúgy nevet, mint Ilonka, ha megcsiklandozza a derekát.

Nagyapa és Nagyanya, akik a hosszú és kitartó leánykérés, majd a házasságkötésük óta egyszer sem emlegették a szerelmet maguk között, s egyáltalán, nemcsak a szerelem, de bármilyen érzelmegnevezéséről és főleg, annak a részletezéséről is tartózkodtak, soha nem beszélgettek arról sem, hogy mit akarahat tőlük a hadnagy, az pedig végképp fel se merült, hogy Nagyanya, ha érez valamit, hát vajon mit érez a nálánál néhány évvel fiatalabb, sima arcú, szőke, felnyírt hajú Leutnant iránt. Nem tesz jót az embernek, ha mindent meg akar tudni, már csak azért sem, mert ha valaminek nevet adunk, akkor az azonnal meg is születik. Kétségtelen, hogy Nagyanya elpirult, ha meghallotta az utcai kiskapura szerelt apró kolomp csendülését, kihúzta magát és felvetette a fejét, amikor a német tányérsapkás alakja elsötétítette a konyhabejáratot. Reggelente meg-megállt a bejárati tükör előtt, kisimította a gallérját, s megigazította a ruha ráncait a derekán. Mégis, soha nem fordult elő, hogy úgy intézte volna a tennivalóit, hogy kettesben maradhassanak, éppen ellenkezőleg, mindig ügyelt arra, hogy legalább a két kislány ott tegyen-vegyen körülöttük. Wilhelm csokit hozott a kislányoknak, olykor énekelt nekik a maga döcögős módján, s közben a földön kuporogva, alulról felfelé sandítva nézte Nagyanya karcsú, babaszerű alakját. Alig beszéltek egymással, s ha váltottak udvarias mondatokat, főként nem emlegették a körülöttük zajló háborút és a kiszámíthatatlan jövőt.

Egyébként is, akkoriban, negyvennégy december negyedikén a város környékén megkezdődtek a nagyobb katonai átcsoportosítások, négy nap múlva megindította a támadását a Vörös Hadsereg a Margit-vonal védelmi rendszere, a város környező községek ellen. Huszadikán, amikor már közvetlenül a város határában zajlottak a harcok, Wilhelm késő délután kopogott be Nagyanyáékhoz. Nem maradt sokáig: elfogadta Nagypapától a pohár bort, megsimogatta a kislányok fejét, majd, mint aki hirtelen hírt kapott, felugrott az asztaltól és kisetett.

Az ajtóban még megállt, levette a sapkáját, és csak ennyit mondott: Nie wieder. Sarkon fordult, csendesen tette be az ajtót maga után.

Mit mondott?, kérdezte Nagyapa.

Semmit, felelte Nagyanya. Mindjárt visszajövök, figyeljen a lányokra.

Nagyanya a ház sarkánál, a kapu előtt érte utol a hadnagyot.

Wilhelm hátrafordult a léptek zajára, nézte az apró termetű, még a kendőjét is odabent felejtő asszony derengő arcát, kék szemét a sűrűsödő sötétben. Hideg volt egész nap, de az este közeledtével mégis megenyhült a levegő: apró, esőszerű szemekkel hullani kezdett a hó. Ez volt az egyetlen alkalom: Wilhelm lehajolt, két tenyerébe fogta Nagyanya arcát, s megcsókolta előbb a homlokát, aztán a két szemét, majd puhán, alig érintve a száját is. Mire Nagyanya kinyitotta a szemét, a német tüzér hadnagy már az utcán távolodott, csizmájának nyomait kezdte belepni a sűrűsödő hó.

Az udvarra sárga csíkot vetett a sötétítőfüggöny mellett kiszűrődő petróleumlámpa fénye. Csend volt a városban, sehonnan nem hallatszott fegyverropogás.

Nagyanya nekitámaszkodott az ajtófélfának, a fejét a falnak döntötte, érezte a vakolat rücskösségét. Hallotta odabentről a férje dörmogését, aztán meg Ilonka nevetését.

A város bevételéért december huszonkettedikén indult meg a támadás, a következő napon az utcákat, az épületeket már a szovjet csapatok birtokolták. Ám aki azt remélte, hogy elvonult a front, súlyosan tévedett: egy hónap múlva a német és magyar sereg ellentámadással visszafoglalta a várost, kiszorították a szovjeteket, s onnantól jószérével nem is szünetelt az ágyúzaj és a bombázás.

Reggel volt még, amikor egy német dzsip állt meg a Rác utcai ház előtt. Wilhelm ült benne, kigombolt kabátban, egyedül, mintha csak egy nyugodt reggelen kirándulni indult volna a táboruk környékén. Lekapcsolta a motort, kiszállt, de nem ment be a házba. Cigaretára gyújtott, s az autónak dőlve várakozott. Láthatta, hogy a ház utcára néző ablakán, a nagyszobában meglebbent a függöny, éppen csak annyira, mintha a huzat lódította volna odébb, egyébként se zaj, se mozgás nem árulta el, van-e odabent valaki. A tüzer hadnagy tövig szívta a cigarettáját, a körméig, ameddig csak lehetett.

Nézte a kihalt utcát, az akkor még ép, földszintes házakat.

Aztán beszállt az autóba, és elhajtott.

A dunántúli német ellentámadás kifulladását követően március közepén ismét a város közvetlen határában folytak a harcok. A bekerítés ellenére több napig tartottak az utcai lövöldözések, házról-házra hullámszórt a küzdelem, a városlakók sehol nem voltak biztonságban, aki tehetett, mind az óvóhelyre menekült. Ekkor, az utolsó háborús héten kapott találatot Nagypapák háza is. Szerencse volt a szerencsétlenségben, hogy éppen hátul, a boltíves pincében bújt az egész család, amikor a ház első részére zuhant a lövedék. Nem csak a tető omlott le, a nagyszoba helyén egy tatóngó lyuk maradt, a robbanás feltépte a padlót is, a deszkák sárga, nyers forgácsai még az utcára is kiszóródtak. A konyha fala kettérepedt, úgy, hogy át lehetett látni rajta, de a kémény érthetetlen módon sértetlenül meredt a szürke felhők felé. Nagypapa akkor már hetek óta nem járt dolgozni, s onnantól, a bombatalálat után szinte soha nem józanodott ki. Kiderült, hogy ugyan jó ideje a Sütő utcába újabb üveg borokért elmenni már nem lehetett, ha állt még a vendéglős ház egyáltalán, de a jelek szerint Nagypapa annyi tartalékot halmozott fel, hogy vagy folyamatosan részeg lehetett, vagy úgy tudott viselkedni, mint aki egyszer s mindenkorra végzetesen berúgott. A bor adott neki bátorságot akkor is, amikor az első szovjet katonák megjelentek az utcában. A Rác templom kőfalánál látták először őket, szőrös sapkás, apró termetű, könnyű járású férfiak voltak, sokkal inkább tűntek valami tavaszi hajtáson résztvevő vadászoknak, semmint harci egységekhez tartozó katonáknak. Óvatosan, mégis gyorsan mozogtak, a géppisztolyukat előre tartva óvakodtak a falak takarásában. A szomszédok riasztása után Nagyanya a két gyerekkel lemenekült a pincébe, aminek a lejárata a ráomlott törmelékek miatt csak a figyelmes szemek vehették észre. Hallottak akkorra már eleget arról, hogy mit csinálnak az oroszok a nőekkel, s arról is, hogyan visznek el minden mozgítható értéket, amit a házban vagy éppen a lakóknál találnak, felkészültek hát erre is, arra is, amit lehetett, eldugtak, s magukat is menekítették. Nagyanya magával vonszolta a férjét is, pedig Nagypapa előbb erőnek erejével ki akart menni az utcára, majd, amikor Nagyanya bereteszte belülről az ajtót, dö-

römbölni és kiabálni kezdett. Lengyelül ordított, de hogy mit, azt Nagyanya nem érthette. Az öklével verte a faajtót, a pince sötét csendjében úgy visszhangzott minden egyes ütése, mintha puskalövések hangja lett volna. Nagyanya hiába csitította, a férfit nem lehetett megnyugtatni. Végül, nyilván a rémület adta erővel, Nagyanya a zöldség vermeléséhez használt lapátot ragadta meg, a feje fölé emelte, és teljes erejéből ütött. A sötétben nem láthatta, de érezte és hallotta jól, hogy célba talált: Nagyapa egyetlen szó nélkül csuklott össze. Olyan csend támadt a pincében, hogy hallani lehetett az utcáról egy teherautó motorjának egyre erősödő berregését, aztán azt, ahogy a kocsni elhúzott a ház előtt, és már távolodik.

Ne sírjatok, kislányok, nem lesz semmi baj.

Amikor véget ért a háború, Ilonka akkor volt hétéves, a húga kettő és fél.

A bőrgyár nagy része megúszta az ostromot, még a gépek egy része is megmaradt, de szóba sem kerülhetett, hogy újra kezdődjön a munka, ugyan már, honnan jöhetett volna feldolgozásra váró bőr. A város is megszenvedte az utolsó heteket, a lakosság fele eltűnt, s a házak többsége romokban hevert az utcai harcok és a harckocsik ismétlődő rohamai után. Nagyanyáék háza is csaknem használhatatlanná vált, ám nem volt hová menniük, ott kellett berendezkedniük az egyetlen lakhatóvá tett szobában. Nagyanya minden ehetőt összekapart a pincében és a kamrában, és mivel mást úgysem igen tehetett, esténként énekléssel, mesemondással próbálta elterelni a kislányok figyelmét az éhségről.

Elvitte a víz a szappant, utána küldték a kappant.

Míg a szappan ázott, a kappan elmászott a folyóban.

Nem panaszkodott még ezekben a napokban sem: a saját szenvedéseivel már sok egyezséget kötött, ám azt, hogy a gyerekei, akiket meg tudott védeni a háborútól és a dülástól is, most egyre elkeseredettebben, s mindinkább reménytelenül sírdogálva kérleljék egy darabka kenyérért, ezt nem tudta elviselni.

Sándor, csináljon valamit, mert nem hallgathatom ezt tovább.

Míg a szappan ázott, a kappan elmászott a folyóban.

Sírnak az éhségtől, hallja?

Hol vannak most a maga lengyel grófjai?

Meg a nagy és dicső öröksége, az hol van most? A nagy büszkesége?

Egy este, amikor Nagyapa sötétedésre ért haza, a szomszédok szaladtak eléje, hogy eddig keresték, de jó, hogy jön, rohanjon, siessen, mert Nagyanya a két gyereke kezét fogva, sírva indult el az állomás felé, s csak annyit vettek ki a szavaiból, hogy nem áll meg a sínekig, ott vet véget ennek az elviselhetetlen szenvedésnek.

Nagyapa fejéből egy csapásra elillant minden mámor.

Szaladni kezdett, és szaladt a vele tartó szomszéd, a Tóth Mihály is, a Szent István téren érték utol Nagyanyát. A fele utat se tette még meg, mégis pihennie kellett, elfáradt a kisebbik lány cipelésében, ott ültek a lovas szobor talapzatán, egymásnak dőlve mind a hárman, olyan kimerülten, hogy akkor már sírni se volt erejük. Nagyapa a karjába vette Nagyanyát, a két gyereket Tóth emelte fel.

Nagyapa, mint egy babát, úgy vitte hazafelé a feleségét, keresztül a városon. Úgy mondta később, hogy ott, amikor hazafelé tartva a kezében vitte őt, akkor vette észre, a hátra csúszott kendőjénél, hogy Nagyanya hajában megjelentek az első ősz hajszálak, mintha mákot szórt volna rá valami kéz, megkopott a fényes feketesége.

A Rác utcában jártak már, amikor esni kezdett a langyos, kora nyári eső. Nagya felnézett, éppen csak egy pillanatra, mint egy gyerek, aki befészkel magát.

Hosszú szálú eső, mondta halkán, majd behunyta a szemét, és elaludt.

Szív alakú volt az arca a kendő keretében.

Nagyapa odahajolt hozzá, a tenyerébe simította Nagya arcát, s megcsókolta előbb a homlokát, aztán a két szemét, majd puhán, alig érintve a száját is.

Olyanok voltak az eső hosszú szálai, mint az ezüst hurok.

A fene, aki tudhatta, hogy kinek és milyen zenét pengetnek rajta.

Ha játszanak még itt zenét valaha is egyáltalán.

A következő nyáron Nagya anyáék városi segítséggel építették újjá a házat, cserében viszont nem maradhatott már az övék az egész épület.

Mostantól minden jó lesz, mondta Nagyapa, nem is csak hogy jobb, de jó.

Nem volt könnyű ez a néhány év, de most már vége, nézz körül, más már ez az ország, és én mondom, csak jobb lehet. Különb is, ha valamit nagyon akar az ember, az előbb-utóbb úgyis sikerül, lehet, hogy nem úgy és nem akkor, de sikerül, ez biztos. Látod, kicsi idő, és működik már a bőrgyár is. Nemcsak szerencse ez és nemcsak kegyelem, de a dolgok rendje, túléljük a háborút és az éhséget is, most már ideje, hogy felépüljön körülöttünk ez a város, felépüljön ez az ország.

Jónak kell lennie, hát jó is lesz, nem hazudhatnak az érzések, és nem hazudhat az életünk sem.

Az ingatlankezelő felosztotta a kertet és a hosszú házat is, két családot költöztettek be a hátsó részben így megépített új lakásokba, eltűnt a pince, közös lett az udvar. Tiltakozni se lehetett, inkább örülni kellett.

Abban az évben történt az is, hogy annak ellenére, miszerint a szüleitől papíron rámaradt földet már fél évvel azelőtt elkobozták, Nagya anyát nem hivatalosan értesítették róla, hogy jó lesz vigyáznia, mert megbízható emberek látták, hogy ő is kuláklisra került. Ki az, aki a ház miatt kiabálna, amikor a börtön fenyegeti? Szerencsére a nagy ijedség dacára semmiféle papír nem érkezett, talán a híradás se mondott igazat, s Nagyapa ugyanúgy visszamehetett az újra működni kezdő bőrgyárba, mint a többiek.

Hosszú szálú esők estek, minden pendülés egy-egy nap volt, így múlt szorgosan az idő.

A nagyobbik lányuk, Ilonka, még a Szúnyog utcai elemi iskola után Nagya anyja akarata szerint az egykori Ferenc József Nőneveldebe kezdett járni, szépen zongorázott már, hiszen ott azt is tanítottak, kiválóan énekelt, latint és háztartást is tanult. Reggelente korán ment el, Nagya anyja megforgatta az ajtóban, ellenőrizte a cipőjét, harisnyáját, a szoknyát és az egyenruhát.

Ha úgy viselkedsz, mint a krumplispogácsa, akkor úgy is néznek rád, mint a pogácsára. De ha úgy viselkedsz, mint a habos torta, akkor úgy fognak felnézni rád, mint a habos tortára.

Büszke volt a lányára, arra a szőke hajára, bánja a fene, hogy a lengyelektől örökölte, vagy nem, a fehér, hűvös bőrére, az egyenes tartására, a hideg, okos kék szemére, és büszke volt a soha nem bicsakló fegyelmezettségére, amit az apácák is minden félév után könyvjutalommal ismertek el. Csak hogy ezerkilencszázötven nyarán, amikor az állam és az egyház közötti megállapodás megszűntette a

szerzetesrendeket és rendházakat és zárdákat, Ilonkának is oda kellett hagynia az iskolát. Levetette az egyenruhát, és a tanítóképzőre ment, nem kell ezen szomorkodni, tanítani szép és fontos dolog, s illik is egy nőhöz ez a foglalkozás.

Tanító?, kérdezte Nagyapa.

Tanító, felelte Nagyanya.

Na, ugye, mondtam, hogy minden rendben lesz. Nem a legrosszabb az.

A rákövetkező tavaszon, egy késő délután, amikor a sózott, kemény bőrtöket a kiskocsival kihúzták a cserzőműhelyből, hogy átvigyék a kikészítőbe, Nagyapa a gyárudvaron hátrafelé menet belelépett egy nyitva hagyott vízaknába.

Kitárt karral zuhant hátra, egyenes testtel, mint egy öngyilkos, aki nagy elszánással a levegőnek adja magát.

Koponyaalapi törést szenvedett, sötétlő kis folt maradt a rücskös betonon.

Nem galambszar és nem lehullott falevél volt, ragacsos, sűrű vér.

Sárga volt Nagyapa arca és csodálkozó, mint aki nem hiszi el, hogy vele történt ez a buta véletlen.

Vagy hogy nincsen is más, csak a véletlen, hogy onnantól minden kikerülhetetlennek tűnjön. Hogy visszanezve a véletlenek sorozata ne is látsszék másnak, mint a kényszerek szülte életnek.

Ócska aknafedők, gödrök feketéllnek szertesét.

Két hónapig ápolták, ebből egyet a Szent György Kórházban feküdt. A bal esetből csak azért nem lett vizsgálat, mert ugyan Nagyapa tudta, hogy ki hagyta nyitva a fedelet, de azt mondta, hogy az egész az ő hanyagsága okán történt. Három hónap múltán már felgyógyultan kezdett újra dolgozni, előtte egy hetet még otthon pihenhetett, naphosszat a régi talicskán tologatta Marikát, harsányan énekelték közben, hogy fel, fel, vitézek a csatára.

Na, az hiányzik már csak nekünk, egy újabb csata.

Sándor, megbolondítja teljesen azt a lánygyereket.

Visszajöttek a hétköznapiak, a baleset nyomát mindössze egy kis heg mutatja Nagyapa tarkóján, ott, ahol a borbély géppel nyírta fel a haját.

Reggelente korán járt el otthonról, az ebédjét ugyanabban a bőrtáskában hordta magával, mint amit akkoriban szorongatott, amikor még a kerítésen át leste Nagyanyát.

Egy hét munka után vasárnap délután fejfájásról panaszkodott Nagyanyának.

Kávét kért, tejes kávét hideg tejjel, azt szerette.

Kávét, ilyenkor? Sándor, nem fog tudni aludni.

Adjál csak kávét, attól majd elmúlik ez a kutya fejfájás.

Mire Nagyanya bevitte a bögrét a szobába, Nagyapát az asztalra borulva találta, a karjára dőlt, a horgolt terítőt is felgyúrta maga előtt, a másik karja úgy lógott a teste mellett, mint egy élettelen fadarab.

A nagy, vaskos ökle úgy hevert ott, mint egy nehéz göröngy.

Sándor, jöjjön, feküdjön le, inkább az ágyon aludjon, ne az asztalra dőlve, mint egy cigány.

Sándor, ne tegyél úgy, mint aki nem hall.

A régi Temető soron, a Szedres temetőben volt a temetés.

Nagyanya a nagyobbik lánya mellett, a kisebbik lánya kezét fogva gyalog sétált haza a Kálvária úton, s végig, a Palotai úton is.

Fekete kendő, fekete ing, fekete szoknya.

Ezt hordják az özvegyasszonyok.

Negyvenkilenc éves volt akkor, Nagypapa, aki odahagyta, ötvennyolc, a két lányuk közül Ilonka tizenhét, a húga még csak tizenkettő.

Nagymamának nem volt más választása, addig otthon, a háztartásban élte az életét, most három műszakot vállalt betanított munkásként a vadásztölténygyárban, hogy a lányait taníttassa, ruhát és kenyeret vehessen nekik. A saját ruhátárát már nem bővítette, a cipőire vigyázott, s a ruhái közt, ha valami elszakadt, megvarrta, ha kellett, folttal pótolta ki.

Most már varrhatott, nem volt, aki megszólja érte.

Kerékpárral járt ki a vadásztölténygyárba, gyorsan és pontosan dolgozott, annyira, hogy az üzemvezetőség hamarosan minőségellenőrt csinált belőle.

Állt az asszonyok háta mögött, s figyelte, hogyan jár a kezük, aztán meg az üveges fal másik oldalán a kész rádiókat ellenőrizte a műszakiakkal.

Jó munka volt, és ő jól is végezte a dolgát. Fél éve se volt még ellenőr, már egyedül kellett hazabicikliznie, mert a volt munkatársai megtalálták a módját, hogy ne együtt kerekezzenek vele. Tudta jól, hogy nem szeretik, de tudta azt is, hogy Ilonkának el kell végeznie a tanítóképzőt, Marika pedig, ha törik, ha szakad, középiskolába megy.

Különben is, ha kedvvel és odafigyeléssel csinálod a dolgod, észre se veszed, elszalad a nyolc óra, nem?

Tudja is maga azt, Bukovszkiné.

Nem mondtam, hogy tudom, én csak azt tudom mondani, amit érzek.

Hát csak beszéljen az érzéseiről, Bukovszkiné, nosza, de aztán ne csodálkozzon, ha egyedül tölti az ebédszüneteket.

A tanítóképző befejeztével Ilonka Sárszentmihályon kapott tanítói állást, biciklivel járt ki és vissza minden nap. Hosszú, sötétkék, rakott szoknyája a bokájáig ért, a blúzát állig gombolta a legnagyobb melegben is. Kitartóan, egyenletes tempóban tekert, a kerékpáron is olyan kihúzott vállal trónolt, mintha a keményre vasalt ünneplő ruhájában ülne a nőnevelde dísztermében. A világítóan szőke haja, márványosan fehér bőre, kék szeme feltűnő szépséggé tették, ám ezen a szépségen úgy tűnt, nem hatolhat át a külvilág, hiába volt a szentmihályi gyerekek rajongása vagy a beszélgetni és barátkozni akaró udvarlók minden elkeseredett ostroma.

Azt nem lehetett felmérni, hogy Ilonka mennyire volt tisztában a szépségével, illetve a szépsége másokra gyakorolt hatásával, viszont Nagymama szerint az idősebb lánya az idő haladtával egyre inkább az ő anyjára hasonlított, arra az asszonyra, aki pofonnal jutalmazta a varrástanulásnak már az ötletét is. Csakhogy amíg az ő anyja folyton a háznál akarta tudni Nagymamát, s a bálókba is csak az est leple alatt, az apja segédletével, titokban szökhettek el, addig Nagymama, éppen a saját életét tanulásnak tekintve, erőnek erejével valósággal kényszerítette Ilonkát, hogy vegyen részt a városi mulatságokon, sőt, a tanítóság megkezdése óta azt se engedte neki, hogy kihagyja a sárszentmihályi és a környékbeli bálókát.

Szerencse hát, hogy az élet mindig utólag kínálja csak fel a bölcsességeit, már ha felkínálja egyáltalán, hiszen ha az anyák tényleg annyira ismerhetnék a gyerekeiket, mint amennyire ismerni szeretnék őket, vagy a szerelmesek tisztában

lehetnének mindazzal, ami a szép fogadalmak megtétele és a vágyaik elsóhajtása után ténylegesen vár rájuk, akkor valahányan nemcsak visszariadnának a szerelemtől és a gyerekeveléstől egyaránt, de nem is lenne helye sem a tanácsoknak, sem a fogadalmaknak. Ami rövidebben annyit tesz, hogy Nagyanya, talán ha tudta volna, mit jelent igazából a zene Ilonka életében, és hogy miféle utakra viszik majd a lányát azok a bálók, biztosan másként beszél.

Az már az apácák iskolájában is kitűnt, hogy Anya mennyire szeret énekelni, hajlékony, finom, szoprán hangja volt, ráadásul az első hallásra megjegyezte a dallamokat. Otthon azonban nemigen mutatta meg ezt, legfeljebb néha, ha magába feledkezett, egyedül tett-vett a szobában vagy a hátsó kertben, előbb dúdolni, majd énekelni kezdett, ám ha lépéseket hallott, azonnal elhallgatott, összeharapta a száját, mint aki bánja, hogy belekezdett, vagy szégyelli, mennyire tud örülni az előmerészkedő dallamoknak. Nagyanya nem is igen hitte, hogy fontos volna neki a zene, pedig a nőnevelésben zongorázni is tanult, az apácák is úgy mondták, tényleg van tehetsége hozzá, milyen kár, hogy nem korábban kezdték a tanítását.

De még így is volna esély, hogy felvegyék a Zeneművészetre, az persze négy év, költségek és megélhetés, de érdemes volna, higgye el, Bukovszkiné.

Miféle négy év?

Ilonkának meglenne ott a biztos helye, már intézkedtünk is.

Miféle négy évről beszélnek maguk?

Anya és Nagyanya egymást közt soha nem beszéltek a Zeneművészetről, a továbbtanulásról. Éppen a hallgatásuk volt a legbeszédesebb: talán Nagyanya nem gondolta, hogy mondania kellene bármit is, ami ne mutatná meg magát oly nyilvánvalóan nap, mint nap, Ilonka pedig láthatta annak a reménytelenségét, hogy még legalább négy éven át Nagyanya tartaná el őt. Mégis, a nyár folyamán levélben is kaptak még egy üzenetet, hogy Ilonka felvételt nyert Budapestre, és megkezdheti a tanulmányait, ám ez a levél, dacára a hivatalos pecsétnek, nyomtalanul eltűnt a konyhai kredencről, anélkül, hogy ők akár egyszer is szóba hozták volna.

Anyáé, amíg lehetett, a nővérek szervezésében járt az iskolatársakkal együtt a hangversenyekre, majd a nőnevelői szervezések után egyedül is el-elment a városi koncertekre a Fekete Sas szálló nagytermébe, a városi színházba, a Szent István terembe. Többnyire valahol egy hátsó sorban ült le, behunyta szemmel hallgatta a zenét, csak a keze mozdult néha, mintha láthatatlan billentyűket keresne az ujjjaival. Meglepő volt hát, hogy a tanítóság megkezdésétől számítva, mindehhez képest nem is sok idő után nem csupán elhanyagolta a szimfonikusokat, de ráadásul úgy tűnt, sokkal szívesebben hallgatja a Zichy-liget zenepavilonjánál a könnyedebb keringőket vagy a cigányzenekarok által előadott operett-részleteket, s nemritkán magyar nótákkal vegyített sláger-összeállításokat. Ami a bálókati illeti, ott persze minduntalan akadt egy-egy merészebb próbálkozó, aki kétségbe vonta, hogy az a feltűnően szép, szőke lány nem csak hogy nem bánja, ha egész este a sarokban ül, de kíméletlenül visszautasítja az összes táncost. A jelek szerint ez a múló kellemetlenség Anya számára nem ért fel a zene iránti vonalommal, s eltekintve ezektől a rövid, s inkább csak tömondatokra szorítózkodó

párbeszédektől, a bálakat is arra használta fel, hogy magába merülve hallgassa a kedvenc dallamait.

Nagyanya, aki saját emlékeire támaszkodva erősen hitt abban, hogy a férjhezmenetelt elősegítő ismerkedésnek és udvarlásnak a táncos multságok a legjobb terepei, eleinte határozottan örült a lánya ízlésében bekövetkezett változásnak, s a szentmihályi tanítónői állás betöltése után még inkább erőltette a bálózást, főként, mert nem sejtette, hogy Ilonkát vajon miféle erők lódították a könnyedebb zenék felé. Azt pedig végképp nem is sejtette, hogy Ilonka a szentmihályi szüreti bálon összeismerkedett a cigányzenekar prímásával, egy bizonyos Veres István nevezetű férfival.

Szokása szerint a kultúrház nagytermének hátsó részében ült le, nem zavarta, hogy a felvonulás után sűrűsödő tömeg egyre inkább eltakarja őt és elöle a kilátást. Az utcai előadásból megérkezett a néptáncgyűttes is, de még a tanácselnökre vártak, amikor a táncmultság kezdete előtt a zenészek csak úgy, a maguk mulattatására játszottak el néhány Kálmán- és Huszka-dallamot.

Ilonka ekkor, ebben a várakozó zsongásban figyelt fel a hegedűjátékra.

Könnyedén, szinte már hanyag játékosággal, mégis tévedés nélkül szólt az emberek és a dohányfüstön túl az a hangszer, pontosan úgy, ahogyan Ilonka fejében szólaltak meg a dallamok minduntalan: az éneklés, a dúdolás és az el-elcsukló zümmögés oly könnyen elvethető határán.

Fiatal, karcsú, fekete hajú férfi volt a prímás, sötét öltönye és sötét nyakkendője még jobban erősítette a bőre világos színét. Ha nem ott, a színpadon áll, a zenekarral körülvéve, senki nem mondhatta volna, hogy cigány, inkább tűnt valamely fontos tennivalóban eljáró állami hivatalnoknak, akiből oly sok termett amúgy is akkoriban. Kis terpeszben állt, mint egy hajóskapitány, aki idegenkedve keresi a fogást a biztos talajon, de a felsőteste ide-oda ring, mert még fújja a szél, követte a dallamot, kétség se fért hozzá, hogy mindegy, vajon a szentmihályi kultúrteremben vagy egy fényes színházban hegedül, behunyt szemmel játszott, úgy, ahogyan Ilonka szokta hallgatni a zenét. Vagy mégse mindegy talán, hiszen mikor Veres István kinyitotta szemét, a tekintete egy valóságátlenül kék szempárral találkozott.

Csend támadt egy pillanatra, megszakadt a hegedűszó, aztán újra dobogni kezdtek a lábak.

Este volt már: a füstös, fűrészporszagú teremben hullámozott a tömeg, csikorogtak a székek, minduntalan eltakarták a kilátást a piros mellényes, népviseletű öltözékbe bújt táncosok, de ő nem vesztette el annak a kék szemnek a pillantását. Látta, hogy az a szóke, egyenes tartású lány egyedül ül a sarokban, látta, hogy sorra lépnek oda hozzá a kérők, ő azonban mosoly nélkül, apró fejrázásokkal bocsájtja az útjukra őket, s látta, hogy azok a kék szemek is látják őt, el nem engedik.

Nem tudta, hogy miközben ő hitetlenül és megbabonázottan nézi Ilonkát, a lány torkát egyszerre szorítja el a düh és a kétségbeesés, és csak azért nem pattan fel a helyéről, s azért nem rohan ki a teremből, mert attól fél, hogy éppen ezzel árulná el magát.

Ilonka a megaláztatást, amit átélt, egyszerre találta elviselhetetlennek és hihetetlennek is.

Az imént, mintha leöntötték volna, úgy lepte meg az izzadság, most meg fázott, hiába volt a termet átható meleg.

Mintha egy nyitva felejtett ablakból vágott volna rá a téli huzat, pedig még csak ősz volt, nem jöhetett ilyen hideg.

Hogyan képzelheti egy idegen, ráadásul egy cigány, hogy ilyen kihívóan, szemérmetlenül bámulja őt?

Csak azért, mert ott van nála az a hegedű?

Volt már dolga cigányokkal, látta eleget őket a Hal téren, és a Sütő utcai kocsmá előtt is. Apja soha be nem engedte őket a kapun, nem hogy a házba, de még a kertbe sem.

Nem bántja őket senki, de jobb az óvatosság.

Ismerni, miféle népek ezek.

Az ilyen zenészek is közülük valók, még akkor is, ha fehér a bőruk, és akkor is, ha a kezük olyan szép, mint a zongorát tanító apácáé az intézetben.

Nincs is súlya, ahogyan mozdul.

Talán nem a vonót tartja, hanem megfordítva: a zene mozdítja belülről, azért olyan könnyű neki.

Félholdak a körmök, megcsillan rajtuk a lámpafény.

Ilonka egyetlenegyszer sem táncolt azon a szüreti bálon, a düh és a kétségbeesés mégis úgy elfárasztotta, mintha nehéz testi munkát végzett volna. Öszretörtnek, kisémmizettnek érezte magát.

Tíz órakor, amikor végre elérkezett a hazatérés ideje, a fal mellé tolt székekre támaszkodva, lehajtott fejjel lépkedett ki a teremből, s csaknem nekiütközve, már az ajtónál vette észre, hogy az útját állja valaki.

Már megy is haza?, kérdezte tőle Veres István, a hangja halk és rekedt volt az izgalomtól.

Hát mit kérdezzet maga folyton engem?, kiabált rá Ilonka.

Hát mit? Hát mit?

Tényleg kiabált, bántóan magas, sipító hangon, pedig kimért, hideg akart lenni.

Bocsánat, hiszen csak ezt az egyet kérdeztem, lépett hátrébb rémülten a zenesz. A hegedű tokja az ajtófélfához koppant.

Csak ezt az egyet.

De akkor már késő volt.

Ilonka, ahogy ránézett, egészen közelről látta meg a férfi szemét, sötétbarna, csaknem fekete volt, az egész betöltötte a hatalmasra nőtt pupilla, sötétbarna szem, amit valószerűtlenül vastag, fekete szempillák fogta keretbe.

Mint egy kút, ami elnyeli a fényt is.

Meg kellett kapaszkodnia az ajtókeretben.

Ráadásul, ahogy mozdult, megcsapta az orrát a férfi szaga is: izzadságszag volt, egy férfitesz szaga, hiszen a primás egész este játszott, az izzadság szaga, amitől ő mindennél jobban undorodott, még a saját bőrére se tudta elviselni, inkább megmosdott naponta többször is, a neveldeből hazafelé folyton megrázta a fejét, hogy kitessekelje az orrából az apácák ruhájának nehéz páráját, s még este is, ha felidéződött benne, elfogta az öklendezés. Csakhogy ez a férfiszag nem volt kellemetlen, izzadság, igen, izzadság, mégsem taszító, a dohány és a hege-

dú illata keveredett benne, a fekete öltöny szövetszaga, gyantaszag és valami édeskés, mint a süítő illata, azután, hogy kivették belőle a frissen készült süteményt, egy könnyű illat, aminek akkor még nem tudta az eredetét.

Igaz, hajtotta le a fejét Ilonka. Csak ezt az egyet kérdezte.

Veres István végül csaknem hazáig kísérte, a városba beérve leszálltak a biciklikről, tolták a gépeket és beszélgettek.

Nem fáradt?

Ugyan mitől?

Ilonka, két órája sétálunk.

Elmúlt már éjfél, nahát, észre se vettem, igazán.

A Rác utca elejénél váltak el, onnan Ilonka már nem engedte, hogy a férfi tovább is menjen.

Már csak az hiányzik, hogy az anyja meglássa.

Lámpák nem égtek az utcában, Veres fekete haján csillogott a holdfény.

Ilonka kezét nyújtott a búcsúzáshoz, köszönöm, István, hogy eddig kísért.

Maga köszöni, Ilonka? Szívesen jöttem.

Bár tudja, nem kellett volna, járok én annyit erre egyedül, hogy tudjam, nincsen mitől tartanom, innen már igazán magam megyek.

Nekem a maga szava parancs.

Én csak elköszöntem, István.

Veres azonban a kézszorítás helyett a csuklóját fogta meg, a két bicikli koccanva egymásnak dőlt, így, Ilonka karját tartva hajolt közel hozzá, nem szólt egy szót sem, de mire az arca közel ért Ilonka arcához, látta, hogy a lány behunyta a szemét, behunyta, mintha zenét hallgatna. Veres megsimította az arcát, Ilonkának csak az ujjai mozdultak meg, akárha egy zongora billentyűit érintené, a sütemény alig érezhető illata, Veres nézte őt, majd megsókolta előbb a homlokát, aztán mind a két szemét, s végül puhán, alig érintve a száját is.

Jó éjszakát, Ilonka.

Mostantól minden jó lesz, mondta Veres, higgye el, Ilonka, nem is csak hogy jobb, de jó.

Jónak kell lennie, hát jó is lesz, nem hazudhatnak az érzések, és nem hazudhat az életünk sem.

Az életünk, István?

Hát persze.

Így történt, hogy Ilonkát az időtől nem kellett noszogatni, és nemcsak hétvégeként, hanem a tanítási órák után is szívesen járt el otthonról, kifésülte a haját, gonddal, lassan öltözködött, indulás előtt az ajtóban megforgatta még magát, ha azt akarod, hogy úgy nézzenek rád, mint a habos tortára, akkor viselkedjél úgy, mint egy habos torta.

Nagyanya gyanakodhatott volna, mégis a szomszédoktól szerzett tudomást a szerelmes párról, s ez legalább annyira sértette, mint az, hogy a cigányprímás a legkevésbé se hasonlított arra a képre, amit az ideális vőjelöltől magának alkotott.

Még iskolája sincs!, csapta oda egy este a vízmelegítő lábost a sparhert tetejére.

Ilonka nem kérdezte meg, kiről beszél.

Miért járattalak iskolába, ezért dolgoztam rád? Miért van tanítónői papírod? Ezért?

Hogy Nagyanyát mennyire feldúlta a nemkívánatos udvarló híre, arra mindennél világosabban utalt, hogy a láboscspokodással kísért kiabálásban kisvártatva már a lengyel nemesi ősóket emlegette, holott, amíg Nagypapa élt, ha valaki, hát ő mindig kinevette a rájuk való hivatkozást.

Ezt örökölted? Ezt? A zene, ugye? Megint a zene?

Ilonka kihúzta magát a konyhai széken, úgy ült most ott, mint a biciklin, amikor keresztül hajtott a városon, felemelte a fejét, szőke haja a válláig ért, nézte Nagyanyát, a szeme szinte világított.

Nem örököltém én semmit.

Olyan szép volt, olyan gögös és hideg, hogy Nagyanya is elhallgatott, ahogy ránézett, a keze megállt a levegőben, s ő is mozdulatlaná dermedt egy pillanatra.

Mi van? Szentelenkedsz?

Nem szentelenkedem. De nem örökölt itt senki semmit.

Rohadt egy ország, köpte ki magából Nagyanya.

Sarkon fordult, a lábost leverte a tűzhelyről, forgott körbe a kövön, még akkor is csörömpölt, amikor bevágta maga mögött a szoba üveges ajtaját.

De elkésett: addigra már Ilonka és Veres szinte minden nap találkoztak. Ha nem volt a zenekarnak aznap munkája, akkor Veres Ilonka elé ment, a régi Sörház környékén vagy a belvárosban sétálgattak. Ha rendezvényre hívták őket, Ilonka a hátsó sarokban ült le, hallgatta a hegedűszót. Tulajdonképpen ezek voltak a legmeghittebb pillanataik: Veres el nem engedte Ilonka tekintetét, minden gesztusa és minden tudása azt mutatta, hogy neki és csak neki játszik, Ilonka pedig ott, azokban a füstös, bűdös termekben érezte a legerősebben, hogy immár egy életre ahhoz a fekete öltönyös, a hegedűjét annyi érzéssel megszólaltató férfhoz tartozik.

Nehezebb volt, amikor kettesben maradtak, ilyenkor akadozva, óvatosan folyt közöttük a beszéd. Veres szemernyi kétséget se hagyott, hogy mennyire egyetért Nagyanya véleményével, s mennyire igaznak tartja azt, hogy nem értelmezheti ki Ilonka kezét, Ilonka pedig sehogy sem tudott beszélni az érzéseiről, ezért aztán nemigen talált érveket a férfi kétségeinek megcáfolására. A hallgatása viszont csak olaj volt a tűzre: Veres minden alkalommal szóba hozta, hogy felvételizni fog a Zeneművészeti Főiskolára, nem csupán a diploma miatt, hanem mert igazi hegedűművész lesz, aki koncerttermekben játszik, tudja, hogy ez így lesz, az a kérdés csupán, Ilonka megvárja-e majd ezt a négy évet.

Miféle éveket, István?

Négy évet, Ilonka, négyet. És a várakozást, Ilonka, a várakozást.

Hát, ha akarod tudni, abban már most is nagymester vagyok.

Ezerkilencszázötvenöt nyarán, amikor egy augusztusi szombat délután a Bregyó partján sétálva Veres újra előhozta a terveit, a zeneakadémiai jelentkezését, és a kettejükre kimért várakozást, Ilonka előbb türelmetlenül félbeszakította őt, majd, ahogy a férfi folytatni akarta volna, váratlanul hangos, csúfondáros nevetésre fakadt.

Olyan volt a hangja, mint a legelső alkalommal, ott az ajtónál, amikor rákiabált a férfira.

Veres döbbsen nézett a lányra, majd sarkon fordult, átugrott a gyalogút mellett futó árkon. Néhány lépés után még visszanézett: látta, ahogy Ilonka a bi-

ciklije kormányát fogva áll a fűben. Már nem nevetett, sőt, mintha csaknem el-sírta volna magát, de amikor Veres visszafordult felé, összeharapta a száját, gö-gösen, hidegen nézte őt, olyan volt a szeme, mint a patak alján a kavicsok.

Aztán lassan, nagyon lassan elfordította a fejét.

Felült a biciklijére, megigazította a térdén a szoknyát, és elhajtott. A válla meg se rezzent, hiába rázta a földes ösvény.

Másnap Ilonka már korán délután elment, erdészbál volt, ahol Veresék zene-kara játszott. Ám hiába ült le a sarokba, hiába várt: a zenekarban Veres helyén egy idős cigányprimás hegedült. A kérdésére a zenészek felvonták a vállukat és megrázták a fejüket; egyikük se tudta, hol lehet Veres István, nekik csak annyit üzent reggel, ne is várják, nem jön többé hegedülni.

Nem mondott semmi mást?

Nem, kisasszony, semmit nem üzent. De tudja mit? Üljön le ide, a színpad mellé, váraozzon egy kicsit, hallgassa a zenét, aztán hátha a Pista is előkerül. Nem lehet az olyan messze, ha maga itt van.

Apa ott, azon a bálon látta meg először Anyát.

Nézte Ilonkát, mint mindenki.

Azt a nőt te sose kaphatod meg, lökte hátba Kalló Pista, a barátja, akivel együtt jöttek.

Olyan nincsen, hogy sose.

De olyan se, hogy a tiéd legyen.

Még ott, azon az estén fogadtak egy láda pezsgőbe, hogy Apa meg tudja-e szerezni magának azt a lányt. Kalló röhögött, azt mondta, ő mindenképpen jól jár: vagy a láda pezsgőt nyeri meg, vagy megy majd lakodalomba.

Apa, amikor megtudta, hogy a szőke szépség a foglalkozása szerint tanítónő, aki minden nap biciklivel kerekezik ki Szentmihályra, délutánonként motorral elébe ment. Hol csak zötyögött mellette, hol keresztbe állt az úton, úgy próbálta megállítani. Hiába volt minden, Ilonka rá se nézett, meg se állt. Óvatosan kikerülte az akadályt, megigazgatta a térdén a szoknyáját, és hajtott tovább. Apa pe-dig egészen a Rác utcai házig berregett mellette, nem érdekelte, mondjon bárki bármit is.

Szégyellje magát az, akinek van miért.

Hetek teltek el így.

Veres István nem jelentkezett, s róla se tudott senki hírt adni Ilonkának.

Apa már fennhangon és többszörösen öngyilkossággal fenyegetőzött, ha Ilonka nem szól hozzá, le nem száll arról a kerékpárról.

Ha holnap nem jövök, akkor maga miatt haltam meg, kiabálta. Csakis maga miatt!

Ki tudja miért, ez volt az a mondat, amin végül Ilonka elnevette magát.

Megállt a biciklivel, de nem szállt le róla, a földre támaszkodott, fogta a kor-mányt.

Aztán hogyan akarná megölni magát?

Úgy, hogy minél jobban fájjon, felelte habozás nélkül Apa.

Látja, hogy nem érti? Ahhoz nem kell öngyilkosság, hajtotta le a fejét a szőke tanítónő. Ahhoz elég élni is.

Nézte a férfit, és végül megkérdezte.

Hogy hívják magát?

Drozdics. Drozdics József a nevem.

Hát az meg micsoda név?

Magyar. Vagyis szerb. Vagyis rác. Mint a maguk utcája, Szerb volt, de most már magyar. Olyan magyar, mint maga.

Szép kis magyar, mondhatom! Mert akkor a fele olyan, mintha lengyel volna. Persze. Éppen úgy, mint a többi.

Jól van, maga Drozdics József, ha akarja, hát elkísérhet egy darabon. Énmiattam igazán nem kell meghalnia senkinek.

Nagyanya örült az új udvarlónak, főként, mert így elhárulni látta a cigányprímás veszélyét, s mert hamarosan megtudta, hogy Drozdicsnak az erdészetnél van állása. Most megint ő biztatta Ilonkát, hogy öltözzön fel szépen, s menjen csak, fiatal, élje az életét, az ajtóban megforgatta, hadd lássalak, mint valamikor, iskolás korában, te habos torta, aztán vigyázz, nehogy megkóstoljanak.

Ilonkám, az erdészetnél dolgozni, az biztos foglalkozás. Egy erdésznek szolgálati lakást is adnak, semmi kétség.

Ilonka inkább eltúrte, mint szerette Drozdics közeledését, de azért beleegyezett, hogy a férfi egy vasárnap a motorján kivigye őt Királyszállásra. Hiába mutogatta azonban Drozdics a vadászskúria épületét, a régi szállásokat, a szolgálati lakásokat, a fafaragásos díszítésű iskolát, mindez Ilonkát egyáltalán nem érdekelte. Csak amikor a motort a boltnál hagyták, s elindultak egy rövid sétára a Burk-völgy felé, akkor változott meg valami.

November volt, november eleje, s az elmúlt esős napok után váratlanul kiszűtött a nap. Nem volt már olyan meleg, hogy átlangyosíthassa a levegőt, a reggeli pára is még ott csillogott a fákon, az útszéli növényeken, de a fény mégis átsűtött a tölgyek, bükkök, égeres és borókabokrok gyérülő lombzatán, foltok és világosabb tisztások váltogatták egymást, mintha nem télre készülődne, ellenkezőleg, éppen feléledni akarna az erdő, ködök és párafelhők lebegtek a mélyedésekben, miközben a fák csúcsát átszínezték a ferde, sárga sugarak.

Állj meg és hunyd be a szemed, mondta Drozdics.

Miben sántikál?

Te csak állj meg, és hunyd be a szemed, és maradj csendben.

Ilonka engedelmeskedett.

Megállt, s egyszeriben hallani kezdte a motozásokat és az erdő jeleit, a neszeket, ahogy a levelek összeütödték és lehullottak, a vadak óvatlan járását, ahogy feltúrták a nedves, töppedt avart, s az ágak reccsenését, ahogyan az átvizesedett kéreg alatt szárazon, porolva törtek el az elhalt ágak, az elevebb vesszők pedig suhogva hajlottak vissza, hallotta a madarak csapdosását odafent a levelek között, s hallotta a vaddisznó semmivel nem törődő vonulását, az őzek és szarvasok szabálytalan ritmusú lépteit, a völgyi patak elhalkuló és felerősödő csobogását, a baglyot látó varjak dühödő kiabálását, a szarkák cserregő veszekedését, állt behunytt szemmel, és hallotta, ahogy óvatosan lélegzik és él körülötte az erdő.

És amikor kinyitotta a szemét, látta azt is, hogy Drozdics, ez a máskülönben inkább csúnya, mint szép ember mennyire más itt, a lombok árnyékában, mennyire más itt az erdő zöld fényében, a keze, ami se szép, se fehér nem volt, legfeljebb célszerű, mint egy szerszám, most óvatosan hajtotta félre az ágakat,

puhán simult a fa törzsére, hogy megmutassa a hatalmasra nőtt taplógombát, s a bokor alatt a vargányákat, a mindig olyan nevetséges gonddal hátrafült haja most a homlokába lógott, mint egy kisgyereké, aki a játékába feledkezett, s nemcsak az arca változott meg, de a tartása is, abból a szögletes, peckes járásából könnyed mozgás lett, gondtalan, és mégis magabiztos, mint aki nem is a szemével, hanem az egész testével néz.

Akár egy erdei állat, gondolta Ilonka, igen, aminek a teste többet tud a képességeiről és az erdőről, mint a gondolatai.

Aki itt él, az folyton hallja, ugye?

Mit hallasz, Ilonka?

Zenét. Ahogy az erdő él.

Tréfálsz velem.

De hiszen maga is hallja, nem?

Kutyafülét, nincs itt semmiféle zene. Aki itt él, Ilonka, az nem mindenféle zerekre figyel, hanem megtanulja, mit jelent jó gazdának lenni.

Miért, az mit jelent?

Gondoskodni mindenről, ami él, de pusztítani is, ha kell. Ölni, azért, hogy rend legyen.

Csend volt körülöttük, elhalkult az erdő motozása.

Na és még mindig úgy van, hogy meg akarna halni értem, József?, kérdezte meg Ilonka.

Tudd meg, Ilonka, úgy éltem eddig, hogy azt hittem, meghaltam én már eleget, de ha kell, érted akármikor tényleg megteszem, felelte Drozdics.

Nem mosolygott, Ilonkának látnia kellett, hogy minden egyes szavát megfontolva, komolyan beszél. Az ösvény ferde szélén állt, magasabban, mint Ilonka, és a vállától a feje búbjáig, mintha zöld vízből bukott volna fel, az arcát, a fejét élesen sütötte a nap.

Hát csak azt mondom megint, énniattam nem kell meghalnia senkinek.

Bő két hónappal később, januárban tartották meg az esküvőt.

Templomba nem mentek, a tanácsnál, a házasságkötő teremben volt a szertartás. A Sütő utcában tartott esküvői ebéden a húsleves után Kalló Pista nagy tapsok és kiabálások között adta át Drozdicsnak a láda pezsgőt. Ugyan Ilonka még az esküvő előtt szigorúan megtiltotta, hogy Drozdics bárkit is felvilágosítson a fogadás részleteiről, de aligha volt az asztaloknál olyan, aki ne tudta volna, miért jár Kallótól a fényes ajándék.

Mostantól minden jó lesz, mondta Drozdics, nem is csak hogy jobb, de jó.

Nem volt könnyű, de ha valamit nagyon akar az ember, az előbb-utóbb úgyis sikerül, lehet, hogy nem úgy és nem akkor, de sikerül, ez biztos. A miénk lesz a legszebb és legboldogabb család, meglátod, az életünknek jónak kell lennie, hát jó is lesz, nem hazudhatnak az érzések, és nem hazudhat az életünk sem.

A város túlsó felén, a Bulcsú utcában kaptak átmenetileg szolgálati lakást, azzal az ígérettel, hogy Drozdics hamarosan elfoglalhatja az erdési házat Királyszálláson. Az erdészettől jött az a teherautó is, ami elvitte Ilonka holmiját Nagyanyától.

Ilonka azonnal, a házasság első hónapjában teherbe esett.

Nemcsak megszenvedte ezt a várandósságot, de ahogy mondta, nem volt

olyan pillanat, hogy ne érezte volna egészen tisztán, hogy mi történik a testén belül: mit tesz a mája, mi történik a méhében, hogyan változik a szívverése, miként nyomódnak össze a belei, miként tágul a csípője, valósággal látta maga előtt ezeket a változásokat, de legfőképpen érezte, mint ahogyan érezte azt is, hogyan nő odabent egy új élet.

Csak a negyedik hónaptól kezdett gömbölyödni, s nem is bánta már, hogy végre látszik is rajta a terhesség, mert ugyan a hányingerek és rosszsullétek akkor se maradtak el, de az igazi szenvedése Drozdics őrjöngő féltékenysége volt. Városzerte nem akadt olyan férfi, akire Drozdics József ne nézett volna gyanakodva, s nem akadt olyan pillanat, amikor ne érdekelte volna, hogy mit csinál, kire néz, mire gondol a felesége. Elég volt egy meggondolatlan mosoly, de akár egy hallgatag pillanat is, s ő máris azt firtatta, vajon melyik kollégája, milyen ismerőse, vagy éppen milyen ismeretlen látványa az, ami Ilonka gondolatait lefoglalja. A féltékenysége vetett véget Ilonka zenehallgatásainak is. Amikor a Zichy-ligetben Drozdics először meglátta, hogy milyen ködös tekintettel néz Ilonka a zenekar felé, hogyan hunyja le a szemét, s miként mozdulnak meg a ritmusra önkéntelenül az ujjai, már ki se bírta várni, hogy hazaérjenek, ott, a szálloda mögött kezdett kiabálni.

Ne mondjad nekem, hogy csak a zenére gondoltál! Valld be, hogy ki járt az eszedben, és te is jobban jársz!

Ilonka, mint máskor is, hamar belefáradt a bizonykodásba, s a legrosszabbat tette, amit tehetett: maga elé meredt, összeharapta a száját, és konokul hallgatott.

Ezeket a hallgatásokat Drozdics hol dacnak, hol beismerésnek tekintette, s valóságos dührohamokat kapott a hideg kék tekintet, a hallgató, összepréselt száj láttán. Tehetetlenségében, hiszen mást tenni ott, az utcán nem mert, megszorította Ilonka csuklóját, úgy, hogy véraláfutások maradtak a keze nyomán.

Vörös körök, mint egy karperec.

Most se szólsz semmit? Most se beszélsz?

Hazacipelte a feleségét, aztán gyakorta a lakásajtóból fordult vissza, mintha akkor jutott volna az eszébe, hogy dolga akadt, belökte Ilonkát, de ő nem ment beljebb; becsapta mögötte az ajtót, és elrohant köszönés nélkül. Amikor hazatért, búzlótt az olcsó féldeciktől és a sörtől.

Ha Drozdics ivott, folyton nyál gyűlt a szájába, és ilyenkor minduntalan köpködni is kellett; mintha a szesztől valami buzgár lépett volna működésbe a szájában vagy mélyebben talán, a torkában, a nyelvcsövében, s onnan tört föl ellenállhatatlanul, mire befejezte a mondanivalóját, a konyha köve tele lett habos köpésnyomokkal, olyanok voltak azok a fehéres foltok a szürke kockákon, mintha valami lassú, de kitarító és szapora csúszómászók hagyták volna ott a szemérmetlen ürüléküket.

Akkortól, hogy Ilonka hasa kigömbölyödött, Drozdics féltékenysége ugyan alább hagyott, de a kocsmába egyáltalán nem járt el ritkábban. Sőt, Ilonka a hetedik hónapban járt, amikor Drozdics egy késő este megint bízösen, és a kikeményített inggallérján félreérthetetlen, elkenődött rúzsnyomokkal érkezett haza. Ilonka, aki a mosásba dobta az inget, azt is látta, hogy hosszú, fekete hajszálak tapadnak a zöld vászonhoz. A bizonyíték, hogy a férjének szeretője van, tulajdonképpen nem lepte meg, hiszen dührohamai során Drozdics egyre gyakrabban s

egyre dicsekvőbben célozgatott arra, hogy nem kell neki eltűnnie Ilonka hidegségét, érzéketlen gögjét, apácákhoz illő embertelenségét, van olyan nő, aki boldogan omlik a karjaiba, nem nézi le őt, de odaadja magát, még csak kérlelnie se kell.

Olyan nő, aki semmivel nem alábbvaló, mint Ilonka.

Olyan nő, aki ráadásul a szerelem természetéről sokkal, de sokkal többet tud, mint ez a hideg szemű, hideg szívű, fehér bőrű asszony.

Persze egészen más a szavakat hallani, s megint más a félreérthetetlen jeleket látni. A rúzsnyomok és hajszálak megtalálása utáni másnapon Ilonka a tanítás után nem haza ment, hanem a Rác utcába. Nagyanya kérdéseire nem volt hajlandó többet mondani annál, mint hogy visszaköltözik ide, és a gyerekét is itt szüli meg.

Ekkora hassal költözöl ide?

És a férjed, vele mi lesz?, kérdezte Nagyanya. És mit mondanál az embereknek?

Ilonka nem válaszolt, a kredence szegezte a tekintetét, összeharapta az ajkát, és csak megrázta a fejét.

Én meg csak járjak a gyárba, mi? Hogyan tudnálak eltartani téged és a gyerekedet is? Elég nekem a húgod, órála is gondoskodni kell.

Másnap Nagyanya már korán biciklire ült, és elment dolgozni a Berényi útra. Ilonka ágyban maradt, onnan köszönt az iskolába menő hűgának, Marikának is. Félrehúzta a függönyt, nézte a beeső napsugarakban szitáló porszemeket. Szeptember volt és meleg: a porszemek olyanok voltak, mintha élnének, olyanok voltak, mintha tudnák, miért mozognak és hová tartanak. Így aludt el, a fények és árnyékok csíkjában, a kezét a hasára simítva, oldalra hajtott fejjel.

Délután autóberegetés verte fel a házat.

Az erdészeti teherautója állt meg a kapunál, Kalló vezette, s mellette ült Drozdics.

Mosolygott, mint aki épp kirándulásra indul, csak a szögletes mozgása árulta el, hogy izgatott.

Hé, erre kanyarodtunk a munkából, hogy hazavigyünk. A biciklit feldobjuk hátra, te pedig beülsz ide előre, kettőnk közé. Húsz perc, és már otthon is vagyunk. Nem lehet viccelődni a te állapotodban.

Október volt: a rádióban egymást követték a hírek a fővárosi történeésekről. Drozdics huszonegyedikén, szerda reggel vitte be Ilonkát a szülészetre, mert már megindultak a fájások. Aznap este, hét óra körül, miközben Ilonka vajúdott, s Drozdics a kórház folyosóján járt fel s alá, a város üzemeiben dolgozó fiatalok, diákok gyülekeztek a Március 15. utcában, onnan a Szabadság térre vonultak, majd a József Attila Gimnázium diákothona elé, ahonnan azonban nem engedték ki a tanulókat. A tüntetés résztvevői ezután a statárium és a kijárási tilalom ellen tiltakoztak a megyei tanács, majd a Belügyminisztérium megyei főosztálya előtt. A Sztálin út és a Vöröshadsereg út sarkán álló Szabó-palota egyúttal az Államvédelmi Hatóság székhelye is volt, amikor a tömeg odaért, a kijárási tilalom még nem volt érvényben, két tüntetőt mégis elfogtak, és az épületbe hurcolták őket. A már távozni akaró tömeg azonnal visszafordult, és az emberek a társaik szabadon bocsátását követelte, az épületből könnygázgránátot dobtak közéjük, amelyet azonban visszahajítottak, így a gránát odabent, az államvédelmis katonák között robbant fel. Válaszul az ÁVH-székházból három hosszú géppisztoly-

sorozatot adtak le, többen megsebesültek. A Pirosalma utca sarkán egy orosz páncélkocsi állt, amit az orosz lakók védelmére rendeltek ki, az, amikor látta a feljűk rohanó tömeget, tüzet nyitott a tüntetőkre: a karhatalmisták géppisztolya elöl menekülőköt az orosz páncélos tüze fogadta.

A kórház folyosóján a becukott ablakok mögött is tisztán lehetett hallani a Lövölde út, Sztálin út felől a lövések hangját.

Drozdics az üvegnek támasztotta a homlokát: hűvös volt az érintése, mint egy okos női tenyérnek.

Finom volt az érintése, mint egy megértő női tenyérnek.

A hosszú és nehéz vajúdáshoz képest maga a szűlés már egész könnyedén zajlott le, Ilonka már mosolyogni is tudott, amikor felmutatták a gyereket.

Lánya van, Apuka, mutatta a fehér fityulás nővér, kislány!

Látom, hogy az, legyintett Drozdics, nem kell még mondani is.

Odalent, a kórház földszintjén éppen megérkezett az autó a sortűz sebesültjeivel, legalábbis a diákokkal és polgári személyekkel, mert ugyan a szovjet harcokocsi tüze a karhatalmistákat se kímélte, de őket a szovjet katonai kórházba szállították.

Hétfőre, amikor hazaengedték Ilonkát, már elcsendesedett a város, a megyei néplapot betiltották, hideg, apró szemű eső esett, nem is eső, inkább összefüggő pára, ami belep mindent, befurakszik mindenhová.

Drozdics nem is titkolta a csalódottságát, hogy a felesége csupán lányt tudott szűlni neki. A kiságyat szorosan a saját ágyuk végéhez állították, de Drozdics egyetlenegyszer sem volt hajlandó segíteni, éjszaka felkelni, etetni, tisztába tenni.

Szombatoként felöltözött, és bejelentés nélkül elment otthonról, késő este tért haza, viszont meglepő módon se részeg nem volt, se veszekedni nem akart. Ült a konyhában a vacsora maradéka fölött, aztán lefeküdt, s úgy aludt, mint aki az egész világot kizárta magából.

Az erdészetben korábban azt ígérték neki, ha megszületik a gyereke, akkor biztosan kimehetnek Királyszállásra. Most azonban, amikor a szűletési anyakönyvi kivonattal bejelentkezett, azt a választ kapta, hogy a jelenlegi s a közelmúltban lezajlott nemkívánatos események okán nem időszerű a kérése, fontosabb az erdészeti állomány felülvizsgálata, legyen még egy kicsit türelemmel.

Ami késik, nem múlik. Ha megígértük, akkor meglesz az állás, Drozdics elvtárs. Tudhatja, hogy mi figyelünk az emberekre. Különösen azokra, akik hűségesen figyelnek ránk.

Egy hónapos volt már a gyerek, amikor vasárnap hajnalban Ilonka sírásra ébredt. Elsőként a kiságyhoz kapott, ám a kislány mélyen, szuszogva aludt. Felállt, értetlenül és kábán: ekkor értette meg, hogy Drozdics sír.

Alszik, és közben folynak a könnyei.

Nem keltette fel, és reggel se kérdezősködött.

Kallótól, Drozdics barátjától tudta már két napja, hogy a Pirosalma utcai géppuskatűzben meghalt áldozatok között volt egy fekete hajú, fiatal lány is, aki az erdészetben dolgozott. Nem szólt Drozdicsnak, de másnap az öreghegyi boltban vett egy üveg fehérbort, és a konyhaasztalon hagyta.

Úgy esik az eső, mintha húrok kötnek össze a felhőket és a földet, csak éppen a fene se tudja, milyen zenét játszanak rajtuk.

Milyen jó, hogy úgy sorakoznak a napok, hogy az egyformaságuk elfeledteti még azt is, hogy folyton emlékezni kellene.

Noha Ilonka korábban is lelkiismeretesen elvégezte az iskolában a dolgát, valójában a tanításért soha nem lelkesedett különösebben. Az előírásokat pontosan betartotta, ám ha megtehetette, hamar biciklire ült, és hazaindult. A tantestületben jobb híján elfogadták, hogy a kötelező munkán túl nemigen látják, a beszélgetésekben is csupán az udvariasság okán vett részt. A gyerekeket viszont újra és újra rabul ejtette a szépsége, körbevették, mindenhová követték és szeretni akarták, és soha nem hitték el, hogy a törekvésük reménytelen. Ezek a kísérletek Ilonkát ugyanúgy zavarba hozták, mint a magánéletére, a családjára vonatkozó kérdések, s körülbelül ugyanúgy reagált is rájuk: mozdulatlanul, mereven nézett maga elé, a száját összepréselte, mintha erővel kellene megakadályoznia, hogy akár egyetlen nemkívánatos szó is kibukjon belőle.

A szülés után bő két hónappal, januártól, ötvenhét elején viszont ő ragaszkodott ahhoz, hogy a gyereket adják be bölcsődébe, mert az új félévtől már mindenképpen szeretne visszamenni az iskolába.

Úgy tűnt, a tanítás ekkortól lett az igazi élete. Ahhoz képest nemcsak elviselhetőbb és könnyebb lett minden, ami addig történt, a Nőneveldétől Veres eltűnésén át Drozdics ütéseig, de valamiként értelmet is kapott mindez.

Pontos és megbízható, türelmes és igazságos tanító volt, mindenki úgy ismerte, hogy soha nem sajnálja sem az időt, sem a fáradságot, hogy akár külön is foglalkozzon egy-egy rászoruló gyerekkel. Ráadásul az a szeretet, amivel a gyerekek meghálálták a figyelmét, továbbra is ellentétben a külvilágban tapasztalható, s főként a férfiak felől felé áradó érzelmekkel, most már egyáltalán nem hozta zavarba, kedves és barátságos tudott lenni minden tanítványával, még azokkal is, akik kétségkívül a családjuktól hiába várt simogatásokat és mosolyokat keresték nála.

Otthon viszont nem javult a helyzet, Drozdics megint egyre gyakrabban járt haza részegen. Sokszor amint beért az ajtón, már ordított, mocskos kurvának, repedt sarkú szemétnak nevezte Ilonkát, aki összeszorított szájjal, leszegett fejfel fogadta a szidalmakat.

Megint a hallgatása volt az, ami a legjobban dühítette Drozdicsot.

Felkapta a tányért, és a mosogató vándlingba vágta, úgy, hogy a víz is és a tányér darabjai is szanaszét fröccsentek.

Tessék, edd meg onnan a moslékodat!

Ilonka sápadtan, szó nélkül guggolt le, hogy a cserepeket összeszedje.

Ott, a földön ütötte meg Drozdics, inkább kaszáló, szinte már kétségbeesett mozdulattal, amiben mégis akkora erő volt, hogy Ilonka hátra zuhant a kőre. Drozdics döbbenet nézte, majd éppen a döbbenet erejével felpattant, és rugdosni kezdte az összegömbölyödő asszonyt.

Majd megtanulod, te rohadék, hogyan beszélj velem.

Ilonka ösztönösen összehúzta magát, hogy a hasát és az arcát védje, Drozdics pedig teljesen megvadulva rugdosta tovább.

Hallod, hogyan zenél ez a tányér? Hallod?

A kezével nevenségesen kaszált, mintha egy síkos függönybe akarna belekapaszkodni, a feje, az arca teljesen elvörösödött a kiabálástól, a négyszögletesre nyílt szája szélére megint fehér nyálbuborékok ültek ki. Olyannyira dühödten

próbálta rúgni Ilonkát, hogy végül elesett, pontosabban átesett rajta, az asszony testére zuhant, és a homlokát felsebezte a mosogató vándlingot tartó hokedli. Felrepedt a szemöldöke, vér folyt az arcára, mindez azonban nem fékezte le, ellenkezőleg, minden értelemben elvakította: tapogatózva kereste maga alatt Ilonka testét, ütötte, de ugyanazokkal a mozdulatokkal már a ruhát is tépte róla.

Majd én megmutatom neked, te rohadt kurva, hogyan viselkedj, hörögte, majd megtanulod, hogy velem nem lehet játszani, te még most sem tudod, milyen egy igazi férfi, letépte az otthonka gombjait, hallgatsz?, gőgös vagy?, a térdével recsentette ketté a szoknyát, hát csak röhögj a hátam mögött, feltúrta a kombinét, ott, a tányér cserepei, a mosogatólé és a vércseppek között erőszakolta meg Ilonkát, most se szólsz egy szót se?, sziszegte Ilonka arcába, odabent, a kiságyban sírni kezdett a kislány, most se mondasz semmit, te rohadék?, köpködté Drozdics, a keze fejével törölte le a homlokát, a véres nyála Ilonka bőrére cseppent.

A következő években Ilonka két terhességét vetették el, a harmadikat már ezerkilencszázhatvanban.

Akkor volt huszonhat éves, a lánya elmúlt négy, az abortuszbizottság csak protekcióval engedte meg a műtétet.

A kórházban azt mondták, megcsinálják a küretet, de az előző kettő miatt csak érzéstelenítés és altatás nélkül lehet.

Vörös hajú, szeplős bőrű, szögletes állú férfi volt az orvos. Fekete, mély karkák húzódtak a szeme alatt.

Fájni fog, készüljön fel rá, mondta Ilonkának, és nem is hazudott.

Az a kín, amit Ilonka az abortusz során kiállt, végül is döntő volt abban, hogy a következő terhességét már nem akarta megszakíttatni.

Félt a fájdalomtól, akkor már sokkal jobban félt tőle, mint attól, hogy a nem kívánt újabb gyerek jöjjön, s újabb, ki tudja miféle szenvedéseket hozzon.

Jött is: így született meg ezerkilencszázhatvankettőben Kati.

tizennyolc pástétom

„Ebéd Sir W. Penn-nél, aki ma házassági évfordulóját ünnepelte.
A kiváló marhabélszín és más finomságok mellett egy másik tál
is állt az asztalon 18 fajta pástétommal, jelezve
az évek számát, mióta házas ember.”
(Samuel Pepys, *Napló*)

„A pástétomokhoz bármi felhasználható, és az elkészítés során
a bátor szakács igazán megmutathatja képzelőerejét és ízlését.”
(Carl Friedrich von Rumohr, *A konyhaművészet szelleme*)

1 (shepherd's pie)

*a juhok felhők, szeretik a földet.
a juhász marie-t szereti. a magvát
hinti a szérűn, három bűvös szót fülébe súg.
a nyáj bögve zabál, mint fehér felirat
a táblazöldön. a pásztorkutya
távolban ugráló pontja. a völgy
mélyén korán szürkül. nem látják
a szérűt, a dombot, sem a felhőket.
a felhők juhok, a szél hajtja őket.*

2 (pâté chaud de harengs aux pommes de terre)

*amikor joost, a halász megszedült és
melléhez kapott, tudtuk: a szíve.
egy teherhajón – iszákos nőcsábász –
ifjan tengerre szállt, mások szava*

Jan Wagner (1971) Berlinben élő német költő, műfordító, négy verseskötet szerzője. Poeta doctus, ahhoz hasonló lírát művel, amelyet idehaza posztmodern költészetként tartunk számon. Az itt olvasható versek Wagner harmadik, *Achtzehn Pasteten* [Tizennyolc pástétom] című, 2007-ben megjelent kötetéből valók. A nagylélegzetű ciklus valamennyi költeménye egy-egy étel nevét viseli, ugyanakkor a versek és a címekben jelölt ételek között jóformán soha nincsen közvetlen összefüggés. Kapcsolatuk olyannyira nem nyilvánvaló, hogy az olvasó alig, vagy egyáltalán nem képes azt átlátni – vagy ha éppen megtalálja, mint a halászlőről szóló vers és a hering, vagy az orosz módra készült pástétom és az Urál közti banálisnak tűnő kapcsolatot, más, rejtett motivációt feltételez. Mindazonáltal ez a megoldás, ez a költői játék olyan interkulturális és interdiszciplináris teret hoz létre, amelynek izgalmaiba belemerülni élvezetes és érdemes. (A ford.)

*így tartotta, és hogy kék volt a tenger,
a szél pedig erős. de ő néma maradt.
a pipája csak akkor izzott vörös szemmel,
ha épp nem vizespohárba meredt;*

*hihették, átmelegszik aznap este,
hogy kicsit elhúzza szájszegletét,
halrajokról beszélt mégis a tiszta
mélyben. hogy uszonyával csap a sötét.*

3 (bouchées à l'américaine)

*fülhallgató, a tévén némított hírek,
de kagylóból mindig az atlanti kell:
a motel előtt cadillacek
jégtáblái, és cinikus hurrák
a zászlórúdon, szürkület, fúj a szél.
erre estefelé sok pika pattog.*

*a légy a képernyőn rászáll
az állról az orra, fülről a homlokra – mintha
titkos célja volna. talkshow és reklámja:
szájak tátognak némán. a szél
az ajtót cibálja. szellemvárosok
arizonája. vagy oklahomája.*

4 (cheese and onion pastries)

*„Kőből van a szívem, mondják a férfiak,
de mit tudnak ők a kövekről.“
(Maria Barnas)*

*amit a kövekről tudok, a súlyuk az
farkasok gyomrában, és gyomrában a kút-
nak az esés utáni visszhang; és egyszer ahogy
agyalni látni véltem őket, egyik éjjel,
sápadtan, akár a hagyma, egy hegy tövében,
holdsütötten. de a hagymákról is mit tudhatok,
mi mást, a héjruhát, és a szívet, belső hőt,
ahogy visszabújik és ledobja a héjakat.*

5 (genovai zöldségpástétom)

I

*lézengés órahosszan,
mielőtt a komp elindult, a kikötő-
negyed utcáin. te egy cipőboltban
túntél el, és én a déli verő
patkói alatt, túl sok víz vágyától
összetörten, láttam szemét,
az árnyékban a szentet kőből,
átmenetileg jótettbe merevedve. nem ért
semmit. az árus szárított halain régi sók,
felfűzve durvák, kemények, akár a fétisek,
a kék a magas vásznakon, fent.
ugyanolyan jól gúnyolódhatott a sárkány,
györgy, mint fáradt munkás két ráfont
kézzel ásójára, támaszkodott a lándzsán.*

II

*fel lehet korzikát
ismerni az illatról, mondják, sokkal
korábban, hogy a tengerből felbukna a sziget.*

13 (pâté chaud à la russe)

*új havat hozott az este, és
odanyomta a sátorfalnak,

tipink szűk teréhez, hol a világ
kezdő- és végpontjai is vannak.

az éj medvebundája csillan
lámpásunk gyenge fényén.

síkságon aludtunk el,
fölbredtünk az urál mélyén.*

MOHÁCSI BALÁZS fordításai

Napkelte nyomán

*Hajnalban, sötétben
ébredtem a napkeltéhez.
Tacsóm a konyhában
már indulásra kész.*

*Mint üres vascsővek,
kongtak az utcák.
Csak néha törte meg
a csendet a gépzaj.*

*Álomba dermedt
épületek között
károgtak a varjak,
karcolva a novembert.*

*Rongyos alakok a híd
lábánál, csomókban.
Fűtötte őket a híg,
tablettás kegyelem.*

*Az egyikük felállt,
lehúzta a sliccét:
országot mintázott
a betonon a sugár.*

*Mikor megérkeztünk
a ritkás parti erdőbe,
szabadon engedtem
a felajzott állatot.*

*Mélyzöld nyugalommal
zajlott a Tisza.
Belemártottam a kezem,
kortyoltam belőle.*

*Az ólomszínű ég héjából
fokozatosan kibomlott,
emelkedett a tűzkorong.
Eltűnt közben a kutyám.*

Vadul hívtam, válasz
sehol. Félni kezdtem.
Ott bukkantam rá,
hol még sosem jártam.

B E C K T A M Á S

Dilatáció

*A fizika dogmái szerint egy sebesen száguldó úrhajóban
lassabban romlik el házasságod, zajlik zápfogaidban
a szuvasodás. Az ablaktáblák között rekedt legyet sem kell
gyászolnod, akinek fájdalmasan rövid idő adatott.
Ilyenkor a hányinger jelenti az egyetlen problémát.
Nyelőcsővedben emelkedni kezd a félig emésztett
táplálék: hőmérőben a higanyszál. És egyre nehezebb
visszanyelni dühödöt még a forráspont előtt, hiszen
a rosszra való hajlam, akár szemednek színe,
a fénysebesség közelében is hozzád tartozik.*

On the air

*Most, hogy a csapból is önsajnálát
folyik, teleereszted vele a fürdőkádat,
hogy nyakig merülhess benne; kezéd
ügyében sampon, antibakteriális
szappan, mert ma is összekoszoltad
magad a világgal. Garzonlakásod
még csak nem is Faraday-kalitka,
a rádióhullámok át- meg átszúrják
testedet; adásban vagy, pedig
nem tudsz róla, minden ellenkező
híresztelés ellenére nem vagy
jelfogó készülék, és ez a veszted:
talán vidám zene, beszélgetős*

*műsor halad keresztül rajtad,
miközben a borotvapengével
metszést ejtesz csuklódon. A
spleen aztán túlcsordul
holttesteden és a fürdőszoba
padlóján apró tócsákat képez.*

Hátsó gondolat

*A hátsó gondolat válasz, amelyre nincsen kérdés.
Ha mégis ábrázolnom kellene, egy hátsó udvart
képzelnék el, melyet elborít a baromfitrágya
s a veszekedés során összetört tányérok cserepei.
A disznóvályúban megromlott bébiétel.
A házban zajló élet kilúgozott esszenciája.*

*(Ő sem számolt a hátsó gondolatokkal.
Töltse velem az éjszakát, kértem. Ráállt azonnal.
Aztán magammal vittem a Déli-sarkra.
S alattam vergődik már hat hónapja.)*

ALKÉSZTISZ ÉS ADMÉTOSZ

A házasság Euripidész drámájában

A mítosz

Alkésztisz és Admétosz történetét így foglalja össze egy antik mitográfus valamikor a Kr. u. I–II. században:

Admétosz Pherai királya lett, és éppen nála napszámoskodott Apollón, amikor Admétosz Alkésztisznek, Péliasz leányának kezére pályázott. Péliasz kihirdette, hogy annak adja a leányát, aki igába fog egy oroszlánt és egy vaddisznót. Apollón befogta az állatokat és átadta őket Admétosznak. Admétosz Péliasz elé vezette a fogatot, így ő nyerte el Alkésztisz kezét. Az esküvői áldozat bemutatásakor azonban megfélekedett Artemiszről, ezért amikor benyitott a hálószobába, az telis-tele volt tekergőző kígyókkal. Apollón meghagyta neki, hogy engesztelje ki az istennőt, egyben kieszközölte a moiráktól, hogy Admétosznak ne kelljen a végóráján meghalnia, ha valaki hajlandó önként meghalni helyette. Amikor elérkezett halálának napja, sem apja, sem anyja nem akartak meghalni helyette, egyedül Alkésztisz vállalta helyette a halált, a Koré azonban visszaküldte őt a földre. Mások szerint Héraklész hozta vissza Alkésztiszt Admétosznak, de előbb megküzdött Hadésszal.¹

A királyi házaspár története összefonódik Apollón kalandjainak és Héraklész munkáinak mitológiai elbeszéléseivel. A hagyomány nem egységes annak megindolásában, miért lett Apollón egy embernek – még ha királynak is – a szolgája, nyájainak pásztora. Talán Delphüné sárkány meggyilkolása miatt, talán a küklópszok vagy fiaik megöléséért vezekelt, ám az is lehet, hogy egyszerűen gyöngéd szálak fűzték Pherész fiához, Admétoszhoz.²

Akárhogy volt is, segített Admétosznak elnyerni Alkésztisz kezét, s így menyegzői fogatuk olyan volt, mint Kadmosz és Harmonia nászmenetének kocsija: egyetértésben húzta azt két, máskülönben békétlen fenevad, a vadkan és az oroszlán. Csakhogy a nászgyászbá fordult. A fentebb idézett, Kerényi szerint³ talán ősbibb gyökerekből táplálkozó elbeszélésben Admétosz az esküvő napján vétkezett azzal, hogy nem mutatta be a *proteleiát*, az esküvői áldozatot Artemisznek, holott a házasságkötéssel éppen az ő fennhatósága alól készült kivonni Alkésztiszt, hiszen Artemisz sok egyéb mellett a szűzlányok istennője is. Mások azonban, mint például Euripidész, néhány évvel az esküvő utánra teszik az eseményt, amikor a királyi párnak már két gyermeke született, egy kisfiú és egy kislány.

¹ Apollodórosz: *Mitológia* 1.9.15. Horváth Judit fordítása. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1977, 26–27.

² Kerényi Károly: *Görög mitológia*. Gondolat Kiadó, 1977, 94., a forrás-hivatkozásokkal.

³ Kerényi (1977) 284–285.

Abban sincs teljes egyetértés, miként tért vissza a halálból a királyné. Héraklész munkáinak elmesélői megemlítik, hogy amikor Eurüsztheus király parancsára a hős Thrákiába indult, hogy elrabolja Diomédész emberhúson élő négy szörnyű lovát, útközben betért barátjához, Admétoszhoz. Alkésztisz éppen ezen a napon halt meg. Euripidész feldolgozásában Héraklést vendégként fogadja a király, s amíg a házban gyászolnak, ő lakomázik, mirtuszkoszorúval a homlokán bort vedel, és vidáman dalol (747–772.).⁴ Miután értesül arról, hogy aznap vele együtt Thanatosz is e házba lépett, halálból Admétosz vendégbarátságáért, s engesztelésül illetlen viselkedése miatt, Alkésztisz sírjánál megküzd a Halállal. Győztesen kerül ki az agónból, győzelmének jutalma pedig maga a királynő. Mások szerint Héraklész nem a sírnál győzte le a Halált, hanem egészen az Alvilág mélyére leszállt Alkésztiszért, hogy Perszephoné és Plutón trónja mellől hozza vissza az élők közé.⁵ Platón viszont egyáltalán nem említi Héraklést, az ő tolmácsolásában Alkésztisz a tettét csodáló istenek egyszerűen elengedték.⁶ Erre a hagyományra utal az idézett mitográfus is, aki szerint Perszephoné, a Koré küldte vissza a földre.

A dráma

A Kr. e 438-ban bemutatott *Alkésztisz* Euripidész első fennmaradt drámája, amelyet sokan szatírrjátéknak tartanak, mások szerint viszont a szerző a hagyományos tragédia-komédia-szatírrjáték sémával szakítva egészen új műfajt hozott létre.⁷ Két alapvető ok késztet arra, hogy most ezt a drámát közelebbről szemügyre vegyem. Egyrészt az önfeláldozó hitvesi szerelem egyik ősmítoszat dolgozza fel, másrészt a mítosz euripidészi megjelenítése későbbi korok szerelem- és házasság-felfogásának önkifejezésében igen jelentős szerepet játszott. E dráma ismeretében idézi fel a történetet Platón a *Lakomában* (179b-e), és az antik és későantik szarkofágok plasztikáin, a temetkezési helyek falfestményein fel-felbukkanó Alkésztisz-jelenetek egyes motívumai szintén Euripidész hatásáról tanúskodnak.

Ami az első szempontot illeti, Euripidész sajátosan alakítja a drámai eseményeket, és meglepő fordulatokkal olyannyira elbizonytalanítja a nézőt abban, amit esetleg a történetről addig gondolt, hogy nehéz bármiféle általános erkölcsi tanulságot levonni a drámából a házasságra nézve. Euripidész ismerői jól tudják, hogy aligha találunk olyan kijelentést, olyan beszédet egy-egy drámájában, amelyre nyugodtan rámutathatnánk, hogy lám, ez Euripidész véleménye.⁸ Eleve merészség volna hát arról faggatni az *Alkésztisz*t, vajon mit gondolt szerzője a házasságról. Nem erre és nem is a dráma elemzésére vállalkozom. Admétosz, Alkésztisz és Pherész döntéseinek vizsgálatától és a drámai alaphelyzet tisztázásától azt remélem, hogy a mítosz drámai feldolgozása érdemben hozzájárulhat a házasság, valamint hitvesi hűség és önfeláldozás jelenségének mélyebb, filozófiai megértéséhez. Nem irodalmi, nem szociológiai vagy társadalomtörténeti érdeklődés vezet tehát, nem a házasság intézményét és értékelését kutatom a Kr. e. V. századi athéni demokráciában, hanem a házasság eszméjét, sőt az eszményi házasság mibenlétét, amely

⁴ A következő kiadást használom: Euripidész: *Alkésztisz*. In: *Euripidész összes drámái*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1984. Devecseri Gábor fordítását helyenként módosítottam.

⁵ Kerényi (1977), 284–285.

⁶ *Lakoma* 179c

⁷ Ld. Ritoók Zsigmond: „Euripidész Alkésztisa: vígjáték vagy tragédia?” In: Uő. *Vágy, költészet, megismerés. Válogatott tanulmányok*. Osiris Kiadó, Budapest, 2009, 180–193; Karsai György: „Miért nem szeretjük Admétoszt?” *Színház* 41/6 (2008 június), 37–38. D. Tóth Judit: „A feleség hangja Euripidész *Alkésztiszében*.” In: *A Vörös Postakocsi* 2009 (Tél), 8–18.

⁸ Buxton, R.G.A.: *Persuasion in Greek Tragedy*. Cambridge University Press, Cambridge, 1982, 150.

függetlenül attól, hogy megvalósult-e az adott történelmi és társadalmi helyzetben, a mítoszról és annak sajátos drámai feldolgozásából esetleg kiolvasható.

*

A drámában Alkésztisz tiszteli, nagyra becsüli és kedveli férjét, gyermekei apját. Pontosan azt teszi, ami illő, s amit egy józan és erényes hitvesnek tennie kell (615–616.). Aki nem azt teszi, amit tennie kell: áruló. Alkésztisz sem a hitvesi ágyat, sem férjét nem árulja el (180–181.), megteszi, amire Admétosz is kéri: „Emelkedj föl, boldogtalan te, el ne hagyj [vagy: el ne árulj]; s a nagy istenek irgalmáért esdekelj.” (250–251.); „Ne hagyj el [ne árulj el], az égre s gyermekeidre esdek, kiket árvákká szomoríts!” (275.)⁹

Nem így Admétosz szülei, akik Alkésztisz szemében gyermekük áruló: „Apád s szülőanyád elárult, elhagyott, bár nékik illetet volna érted halniok dicsőséges halállal, sarjuk mentve meg. Hisz egyfiuk voltál te, s nem volt már remény, hogy majd ha meghalsz, még új sarjat nemzzenek.” (290–294.) Pherész, az apa, büszke arra, hogy nemes és szabad (678.), akit nem köt olyasféle törvény (*nomosz*), amely szerint meg kellene halnia a fiáért: „Nemzettelek s neveltelek, hogy e ház ura légy, ám helyetted halni épp nem tartozom, ilyen törvényt örökbe nem kaptam soha, apáknak halni fiakért nem hellén szokás.” (681–684.)

Mit tudunk meg Admétoszlól? Siratja kedvesét (*philasz*, 599.), és panaszkodik, hogy jobb lett volna, ha ő maga is meghal, mert így „Hádész egy helyett egyszerre két, egymáshoz hűséges lelket kapott volna.” (900.) Talán most arra gondolunk, amit maga Admétosz is megfogalmaz, elképzelve az őt gúnyolókat: „A halni gyávát nézd, a csúfos életűt, ki hitvestársát adta cserébe, megfutott Hádésztől gyáván: és azt véli, férfiu. Szülőit utálja, bárha kedve néki sem volt halni.” (955–960.) Csakugyan! Hát nem éppen Admétosz gyávasága (*apsziukhia*) az egyetlen akadálya annak, hogy a két hűséges lélek (*psziukhé*) a Hádészban újra egyesülhessen?

Nem, a helyzet nem ilyen egyszerű. Kérdés, hogy volt-e egyáltalán választása Admétosznak, s ha igen, miben állt? Legalábbis bizonytalan, vajon barátja kérésére erőszakolta-e ki Apollón „csellel a Moirák ígérését, hogy Admétosznak nem kell most meghalnia, ha Hádésztől magát más holttal váltja meg.” (13–14.)¹⁰ E fontos helyet ugyanis fordíthatjuk így is: „a Moirák ígérését, hogy Admétosz elmenekül a jelenlévő halál elől, mert más halottat kapnak helyette az alvilágiak” (*allon diallakszanta toisz kató nekron*).¹¹

A mítoszból ismerjük az előzményt: a kötelező áldozat elmulasztását önkéntes áldozattal kell jóvátenni. A dráma azonban nem a mítoszt magyarázza, sem Artemisz megsértéséről, sem Admétosz hübriszéről nem esik szó, és nincs jele annak, hogy a király kérte volna Apollón közbenjárását. Euripidésznél nem az a kérdés, hogy mennyiben befolyásolták vagy befolyásolhatják az istenek az emberek világát, hanem az, hogy ha már megtették, milyen emberi lehetőségeink vannak arra, hogy ki-ki helyes döntéseket hozzon. Adott tehát egy élethelyzet, amelynek kialakulásában ugyan szerepet játszottak isteni bosszúk, alkuk és cselek, de a nyomukban létrejött döntéshelyzetben az emberi választások immár csakis az emberektől függenek.

Euripidész drámájában Admétosz nem vétkes a helyzet kialakulásában. Ha valakit, akkor Apollónt terheli felelősség. Az isten csak látszólag menti meg barátját azzal, hogy annak nem kell azonnal meghalnia, sőt, kéretlen mesterkedésével bajt hoz az egész ház-

⁹ Devecseri a *prodidómít* általában „elhagyni”-nak fordítja, ami néhány esetben félrevezető. Az árulásról és ennek jelentőségéről Euripidész *Alkésztisz*ában ld. Ritoók Zsigmond (2009), 185–186.

¹⁰ Aiszkhülosz (*Eumeniszek* 728. sor) szerint Apollón borral leitatta az istennőket.

¹¹ E participiumos szerkezet jelentőségére Karsai György hívta fel a figyelmemet. Ezért és a kéziratral kapcsolatos egyéb, nagyon hasznos megjegyzéseiért köszönettel tartozom neki.

ra. Miért ilyen különös az „ajándéka”? A dráma és egyben Apollón legelső mondata sokat elárul: „Admétosz háza, benned ettem a szolgaság kenyerét én, az isten, s még dicsértem is.” Zeusz büntette szolgasággal Apollónt, mert a küklopszok megölésével bosszulta meg fia, Aszklépiosz halálát, akit az Olümposz ura villámával halálra sújtott. Apollón ugyan „szent férfiúnak” (*hosziosz anér*, 10.) nevezi Admétoszt és apját, Pherészt, de mint ha mégsem maradhatna következmények nélkül, ha egy isten áll az ember szolgálatában. Admétosz házában felemás Apollón helyzete, így hát felemás az ajándéka is.

Mi történt azután, hogy Apollón és a Moirák megegyeztek? Amikor Admétosz megtudta, hogy az isteni alkunak köszönhetően ő maga egyelőre megmenekült, ámde valakinek önként vállalnia kell helyette a halált, „sorra járta kéréseket szeretteit, kivált az apját, és ki szülte, az agg anyját, de asszonyán kívül sehoh se lelt olyant, ki érte halna, napfényről lemondana.” (15–18.) A sorrend nagyon fontos. Admétosz nem azért keresi fel szüleit, hogy ne neki kelljen meghalnia, hanem arra akarja rávenni őket, hogy vállalják a halált – mert így Alkésztisz megmenekülhet! Pherész szemére veti, hogy „félreálltl, hagyta halni őt, te vén, az ifjat” (634–635.), amiből kiderül, hogy először apjától kért önfeláldozást. A Moirák rendelkezéséből ugyanis Admétoszt csakis a közeli hozzátartozók, a rokonok (*philoí*, 15.)¹² közül válthatta meg valaki. Testvére nincs, gyermekei még egészen kicsik (405.), döntésképtelenek, nincs más lehetőség: valamelyik szülőjének vagy feleségének kell meghalnia.¹³ Admétosz legközelebbi hozzátartozói a szülei, akik azonban úgy döntenek, hogy „félreállnak”, s így szükségképpen a következő rokonnak, az idegen (*othneiosz*), vagyis a más családból származó feleségnek kell választania. „Nem mertél meghalni te saját fiadért”, mondja Admétosz Pherésznek, „átadtátok ezt neki, idegen nőnek, kit most méltán tiszteltek apámul és anyámul is helyettetek” (644–647., vö. 532–533.). Admétosz tehát nem volt abban a helyzetben, hogy megóvja Alkésztiszt a választástól. Ezt csupán Pherész tehetette volna meg, mégpedig egyetlen módon: úgy, hogy lemond az életéről.

Apollón és a Moirák alkujja a rokonokat állította választás elé, nem Admétoszt. Ő nem dönthetett saját halálának időpontjáról, hiszen az istenek már döntöttek helyette.¹⁴ Úgy tűnik, Admétosznak egyetlen választási lehetősége maradt, mégpedig az öngyilkosság. Miért nem követi a halálba hitvesét? Egy esetleges öngyilkosság – amelynek még a lehetősége sem merül fel a drámában – mindenképpen vétkes és felelőtlen tett lenne. Nem csupán Apollón és a Moirák elleni véték lenne, de elárulná saját házáét és gyermekeit is, akiket így Alkésztisz kérése és akarata ellenére teljes árvaságra juttatna, megfosztva őket attól a lehetőségtől, hogy „otthonuk gazdái” (304.) legyenek.

A szülői és családfői felelősség a dráma egyik hangsúlyos motívuma. Mivel Euripidész szerepelteti a két gyermeket is, bár csak a fiúcska, Eumélosz szólal meg a színpadon, a szülői felelősség kérdése nemcsak Admétosz és szülei kapcsolatában jelentkezik, hanem Admétosz és Alkésztisz saját gyermekeik iránti hűsége és szeretete (*philia*, vö. 302.) is

¹² Karsai György szerint Euripidész drámáiban a *philoí* kifejezetten a rokonokat jelenti. Más szerzőknél a *philoí* tágabb kör, a korai görög költőknél pl. mindazok „kedvesek”, akik kapcsolatban állnak a költővel és egymással, címzettjei és közvetítői a költeményekben megfogalmazott üzenetnek. Platónnál a *philoí* a rokonokat és a barátokat egyaránt jelenti (lásd például *Phaidrosz* 233c-d, ahol felmerül az a platóni filozófia számára fontos kérdés, hogy mennyiben szükséges erős a barátságához.)

¹³ A drámában az anya szereplőként nem jelenik meg, talán ökonomiai megfontolásokból, hiszen Alkésztisz személyén keresztül az anya-gyermek kapcsolat tökéletesen megjeleníthető.

¹⁴ Hasonlóképpen gondolja Karsai György (2008) is. Ritoók Zsigmond (2009, 118) értelmezésében Admétosz az életet választotta, hiszen arra kért másokat, hogy meghaljanak helyette. Hibázott, és kiderült, hogy rosszul döntött, mert végül „elvesztette azokat az értékeket, melyek életének értelmet adhattak volna.” D. Tóth Judit (2009) is úgy értelmezi a drámát, hogy Admétosznak volt választási lehetősége, és ezért ironikus férjkritikának tartja a művet.

mérlegre kerül. Alkésztisz szabadon vállalta a halált férje helyett, de gyermekeit nem önként hagyja el: „Bizony most nem önként (*ou déth' ekusza g'*, 389.), de ég veletek, szülöttem.” Önkéntes felajánlásának kényszerű következménye az elszakadás a gyermekektől, akikért halálos ágyán is aggódik (299–319.). Az ő döntésének ellentmondásossága éppen abban rejlik, hogy amikor férje életének megmentéséért a halált választotta, elhagyta gyermekeit, holott az ő „életüknél semmi sem becsesebb” (301.). Admétosz elveszítette Alkésztiszt, viszont hűséges maradt az istenekhez és gyermekeihez. Pherész és Alkésztisz más-más módon, de mindenkit elveszített: az előbbi azért, mert az életet választotta, az utóbbi, mert hűséges volt férjéhez.

Házasság és halál

Házasság és halál, alászállás és fölemelkedés a görögök gondolkodásában szorosan összetartozik, amit Euripidésznel is megfigyelhetünk.¹⁵ Miután Admétosz felismerte az alvilágból visszatért Alkésztiszt, Héraklész mint *kiüriosz*, vőfély a menyegzői szertartás rítusával átadja őt férjének, jobbukat összekapcsolja, és lefátyolozza az asszonyt (1112–1122.).¹⁶ Héraklész ekkor mintegy fordított Hümenaioszként jelenik meg. A házasság istenét ugyanis gyakran szomorú tekintettel ábrázolták, aki akár temetéssé változtathatja az esküvőt,¹⁷ Héraklész viszont vidáman, szinte tréfálkozva teszi menyegzővé a temetési szertartást. Azért lehetséges ez, mert nász és gyász rituáléja egészen hasonló, olykor azonos.¹⁸ Alkésztisz temetésekor a fáklás gyászmenet a fáklás menyegzői menetet idézi fel (910–925.), Héraklész lakomázása pedig, amely bár nem szándékosan, de megbotránkoztató a gyász idején, jelképesen megelőlegezi a menyegzői lakomát. Az Alvilágból visszatérő Alkésztisz halotti fátylát a nézők azonosíthatták menyasszonyi fátylával.¹⁹ A lefátyolozott Alkésztiszt Admétosz fiatalnak mondja, ami látszik ruháján és ékszerein is (1049–1050.), azaz a meghalt, ékszereivel együtt eltemetett hitves fölékesített menyasszonyként tér vissza Hádészből.

Halál és házasság egységét Perszeponé története fejezi ki legteljesebben.²⁰ Démétér lányát Zeusz segítségével elrabolja, és feleségül veszi Plutón, az Alvilág uralkodója. Démétér fáklákkal keresi éjjel és nappal, s amikor megtudja, mi történt, eléri, hogy lányát az év kétharmad részében visszaengedje Plutón az élők közé.

A lány számára a házasságkötés egy határvonal átlépése. Átmenet, s ilyen értelemben lezárása és vége valaminek, hiszen visszafordíthatatlanul megszűnik annak lenni, aki és

¹⁵ Erről Foley, Helene, P.: *Female acts in Greek Tragedy*. Princeton University Press, Princeton, Oxford, 2001, 303–331.

¹⁶ Richard Buxton: „Le voile et le silence dans Alceste. Cahiers du G.I.T.A. 3. (1987) *Actes du colloque international de Montpellier*: 167–178.; Foley, id. mű 2001, 310–312.

¹⁷ Richard Seaford: „The Tragic Wedding.” *The Journal of Hellenic Studies* 107 (1987), 106–130, különösen 113.

¹⁸ Közös elemek a siratás, az éneklés, áldozatbemutató, a haj levágása, a menyasszonyi ruha viselése, a koszorú, a fátyol, a kísérők, a fáklás menet. Teljes azonosság a házasságra készülők, de közben elhunyt nő vagy férfi temetési szertartásában lehetséges. Erről ld. Seaford fent hivatkozott, alapos tanulmányát, amely elsősorban a tragédiákat használja forrásnak, de a művészeti ábrázolásokra is tekintettel van. Az *Alkésztiszt* nem vizsgálja.

¹⁹ A lefátyolozás rítusáról a vázáképek alapján jól adatolt elemzést közöl: Gaëlle Deschodt: „Images et mariage, une question de méthode: le geste d’anakalypsis”, *Cahiers «Mondes anciens»* [En ligne], 2 2011, mis en ligne le 20 juillet 2011, Consulté le 17 novembre 2012. URL : <http://mondesanciens.revues.org/index370.html>

²⁰ Foley (2001), 305

ami korábban volt. Démétér fáklyáinak kíséretében valóságosan, és a menyegző napján rituálisan is elhagyja az apai házat, és férje otthonába költözik.²¹ A férfi, aki általában teljesen ismeretlen a lány számára, elragadja, birtokba veszi őt, mint Plutón Perszeponét. A menyasszony a nászágyon szűzként meghal, hogy asszonyként újjászülessen. Az ősi mítosz ezt a halált és újjászületést, alászállást és fölemelkedést világosan kifejezte azzal, hogy Alkésztisz menyegzője napján hal meg és tér vissza az alvilágból Perszeponé utasítására, de az euripidészi feldolgozásból sem hiányoznak a házasságkötés és a meghalás hasonlóságára egyértelműen utaló jelzések. A haldokló Alkésztisz szavai és tettei egyaránt a házasságra való felkészülést idézik. Elbúcsúzik a nászágytól: „Te ágy, melyen megoldtam egykor szűz-övem e férfinak, kiért most, íme, meghalok, ég véled! Nem gyűlöllek: engem egymagam ölsz meg: hozzád s uramhoz hűtlen nem leszek, ezért halok meg.” (177–179.). Később pedig megemlékezik lányágáról, az atyai házról és ottani ágyáról, amelyet akkor hagyott el, amikor Admétosz hitvese lett (248–249.).

A hitvesi szeretet

Már az eddigiekből is láthatjuk, hogy Alkésztisz nem azért vállalja a halált férje helyett, mert szerelmük felülmúl minden más szeretetet, s mert senki más nem szeret úgy, mint az igaz feleség. A szerelem Euripidész drámájában nem oka és végképp nem magyarázata a cselekedeteknek.²² Erósz olyannyira nem játszik szerepet a drámában, hogy még a nászágy is inkább Thanatosz világához tartozik, mintsem a szerelem és vágy istenéhez. Alkésztisz ugyanis nem *erósz*, hanem ugyanaz a *philia* fűzi Admétoszhoz, mint amely a szülőket gyermekeikhez. Ha ez így van, miben különbözik egyáltalán a hitvesi szeretet a szülői szeretettől?

Alkésztisz önkéntes halála, mint a Szolgáló mondja, a nagyrabecsülés (*protiméó*, 155.) tanújele. Olyan önfeláldozó szeretet, amely a gyermekekből és a férjből vallásos tiszteletet vált ki (*szebomesztha*, 279.). Saját bevallása szerint Alkésztisz férje iránti tiszteletből (*preszbeuousza*, 282.) áldozza fel az életét. Admétoszt sem szerelem fűzi feleségéhez, hanem a *philia* legmagasabb foka, Alkésztisz nem egyszerűen kedves a számára, hanem a legkedvesebb asszony (*ou philan alla philtatan gúnaika*, 232.).

A hitvesi *philia* eszerint egyrészt intenzitásában tér el a szülői *philiától*, másrészt abban a sajátos tiszteletben, amely egyedül a hitvesek között lehetséges. Ez talán nem jelent többet annál, mint hogy a feleség feleségként tiszteli férjét, gyermekei apját, a ház urát, Pherai királyát, a férj pedig férjként tiszteli hitvesét, gyermekei anyját, Pherai királynőjét. A hitvesi *philia* valódi mélysége akkor mutatkozik meg, amikor Alkésztisz határhelyzetre kerül, és választania kell élet és halál között. Ekkor lesz egészen nyilvánvalóvá, hogy az igazi hitvesi szeretethez a lehető legszorosabban hozzátartozik az áldozathozatal. Ez a gondolat eredendően benne rejlik a mítoszban, és még az értékrendszerek viszonylagosságára szívesen rámutató Euripidész drámájából sem hiányzik. Alkésztisz mindenről lemond, hogy Admétosz élhessen. Lemond arról, amitől idős apósa és anyósa nem akar megválni: az életről, amely ugyan „rövid, de édes” (693.).

Azáltal, hogy Alkésztisz meghal a férjéért, tanúságot tesz arról is, hogy a hitvesi *philia* felülmúlja a halál erejét. A halál csak időlegesen tudja elválasztani egymástól a házastársakat, hiszen az élet valóban rövid, „a lenti idő pedig hosszú” (692–692.), és e hosszú időben ismét együtt lesznek az alvilágban. Ez nem érzelmős remény, hanem határozott ígé-

²¹ Ld. Walter Burkert, *Homo necans: Interpretationen altgriechischer Opferriten und Mythen*. Walter de Gruyter, Berlin-New York, 1972, 74–75.

²² Az ezzel kapcsolatos különféle magyarázatokról ld. Ritoók (2009), 191. 45. j.

ret. A halál tehát nem megszünteti, hanem beteljesíti a hitvesi szeretetet, és nem vet véget a házasságnak, hanem az időleges, emberi intézményből örök köteléket hoz létre. A házasságkötés, mint tudjuk, eleve a halál árnyékában megy végbe. Admétosz pedig arra kéri Alkésztiszt, hogy várja őt a Hádészban, készítsen közös szállást odalent, hogy egymás oldalán (*pleura*, 376.) nyugodjanak. „De várj reám ott lent, s fogadj, ha meghalok, készítsd lakásunk, melyben együtt ott lakunk. S én meghagyom, hogy egy cédrus legyen lakunk, s hogy ott a keblem (*pleura*) majd kebleden legyen: mert a halálban sem kívánok nélküled maradni, én egyetlen hivem, hitvesem (374–378).” Szó szerint: „halálomban soha ne legyek nélküled, aki egyedül vagy hú hozzám (*tész monész piztész emoi*).”

Euripidész persze úgy intézi, hogy Admétosz szavainak hitelessége megkérdőjeleződjék, amikor vonakodva bár, de elfogadja, s már-már házába vezeti Héraklész ajándékát, a lefátyolozott nőt, noha még nem ismerte fel benne a visszatért Alkésztiszt (1112–1119.). Admétosz a drámában hűtlennek bizonyul, mert a cseles baráti rábeszélés hatására és saját fogadkozásai ellenére megnősülne, egy másik „oldalt” (*pleura*) választva, hogy az Alkésztisz halála árán meghosszabbodott életében se maradjon egyedül.

Admétosz hűtlensége azonban nem lerombolja, hanem erősíti azt a gondolatot, hogy az emberek számára lehetséges eszményi házasság teljességgel monogám. Euripidész úgy intézi, hogy Admétoszt a hűtlensége miatt tartsuk gyengének, és éppen ezzel erősíti meg azt a gondolatot, hogy a hűség monogámia az eszmény. Nem azért ítéljük el a dráma Admétoszát, mert nem akar meghalni, hanem mert vonakodva bár, de megnősülne, holott erősen fogadkozott Alkésztisznek, hogy örökké hűséges marad hozzá.

Egy másik hagyomány, amelyben szintén a *pleura* a férfi és nő szoros összetartozásának a jelképe, azt tanítja, hogy mivel „nem jó az embernek egyedül” (Ter 2,18) Isten aszszonyt formált neki az oldalából (*pleura* vö. Ter 2,21–22). E nélkül az eredendő, természetes monogámia-eszme nélkül Alkésztisz görög mítosza és drámája is érdektelen volna. A monogám házasság tehát nemcsak azt jelenti, hogy Admétosznak egy időben csupán egy felesége van, hanem azt is, hogy még hitvese halála után sem köt újabb házasságot: „éltedben is te voltál, és holtodban is mindig te léssz a hitvesem; helyedben más theszál leány férjének hívni nem fog már soha: nem él olyan nő, apja bármilyen nemes, és bárki más asszonytól szebb legyen maga.” (328–333.) Admétosz szavaiból és ígéreteiből, valamint Alkésztisz tettéből az következik, hogy a házasság a *monosz* és a *moné*, az egyedüli férfi és az egyedüli nő hűséges, elválaszthatatlan, a sír után is tartó *philiája*. A házasság tehát abban az értelemben is meghalás, hogy az egész életünket, az általunk nem ismert jövőnket is odaajándékozzuk a másoknak. Ezért tehát lényegileg monogám, lényegileg hűség, lényegileg áldozat-jellegű, és lényegileg örökkétartó. Túlmutat a korlátolt, véges emberi létezésen, amennyiben intézményesült formája egy másik, „idegen”, halandó emberi lény mellett teljes elköteleződésnek, mégpedig úgy, hogy döntésünk következményeit egyáltalán nem láthatjuk előre. Nem tudjuk ugyanis, mit tervel ki Apollón, és mit engednek meg a Moirák. A házasságban tehát eredendően van valami túlvilági, isteni olyasmi, amit a görög *hosziosznak* nevez.

THOMAS WARTON, AZ ERZSÉBET-KOR ÉS AZ ANGOL IRODALOMTÖRTÉNET-ÍRÁS KEZDETEI

Ernst Cassirer *A felvilágosodás filozófiája* című klasszikus munkája szerint a tizennyolcadik századhoz fűződik a „történeti világ meghódítása”.¹ Cassirer azt állítja, hogy Voltaire munkássága nyitotta meg a látszólag kaotikus, esetleges történeti változások folyamatát a filozófiai elemzés előtt, s az ő programja hatásának tudja be a korszak összes nagyszabású történeti művét: Hume, Gibbon, Robertson, Turgot, Condorcet munkáit. A történeti világ meghódítása persze nehézségekkel jár, hiszen szembe kell nézni azzal az ellentmondással, hogy Voltaire egyszerre van meggyőződve az emberiség haladásáról és arról, hogy „az emberiség »alapvetően« mindig ugyanaz maradt”.² A művészettörténet és az esztétikatörténet terén némiképp hasonló ellentmondásokra mutatott rá a tizennyolcadik századi ízlési irodalommal kapcsolatban Radnóti Sándor. Szerinte az „ízlés teóriája a történeti, nemzeti és személyes ízlések sokféleségének tapasztalatából indul ki”, ám mégis „egy ízlés normatívvá változtatását” célozza.³ S kiemeli, hogy Winckelmann munkáit az választja el az ízlési irodalomtól, hogy a művészettörténész a múltat nyomatékosan másnak, jobbnak látja, mint a jelent. Az alábbiakban egy olyan kísérletről lesz szó, amely izgalmas problematikusságában mutatja a felvilágosodás korának születőben lévő, még kiforratlan történeti gondolkodását. Thomas Warton munkája a történelmi gondolkodás és az ízléskritika határain mozog: a fent említett Gibbon szavaival „a költő ízlését ötvözi a régiségek kutatójának aprólékos szorgalmával.”⁴

Thomas Warton (1728–1790) költő és irodalomtörténész nevéhez fűződik az első nagyszabású angol költészet-történet megírása (1774–1781), vagyis az első olyan munkáé, amely igyekszik konzisztensen történeti magyarázóelvet érvényesíteni és anyagát összefüggő nagy narratívába rendezni. Warton költőként is figyelemreméltót alkotott, különösen szonettjeivel gyakorolt nagy hatást a tizennyolcadik század második felében. Edmund Spenser *Tündérr királynőjéről* szóló fiatalkori kritikai munkája (1754) nemcsak a szakfilológiához, hanem a tizennyolcadik század második felében kibontakozó középkor-, románc- és gótika-kultuszhoz is nagymértékben hozzájárult. Időskorában elkészített kritikai kiadása Milton rövidebb korai költeményeiből (1785) pedig egy a kései epikus és drámai művek által meghatározottnál líraibb, érzékenyebb és apolitikusabb Milton képét mutatta fel. Az

¹ Ernst Cassirer: *A felvilágosodás filozófiája*. Ford. Scheer Katalin. Atlantisz, Budapest, 2007, 255–298. A fordítás és a tanulmány a 79197-es számú OTKA-pályázat (Az angol reneszánsz dráma kritikátörténete) keretében készült. A fordító köszönetet mond Péter Ágnesnek, Kállay Gézának és Vince Máténak a munka során nyújtott segítségükért.

² I. m., 281.

³ Radnóti Sándor: *Jöjj és láss! A modern művészetfogalom keletkezése. Winckelmann és a következmények*, Atlantisz, Budapest, 2010, 393.

⁴ Idézi: Joan Pittock: *The Ascendancy of Taste. The achievement of Joseph and Thomas Warton*, Routledge and Kegan Paul, London, 1973, 203.

eredetileg négy kötetesre tervezett, az angol költészet történetének a XI. század végétől a XVIII. század elejéig terjedő óriási szakaszát lefedni kívánó nagy történeti mű, amelyből csak az első három kötet készült el – túlnyomó része tehát a középkorról szól, a reneszánszt éppen csak megpillantjuk –, valóban korszakos és az angol filológia kereteit messze meghaladó jelentőséggel bír.

A munka máig alapvető értelmezéséből, René Wellek 1941-es monográfiájából szeretnék kiindulni.⁵ Wellek könyve azért megkerülhetetlen, mert páratlan anyagismerettel tárja föl az első irodalomtörténet előzményeit, mindazokat az előfeltételeket, amelyek nélkül Warton munkája nem lett volna elképzelhető. Egészen ókori forrásaiig követi vissza azoknak az életrajzgyűjteményeknek a történetét, amelyek később ugyan fontos forrássá váltak, de amelyek narratív irodalomtörténeté semmiképpen sem állhattak össze. Bemutatja, hogy a reneszánsz idejére miképpen terjedt el a fejlődés, előrehaladás gondolata, amelyet Francis Bacon az emberi élet szakaszainak metaforájával fejezett ki: a korai idők az emberiség gyermekkorának, a későbbiek a felnőttiségének felelnek meg. Jelzi, hogy már a humanista tudományt áthatja egyfajta (a modern nacionalizmust messze megelőző) hazafias készlet: az önálló szellemi hagyomány vizsgálatának és életben tartásának igénye.

Az irodalomtörténet-írás megszületésének egyik (szükséges, de nem elégséges) feltétele a görög-latin klasszikusok abszolút, időtlen tekintélyének megrendülése volt. Ami az irodalom történetét illeti, még mindig az emberi dolgok idővel való szükségszerű romlásának, hanyatlásának az ókorból örökölt narratívája volt az uralkodó. Francis Bacon *A tudomány haladása* című 1605-ös munkája azonban megfogalmazza egy olyan kultúrtörténeti munka sémáját, amelyhez potenciálisan az irodalom vizsgálata is csatlakozhatott. *A historia literarum*, vagyis mindenfajta írott források, hagyományok vizsgálatára, végső soron az emberi műveltség egész történetének megírására buzdít, ideértve a különböző „ismeretek forrásait és eredetét [...], azok feltalálását és hagyományozódását, adminisztrálásuk és megszervezésük különféle módjait, virágzásukat, ellentéteiket, romlásukat, hanyatlásukat, feledésbe merülésüket, áthelyezéseiket, ezeknek okait és alkalmait, s minden egyéb olyan eseményt, amely a világtörténelem korszakainak során hatással volt a műveltségre.”⁶

A tizenhetedik század már hatalmas történeti munkákkal dicsekedhet, de ezek szinte kizárólag a politika- és az egyháztörténet vizsgálatára korlátozódtak. Azonban az irodalom terén is megjelennek olyan kommentált szerzőlisták, amelyek már kronologikusan sorolják föl és esetenként vázlatosan tárgyalják is a szerzőket. Egymás után születnek a gyakran úgyszintén kronológiába rendeződő szerzőéletrajz-sorozatok, amelyek végül Samuel Johnsonnak, a kor meghatározó kritikusának klasszikus biográfiáiban érik el csúcspontjukat (1779–1781). Előrehalad eközben az óangol irodalom megismerése, a tizennyolcadik század elejére bizonyos szövegek szómagyarázatokkal ellátott kiadásai, egy nyelvtan és egy nagyszótár is rendelkezésre állnak.

Az egyre plurálisabb és egyre inkább lélektani orientációjú esztétikák több helyet engednek a klasszikus kánonoktól eltérő korszakoknak, különösen a „gótikus” művek által az olvasóra tett hatásnak. A tizennyolcadik század közepén az eredetiség, az egyéniség fontossága, az invenció felértékelődése mind fontos tényezők a történeti szemlélet kialakulása szempontjából. A környezeti hatások és a fejlődés gondolata eleinte gyakran meglehetősen általános fizikai-biológiai elméletek formájában jelennek meg a felvilágosodás eszmerendszerében: kialakulóban vannak az éghajlat és hasonló tényezők befolyásával kapcsolatos nemzetkarakterológiai elképzelések, s lassanként kirajzolódik az önálló vo-

⁵ René Wellek: *The Rise of English Literary History*, McGraw-Hill, New York, London, etc., 1966 [1941].

⁶ Francis Bacon: *The Major Works*. Ed. Brian Vickers. Oxford University Press, Oxford, 2002 [1996], 176.

násokkal rendelkező nemzeti irodalmak koncepciója. A tizenhetedik század számos jelentős kritikusa használta a korszellem – vázlatosabb vagy kidolgozottabb – fogalmát is.

Ezzel a történeti vizsgálat két alapvető kategóriája készen áll. Egyre gyakoribbak a kimondottan fejlődéselvű elképzelések, legyenek azok körkörösök vagy egyenesvonalúak. S bár a kor születőben lévő kritikai nyelvezetének számos eleme – zseni, inspiráció stb. – nem könnyen illeszthető történeti összefüggésbe, az individualitás megértésének igénye a kritikai normák relativizálódásán át közvetve mégis segítette a historikus gondolkodást. Az Augustus korának irodalmát legmagasabbra értékelő neoklasszikus kritika kánonját megtöri a primitivista mentalitás mind az irodalom, mind a nyelv vizsgálatában: az eredetit, az ősit keresi, s a legfőbb értéket éppen a kifinomultatlan kezdeteknél szeretné fellelni. Ossian hatalmas sikerének elméleti tanulságait Hugh Blair vonta le, akinek retorikája egész Európában (így Magyarországon is) nagy hatást gyakorolt. „A költészet [...] a maga ősi, eredeti állapotában feltehetőleg erőteljesebb volt, mint modern formájában. Akkor még az emberi elme egész kirobbanását magában foglalta, képpalkotó erőinek teljes megfeszítését. Akkor még a szenvedély nyelvét beszélte [...]. [A korai bárd] vad és rendezetlen dallamokat énekelt, azok szívének őshonos kiáradásai voltak...”⁷

A kezdetek iránti érdeklődés nem feltétlen vezetett mai szemmel meggyőző konklúziókra, de sok érdekes kutatást eredményezett, sok régi mű új kiadásához, értelmezéséhez vezetett. A két narratíva – az előrehaladó kifinomultságé (amely például Johnson kritikai munkásságát jellemezte) és a túlfinomult modernségtől elforduló – egymás mellett élt, és a legkülönbébb módokon ütközött és keveredett egymással. A társadalmi és kulturális élet egymásra hatásának szofisztikáltabb elméletei a szociológia előfutárainak tekintett tanulmányokban is előtérbe kerülnek: Adam Fergusonnál (1767) vagy Adam Smithnél (1776) például, s ezzel tovább közelítünk az irodalomtörténet kialakulásához. Shakespeare, Milton és Spenser műveinek kiadásai kapcsán csiszolódnak a szövegkritika módszerei. A közép-angol irodalom (Chaucer kivételével) már egészében újrafelfedezésre szorult, az óangol irodalom pedig lényegében hozzáférhetetlenné vált.⁸ A filológiai, nyelvtörténeti ismeretek azonban egyre gyarapodtak, gyűjtötték az egyszerre rokoninak tűnő északi költészet forrásait is; különösen sikeresek voltak Thomas Percy nagysikerű antológiái, fordításai a skandináv és az angol költészet „ősi” darabjaiból (1763, 1765).

A tizennyolcadik század első irodalomtörténeti vázlatai (a költő-katalógusok hagyományát folytatva) gyakran verses formában íródtak (ún. *progress poems*). Ezek legismertebb példája Thomas Gray *Progress of Poesy* [A költészet útja] című pindaroszi ódája, amelyben Gray a görögségnél eredetibbnek tekintett forrásokig nyúl vissza (Lappföldtől Dél-Amerikáig), s egyetlen nagy ívben tekinti át a költészet haladását Görögországból Itáliába, s onnan a reneszánsz idején Angliába, ahol Spenser, Shakespeare és Milton költészetében teljesedett ki a nemzeti költészet. E kibontakozást csak a francia minták imitálása szakította meg a tizenhetedik század végén kezdődő korszakban.⁹ Ez a séma hosszú időre rendkívül erőteljesnek bizonyult. Gray ráadásul komolyan dolgozott egy angol költésztörténeten (bizonyos kéziratok fennmaradtak), tanulmányozta a prozódia változásait, a walesi, skandináv és óangol költészet emlékeit. A szintézis elkészítésére végül nem volt ereje, de elküldte vázlatait Wartonnak, amelyekben a fentieknek megfelelően rendezte iskolákba az angol költőket. Ám a nagy művet végül Thomas Wartonnak kellett megírnia.

⁷ Hugh Blair: *Lectures on Rhetoric and Belles Lettres*. Ed. Linda Ferreira Buckley és S. Michael Halloran. Southern Illinois University Press, Carbondale, 2005, 430–431.

⁸ A reneszánsz szerzők XVIII. századi kiadásával kapcsolatban ld. Earl R. Wasserman: *Elizabethan poetry in the eighteenth century*, University of Illinois Press, Urbana, 1947, 203–223.

⁹ Thomas Gray and William Collins: *Poetical Works*. Ed. Roger Lonsdale. Oxford University Press, Oxford és New York, 1977, 46–51.

A költészettörténet a Spenser-kommentárok folytatása, amelyek Warton (máig fennmaradt) Spenser-kötetének margináliáiból nőttek ki. Már e jegyzetekben felbukkan az a különös kettősség, amely Warton irodalomtörténeti szemléletét is jellemzi majd. Egyrészt kritikával illeti a költőt, amiért elbeszélő költeménye modelljéül nem a görög-latin eposzokat, hanem a „szabálytalan” „gótikus” románcokat választotta, másrészt elismeri, hogy nem bánja a szabályos forma hiányát, hiszen a „teremtő képzelőerő” a „megfontolt ítélőerő” segítségével és szorítása nélkül gyönyörködött bennünket. Vagyis egyrészt elfogadja a neoklasszikus kritikai normákat, másrészt azokkal összeegyeztethetetlen poétikájú művekben leli legfőbb örömét, s ezt hatáslélektani elvekkel igazolja. Később azonban mindezt történeti elvekkel is kiegészíti, mondván, hogy egyetlen költőt sem lehet olyan elvek alapján megítélni, amelyekről azok még csak nem is tudtak.¹⁰

Warton a kor keretei között ragyogóan felkészült a műre: szinte minden feljebb elsoholt hagyományt jól ismert. Ám ezek a keretek élesen eltértek attól, amit ma elvárnánk a középkori irodalom szakértőjétől. Warton nem olvasott óangolul, közép-angol ismeretei hiányosak voltak, a régi szövegek kritikai gondozásának tudománya pedig éppen csak születőben volt. Az elkészült mű nagy része végül korábban hozzáférhetlenné vált költői művek antológiája, más részei leginkább annotált bibliográfiára emlékeztetnek. A tengernyi anyag összegyűjtése, gondozása, kiadása, kommentálása s többé-kevésbé koherens történeti ívbe rendezése Warton múlhatatlan érdeme. Ám a rengeteg mű szétfeszítette eredeti terveinek kereteit, s az óriásművet a széthullás fenyegeti. Ennek ellenére, ha mozaikszerűen is, de Wartonnál állnak össze először nagy történelmi narratívává a megelőző évtizedek kritikai kezdeményezései.

Warton narratív sémája alapvetően fejlődéselvű. Az első kötet előszavában kijelenti, hogy a költészettörténetben a „barbárságból a civilizáltságig” vezető út állomásait követhetjük szemmel, s hogy „őseink vad állapotára a fensőbbség dicsőségével tekintünk vissza.”¹¹ Warton ennek megfelelően elutasítja a középkori élet bizonyos elemeit: a katolicizmust, a skolasztikus filozófiát, az udvari élet ceremóniáit. Az irodalomban a nyelv csiszoltabbá tétele számít a legnagyobb dicséretnek (Chaucert nevezi a költői nyelv első nagy megújítójának). A verselés terén is a Dryden és Pope nevéhez kötött neoklasszicista tökéletesség-eszmény felé haladás történetét kívánja megírni. A klasszicista poétikai normákat Warton nemcsak a verselés, de a túlbúrjázónak érzett költői képek (metaforák, *conzettók*, hasonlatok) kapcsán is érvényesíti, amit úgyszintén nehéz összeegyeztetni a történetiség és a relativizmus névleg vállalt gondolatával.

Wartont mégis vonzza a középkor és az eredetkutatás bűvölete. Ő azonban – szemben például a fent említett Blairrel – nem az általános emberi fejlődés narratívájában találja meg a képzeletgazdagnak, s ennyiben költőinek tekinthető eredetet, hanem speciálisan a keleten, amelyet a „romantikus” irodalom forrásának tekint. A jelző itt és később Warton szóhasználatában nem egy adott korszakra vonatkozik, hanem egy a középkorral társított és a görög-latin klasszikusokkal szembeállítható értékrendet fejez ki, amelynek legtökéletesebb megvalósulását a románc-irodalomban látta (ennek kiteljesedését pedig Spenser *Tündérmegvalósulásában*). „A középkor szokásai, intézményei, hagyományai és vallási élete mind kedveztek a költészetnek. A kocsiszínpadok (*pageants*), felvonulások (*processions*), spektakulumok és ceremóniák költői képekkel társultak, megszembélyesítéssel és allegóriával. A tudatlanság és a babona gátolják az emberi társadalom valódi érdekeinek érvényesülését, mégis ezek a képzelőerő szülei.”¹² Később azonban

¹⁰ Wellek, i. m., 167–168.

¹¹ Thomas Warton: *The History of English Poetry from the Twelfth to the Close of the Sixteenth Century*. Ed. W. Carew Hazlitt. Reeves and Turner, London, 1871. vol. II, 3.

¹² Warton, i. m., vol. IV, 21.

„[a] romantikus költészet megadta magát az értelem és a kutatás erejének [...]. A klasszikusok tanulmányozása, valamint a hűvösebb mágia és a szelídebb mitológia módszeressé kezdték tenni a verskompozíciót, s mindenki a kiválóság új minthaival, Görögország és Róma hibátlan modelljeivel kívánt versenybe szállni, ez pedig elvezetett az invenció halálához, az imitációhoz. Műveltséggel formálták a géniuszt. A fantáziát meggyengítette a töprengés és a filozófia. [...] Az ítélőerőt a képzelet fölé emelték, és lefektették a kritika szabályait. Az eredeti géniusz bátor különbségét és az őshonos gondolat merész érdekességét megfélemlítették a tökéletesség és a kifinomultság metafizikai eszméi.”¹³

Az Erzsébet-kor éppen azért aranykor, mert arany középpútként áll az eredet primitív képzelet- és kép-gazdagsága és a modern kor prózai, racionális kifinomultsága között. Warton ebből a szempontból kora jellegzetes figurája. Hasonló okokból fontos a reneszánsz Samuel Johnson *Szótárának* (1755) koncepciójában is, amely szerint „minden nyelv történetében éppúgy van durva korszak, amely megelőzi a tökéletes állapotot, mint hamis kifinomultság és hanyatlás.” A tökéletes egyensúly – a barbárság után és a mesterkéeltség előtt – Johnson szerint is éppen az Erzsébet-korban érvényesült.¹⁴ De hasonlóképpen Shakespeare korára helyeződik a hangsúly a Johnsonétól egészen eltérő kritikai elvek és értékítéletek mentén gondolkodó Richard Hurd püspök nagyhatású kritikai dialógusaiban (1759) is, aki a lovagi románcok és a gótikus irodalom védelmezőjeként lépett fel. A költészetnek leginkább megfelelő nyelv és ízlés szerinte a „megrendszabályozatlan fantázia” „durva kísérletei” és a „kifinomult értelem és tudomány” állapotai között lehetőségek fel. S ez Hurd szerint is éppen a XVI/XVII. századok fordulójára volt jellemző.¹⁵

Jack Lynch monográfiája részletesen bemutatja, hogy a tizennyolcadik század milyen sokféle szempontból tekintette elődjének az Erzsébet-kort (a reneszánsz fogalma még nem volt használatban).¹⁶ Az egyházi ügyek elrendezésével kapcsolatban, a politikai stabilitás mintáit keresve, vagy éppen az irodalmi műveltség terén a születőben lévő modernség mintegy önmaga tükréként használta a koramodern kort. Ahogy a humanista tudomány fordult a görög-latin klasszikusokhoz, azzal a gonddal kommentálják és adják ki a (tágra értett) Skakespeare-kor legnagyobbjainak a szövegeit, s teremtik meg közben a nemzeti klasszikusok kánonját (Spenser, Shakespeare és Milton a költészet terén). Lynch azt is leírja, hogy a történeti gondolkodás fontos kategóriája, a korszak fogalma is éppen ebben a viszonylatban alakul ki. A humanisták előzmények nélküli élességgel különítették el saját magukat a középkortól. A tizennyolcadik századra azonban világossá vált: a megújulás kora is lezárult. A polgárháborút és a cromwelli korszakot követő restaurációval Dryden nemzedékének számos tagja érezte úgy, hogy új korszak kezdődött: ők is az ókorhoz viszonyulva határozták meg a saját korukat új augustusi korszakként, de az első pillanattól tudatában voltak, hogy ez az újjászületés nem az előzőnek a folytatása. Az a korszak lezárult, s a lassanként kialakuló történeti tudatban megjelenik egy többé-kevésbé világos kezdettel és véggel leírható történeti egység: az előző kor. Ezért is történhetett meg az, hogy a kronológiailag az augustusi korhoz közelebb eső Milont is a reneszánszhoz sorolták: a nagyság, a fenségesség, a költői intenzitás egy soha meg nem ismételt korszakához. Nem más, mint Warton bátyja, Joseph tett éles különbséget Spenser, Shakespeare és

¹³ I. m., 21–22.

¹⁴ Samuel Johnson: *A Critical Edition of the Major Works*. Ed. Donald Greene. Oxford University Press, Oxford, New York, 1984, 319.

¹⁵ Richard Hurd, *The Works of Richard Hurd*, T. Cadell and W. Davies, London, 1811, vol. III, 210.

¹⁶ Jack Lynch: *The Age of Elizabeth in the Age of Johnson*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003.

Milton szerinte a fenségesség és a pátosz minőségeivel leírható költészete, valamint Pope és kortársainak szellemességén és józan eszen alapuló művészete között, világossá téve, hogy utóbbit a szó szigorú értelmében nem is tartja költészetnek.¹⁷

Az előrehaladó kifinomultság folyamatáról szóló narratívát az első pillanattól sóvárgás kíséri. Lynch példája éppen attól a kritikustól származik, akitől a legkevésbé számítanánk ilyesmire. „Milton – mondta dr. Johnson egy beszélgetés során – ki tudta hasítani a Kolosszust egy sziklából, de nem tudott arcomat metszeni cseresznyemagokra.”¹⁸ A nagy és az apró, a vad fenség és a ki- vagy túlfinomult szépség ellentéte sejteti, hogy a saját eredményeire nagyon is büszke tizennyolcadik század számára a haladásba vetett hit veszteségtudattal társult.

Thomas Warton: *Az angol költészet története*

Részlet a harmadik kötetből (1781)¹⁹

Erzsébet királynő uralkodásának idejét többnyire az angol költészet aranykorának nevezik, s bizonyára nem helytelen a történeti művünkben tárgyalt legköltebb korszaknak tekinteni.

Véleményünk szerint kiemelkedik a korszak költészetének vonásai közül a mese, a fikció és a képzelőerő jelentősége, valamint a lebilincselő kalandok és megindító események kedvelése. A továbbiakban kísérletet teszek e jellegzetes megkülönböztető vonások okainak fellelérésére és magyarázatára. A következő – hol egymással vegyülő, hol egymagukban érvényesülő – hatókokat kell tekintetbe vennünk: az ókori klasszikusok iránti érdeklődés újjáéledését s műveik tolmácsolását, az itáliai regények behozatalát és lefordítását, a hamis filozófia látomásos álmodozásait és szórszálhasogatását,²⁰ a költészet céljainak megfelelő mértékű babonásságot, a románcok csodás fordulatainak átvételét, valamint a népi színjátékokban előforduló jobb és gyakoribb allegorikus jeleneteket.

A pápista romlottság és csalárdság felszámolása után általánossá vált a görög és római műveltség elsajátításának divatja, s az irodalmárnak sem kellett már kifejezetten tudósnak lennie; fő- és köznemesek is igényt tartottak a címre. A papok érdeke korábban azt diktálta, hogy önmaguknak tartsák meg a klasszikus nyelvek ismeretét, s így most egyszerre mindenki türelmetlenül vágyott megismerni, amit azelőtt sérelmére eltitkoltak előle. Az igazság igazságot szül, s a misztérium leple nemcsak a vallásról, hanem az irodalomról is lehullott. A laikusok, akiket most megtanítottak természetes jogaik érvényesítésére, nem túrték tovább a tudás kisajátítását, hanem bejárást követeltek a papok által bitorolt területre. Az új felfedezések iránti általános kíváncsiság – amelyet csak fokoztak a görög és római szerzők műveiben rejlő kincsekre vonatkozó megalapozott vagy megalapozatlan elképzelések – mindenkit, aki szabadidővel és vagyonnal rendelkezett, a klasszikusok tanulmányozására serkentett. Az előző korszak kifinomult műveltségéből finomkodó divat lett a rákövetkezőben. [...]

¹⁷ Joseph Warton: *An Essay on the Writings and Genius of Pope*, M. Cooper, London, 1756, iii–xii.

¹⁸ James Boswell: *Life of Johnson*. Ed. R. W. Chapman. Jav. kiad. J. D. Fleeman. Oxford University Press, London, Oxford, New York, 1970, 1301.

¹⁹ A fordítás a következő kiadás alapján készült: Thomas Warton: *History of English Poetry from the Twelfth to the Close of the Sixteenth Century*. Ed. W. Carew Hazlitt. Reeves and Turner, London, 1871, vol. IV, 355–363. Hasznosítottam a következő antológiák kommentárjait és szerkesztői megoldásait is: Brian Vickers. Ed., *William Shakespeare: The Critical Heritage*. Vol. 6, 1774–1801. Routledge, London és New York, 2003 [1981], 304–309., Scott Elledge. Ed., *Eighteenth-Century Critical Essays*. Cornell University Press, Ithaca, New York, 1961, vol. II, 794–803.

²⁰ Nem egészen egyértelmű: Warton valószínűleg a skolasztikus filozófiára gondol.

Miután az előkelők megismerték az ókori könyveket, minden a klasszikus történelem és mitológia színeit öltötte magára. Bár a kálvínisták helytelenítették a pogány istenek megjelenítését – gyanakodtak, hogy ez erősítené vagy akár vissza is hozná a bálványimádás szellemét –, mégis mindenfelé divatosak lettek. Ha a királynő áthaladt egy vidéki városon, szinte minden kocsiszínpadon a panteont lehetett látni. Ha meglátogatta egy nemes házát, a kapun belépve házi istenek köszöntötték, és Mercurius kísérte a lakosztályába. Még a cukrászok is a mitológia szakértőivé váltak. Vacsoránál Ovidius *Átváltozásainak* válogatott jeleneteit rakták ki édességekből; egy óriási szilvatorta történeti tárgyú cukormázát Trója elpusztítását ábrázoló ízletes dombormű borította. Délutánonként, ha őfelsége a kertben kegyeskedett sétálni, a tavat Tritonok és Néreidák lepték el, a család apródjai a lugások közül leselkedő erdei nimfákká változtak, az inasok pedig szatíroknak öltözve szökdecselettek a pázsiton. Nem kívánok tápot adni az illetlen gyanakvásnak, de nem könnyű megmondani, miért is tették Erzsébet szüzességét szüntelen és túlzó dicsőítés tárgyává, és az sem világos, mitől is lenne kevésbé kiváló vagy dicsőséges egy férjezett, mint egy hajadon királynő. Őfelsége reggel mégis, miután Aeneas útját ábrázoló kárpitokkal borított szobában aludt, a parkban vadászott, s Dianával találkozáskor az istennő a hónál is tisztább erényesség legragyogóbb mintaképének nevezte őszemérmességét, s Akteón tolakodásától óvott ligetekbe invitálta. Valójában azért húzelegtek neki olyan túláradóan ezen erényéért, mert a hősnők jellegzetes ékének látták, miként a bajnokok legfőbb büszkesége az emberfeletti hírnév volt a régi barbár románcokban. A továbbra is divatos lovagi érzülettel összhangban ünnepelték a szüzességét, a bókok formája azonban a klasszikus allúzió volt.

[...]

A klasszikusok divatjának beáradása hamar megfertőzte a költészetünket. Szerzőinket, akik már azelőtt kijárták a fantázia iskoláját, egyszerre elvakították a képzelőerő új születményei, s egy-kettőre a pogány ókor istenei és hősei díszítettek minden művet. Az ókori mesékre való utalásokat gyakran a helyénvalóságot egészen figyelmen kívül hagyva vezették be. Page-né, akit pedig Shakespeare egyáltalán nem szándékozott sem művelt, sem mesterkéltnak bemutatni, nevetve a testes Falstaff kellemetlen széptevésén, így szól: „Inkább lennék óriásnő és feküdném a Pélion hegye alatt.”²¹ A pogány történetek ismertsége azonban nem az eredeti művek széles körű tanulmányozásából fakadt, hanem a számos ekkoriban született angol fordításból. Minden tollforgató klasszikusokat fordított, így ezek a mesék széles körben elterjedtek, ismertek lettek, és a legegyszerűbb emberekhez is eljutottak. Amint kiszabadultak a tudós nyelvek köréből, azonnal széles körű izgalmat váltottak ki. Ovidius *Átváltozásai* (hogy ne szaporítsuk tovább a példákat), amelyet éppen ekkoriban fordított le Golding, még a tanulatlanok számára is feltárta az új képzeletbeli világot.²² Minthogy az ősi mesék elérhetőek voltak angolul is, a tanult utalások – egy költeményben vagy egy kocsiszínpadi előadás során – már nem voltak homályosak vagy érthetetlenek az átlagolvasó vagy az átlagnéző számára. És így jutunk el ahhoz a megállapításhoz, hogy a klasszikusokhoz való visszatérés során először csak a mesés képzeletszületményeik ragadtak meg bennünket. Nem fordítottunk figyelmet a művek szerkezetének szabályosságára, sem a bennük megfogalmazódó vélekedések helyességére. Egy durva kor kezdte olvasni ezeket a szerzőket, amely így a túlcapásaikat, nem pedig a természetes szépségüket utánozta. S ezt – ahogy már az újdonságoknál lenni szokott – kárhóztatható módon túlzásba vitte.

²¹ *A windsori víg nők*. II.1. Devecseri Gábor fordítása.

²² Arthur Golding (?1536–?1603) latinból és franciából fordított. Teljes *Átváltozásai* (jambikus heptameterben, párrímekkel) 1567-ben jelentek meg.

A korszakunkra jellemző költészet következő jelentős forrását a számos angolra fordított itáliai elbeszélés jelentette. Ezek a történetek, amelyek nem kizárólag a romantikus invencióra, hanem a való életre és a szokásokra, valamint a kitalált, de valószerű események művészi elrendezésére támaszkodtak, így újfajta örömet jelentettek a népnek, amely nem vesztette még el a történetmondás ősi élvezetét, és mindazok divatos szórakozásává váltak, akik saját örömeikre olvastak. Számatalan színdarab és költemény íródott ezek nyomán, amelyek máskülönben nem születhettek volna meg, és íróink saját műveikben is hasonló utakat kerestek. E könyvek elterjedése előtt a megható helyzetek, a körülmények összjátéka és a kifejelet pátosza lényegében mind ismeretlenek voltak. A gyötrelmet, különösen azt a fajtáját, amely a gyengéd érzelem megpróbáltatásaiból fakad, nem ábrázolták még a leglebilincselőbb megjelenési módjaiban. Innen kölcsönözték költőink (különösen a drámai költőink) az ötleteket elfogadható cselekmény kialakításához, és a tények azon szükséges bonyodalmát, amelyből komikus vagy tragikus történet születhet. Ahogy gyarapodtak az ismeretek, úgy akart a szellem egyre több témát és nyersanyagot. Ezek a művek léptek a legendák és a krónikák helyébe. Bár a vándorénekesek régi históriás költeményei sok bátor kalandot, hősie vállalkozást tartalmaztak, és durva kidolgozásuk ellenére erőteljes hatást váltottak ki, mégis hiányzott belőlük az elegendő és megfelelően elrendezett fordulat, valamint a jellemek és események igazabb és valószerűbb leírása, amit pedig megkívánt az árnyaltabb gondolkodású és kíváncsibb kor. Még az eredeti gótikus román nyers vonásait is lágyabbá tette az ilyesfajta olvasottság; Sydney itáliai pasztorállal – na meg azokkal a hozzávalókkal, amelyekkel Héliodórosz frissiben lefordított *Etiópiai történetében* találkozni²³ – oltotta be a feudális szokásokat *Arcadiájában*.²⁴

A reformáció nem pusztított még el minden tévképzetet, s nem varázstalanította a babona végvárait. A hagyományos hit málladozó épületén néhány betű még kivehető volt. A tudomány hajnalának első fényei nem tüntették még el a tudatlanság minden manóját. Az ész meghagyott még néhány lézengő démont a szolgálatában, a költészet irányítása alatt. Az emberek még hitték, illetve hajlandóak voltak elhinni, hogy szellemek lengik körül őket, akik „ég fuvalmát vagy pokol lehé” hozzák magukkal,²⁵ hogy a kísértetek az esti tűzoltást jelző harang szavára valóban kiszabadulnak bűnhődésük házából, és hogy tündérek rajzolnak misztikus köröket a holdfényben a rétre. E hiszékenység jó részét még a tudomány és a mélyenszántó gondolkodás neve is szentesítette. Prospero nem rejtette eltörött pálcáját a föld alá, s a könyvét sem vetette a tenger mérőlánc által el nem ért mélyébe.²⁶ [...] Egy tanultabb és csiszoltabb kor Shakespeare-je nem ábrázolt volna a déli napot elfekető mágust, sem boszorkányszombatot, sem üstöt bújbájláshoz.

Kétségtelen, hogy a fenti elképzelések nagy részét sokkal jobban hitték és sokkal többen osztották a megelőző korokban. De a kompozíció művészete nem haladt még kellőképpen előre, és az akkoriban élt költők nem is tudták volna megfelelő stílusban és kellő megfontoltsággal feldolgozni e témákat. Ekkoriban értünk el abba a korszakba, amikor az ész által megzabolózott nemzeti hiszékenység egyfajta civilizált babonásságot eredm-

²³ Thomas Underdown fordítása 1587-ben jelent meg.

²⁴ Sir Philip Sidney (1554–1586) műve. Két változata létezik: az öt részes első változat 1581-ben készült el, a második befejezetlenül maradt; Sidney 1583–84-ben dolgozott rajta. Az *Arcadia* számos dalt és költeményt beépítő, drámai hatású párbeszédet használó hosszú prózai mű, amely Arcadia uralkodójának és vidékre visszavonult udvarának történetéről szól; számos bukolikus elemet és teljes eklogákat tartalmaz.

²⁵ *Hamlet* I.4. Arany János fordítása.

²⁶ *A vihar* V.1. Babits Mihály fordítása alapján.

nyezett, s olyan tradíciókat hagyott hátra, amelyek elég fantáziadúsak ahhoz, hogy a költők feldíszíthessék őket, ám a józan ész szempontjából sem túlságosan vadak vagy elrugaszkodottak. Hobbes – bár nem osztotta ezt a nézetet – helyesen jegyzi meg: „A jó költeményhez [...] mind ítélőképességre, mind képzeletre szükség van. De főképpen képzeletre, mert a vers eredetiségével (*extravagancy*) vált ki tetszést – azt viszont kerülni kell, hogy tapintatlanságával nemtetszést váltson ki.”²⁷

[...]

Itt érdemes megjegyezni, hogy csak néhány kritikai értekezés és egyetlen *Poétika*²⁸ született ekkoriban. A kifejezhető véleményeket és a költői képeket még nem határozták meg a kompozíció megfellebbezhetetlen előírásai, s a génuszt nem nyugözte le az ízlés bíróságának jövőbeli, végleges ítéletének tudata. Az apróságok iránti nemes közömbösséget figyelhetjük meg ekkoriban a szerzőinknél. A helyénvalóság követelményének túlságosan alapos vizsgálata helyett mindenki szabadon engedte saját invenciójának szeszélyeit. A költő elsősorban saját belülről fakadó érzéseire épített, saját közvetlen és egyedi szemléletmódjára, a gondolat szabadsága pedig gyakran a megszólalás leplezetlen őszinteségében nyilvánult meg. Ez a körülmény egyébként nagyban hozzájárult költőink versmértékének zenei modulációjához, amely aztán hamar a disszonancia és nyersesség ellentétes végletéig sülyedt le. Gyakran gondatlanok voltak a válogatás és a megkülönböztetés terén. Shakespeare az általános természetet követve barangolt. Földről az égre, égből földre villan a szeme.²⁹ Látjuk, ahogy átszakítja a képzelet módszerének határait. Egy jeleneten belül alászáll a tragikus fenség legnemesebb delelőjéről a szójátékokig, a szófacsarásokig, a népszerű bohózat legalantasabb mulatságaiig. Méltóságának teljében saját II. Richárdjára emlékeztet, a „könnyelmű királyra”,³⁰ aki esetenként megfedkezett uralkodói rangjáról, és „méltóságát prédául adta / Suhancok röhejének.” Úgy tetszik, semmi kivetnivalót nem látott a hercegek és tökfilkók, szenátorok és satócsok, tanácsadók és tisztek, uralkodók és udvari bolondok közötti, átmenet nélküli váltásokban. Mint Vergilius fejedelmi tölgye:

—*Quantum vertice ad auras*
*Ætherias, tantum radice in Tartara tendit.*³¹

Szatírák – ha jól értjük a szót – a királynő uralkodásának utolsó éveig egyáltalán nem születtek, s még akkor is csak néhány. A kor bűneinek részletes képe nem felelt meg azoknak az olvasóknak, akik a mesterséges szokások világában szerettek kóborolni. Az emberekhez hasonlóan a Múza is túlságosan ünnepléses és visszafogott volt, túlzottan cere-

²⁷ Thomas Hobbes: *Leviatán vagy az egyházi és világi állam formája és hatalma*. Ford. Vámosi Pál. Kosuth, Budapest, 1999, vol. I, 124.

²⁸ George Putterham *The Arte of English Poesie* című 1589-es tanulmányáról van szó.

²⁹ Warton bizonyára Theseus szavaira utal a *Szentivánéji álomból* (V.1.):

Szent örületben a költő szeme
Földről az égre, égből földre villan,
S míg ismeretlen dolgok vázait
Megtestesíti képzeletje, tolla
A légi semmit állandó alakkal,
Lakhellyel és névvel ruházza fel. (Arany János fordítása)

³⁰ IV. Henrik. I. rész. III.2. Vas István fordítása.

³¹ „föl az égig aként veti lombját, / mint amiképpen a Tartarusig terjed gyökerével.” *Georgica* II.291–292. Lakatos István fordítása.

monialis és pedáns ahhoz, hogy lehajoljon a mindennapi élethez. A szatíra egy rendkívül csiszolt nép költészete.

A női karakterek jelentőségét nem ismerték még fel, és a nők nem kaptak még bejárást az általános társas érintkezésbe. Még nem tette komikus hatásúvá a költészetet ez a keveredés, s verselésünk nyersebb hangütését sem lágyította a gáláns viselkedés könynyedsége s a bókók közvetlensége, amelyek talán esetenként a komolyabb témákra is hatással vannak, és észrevétlenül átterjednek a stílus és a gondolkodás általános szokásaira. Nem szeretném azt sugallni, mintha a költészetünk kárt szenvedett volna a viselkedésünkben a gyengédebb nem befogadása – vagy még inkább a nők oktatásának javulása – révén végbement jelentős változás miatt; ez elegánssá és változatossá tette az életet, kibővítette a társalgás terét, gyarapította a szellemesség és humor témáit, és gazdagabbá tette a forrásaikat. Én azonban a kompozíció jellegzetességeit vizsgálom, és azt kívántam felvetni, hogy egy ilyen jelentős tényező hiánya a régiek életének formáiból és felépítéséből bizonyára hatással volt a kortárs költészetre. Őseink e téren mutatott szokásainak számos nyoma maradt. Udvarlási stílusukat kikövetkeztethetjük Hamlet, az ifjabb Henry Percy, V. Henrik vagy Fenton úr szerelmes beszélgetéseiből. Tragikus hősnők – Desdemónák és Oféliák – bármilyen fontos szerepet játszanak is a darabokban, mindig háttérbe vannak szorítva. Komédiáikban a hölgyek csupán „vignők”, egyszerű és derűs matrónák, akiknek a tisztességükkel való takarékoskodás adja meg az értéküket. A rövidebb költeményekben, ha egy szerelmes az úrnőjét dicséri, a bókók nem kifinomultak és nem is megindítóak, hiányzik belőlük mind az elegancia, mind az érzés: a hölgy leírása nem érthető, művészi dicsőítés, nem a természet valódi színeit és meglévő kiválóságait követi, hanem mintha egy másik világ különös ideálját írná le, amely jelentőség nélküli, túlzó és természetellenes érzéseket vált ki.

Mіндеzen körülmények (vagy sokuk) eredményeképpen a kor költői nyelve leíró, festői és figuratív volt. Ez a hatás még az Erzsébet uralkodása alatt született prózai művekben is megmutatkozik. A rákövetkező korban aztán a költészet vette át a próza nyelvét.

Az általános ismeretek ezalatt széles körben és nagy sebességgel gyarapodtak. Egyre szaporodtak a könyvek, és számos rendkívül hasznos és értelmes témát tárgyaltak már a mi nyelvünkön is. A tudomány azonban nem lépett még nagyot előre. Egészében véve Erzsébet uralkodása alatt értünk el abba a korszakba, amely az eredeti és igaz költészetnek kedvez: a magát kérető fantázia nem mindig tudott ellenállni az értelem ostromának, a géniuszt csupán irányította, de nem uralta az ítélőerő, az ízlés és a műveltség pedig még csak annyira fegyelmelték meg a képzelőerőt, hogy az általuk kísért szépségek érdeké- ben ne kívánja sem elítélni, sem korlátozni annak csapongásait.

A Jelenkor postájából

Amygdala triumphans

Ladislaus Török Ladislao Jankovits amico suo Iani Pannonii
opera diligenter et feliciter frequentantique salutem dicit

Nagy örömmel olvastam a *Jelenkor* LV. évfolyama 11. számában, a 1113-1119. lapokon megjelent, *A diadalmas mandulafa* című cikket, s az írásod végén az új tartalommal értelmezett Janus Pannonius-epigramma eredeti költői mondandójához az eddig ismerteknél (véleményem szerint) közelebb álló fordításodat.

Epigr. 389 (Mayer-Török, p. 229):

*Quod nec in Hesperidum vidit Týrynthius hortis,
nec Phaeaca Ithacae dux apud Alcinoum,
quod fortunatis esset mirabile in arvis,
nedum in Pannoniae frigidiore solo,
audax per gelidos en floret amygdala menses,
tristior et veris germina fundit hiems.
Progne, Phylli, tibi fuit expectanda; vel omnes
odisti iam post Demophoonta moras?*

*Hesperisek kertjében a Týryns-béli se látta,
Alkinoosnál az sem, ki vezér Ithakán
ezt, ami boldog réteken is csodaszámba mehetne,
nemhogy Pannoniánk ritka hideg talaján:
hóban, fagyban e bátor mandulafa egyre virágzik:
lám a tavasz rügyeit bontja ki zordan a tél.
Phyllis, Proknét kellett várnod – vagy valamennyi
késlekedést gyűlölsz Démophoónod után?*

Már régóta terveztem, hogy újból (ut Sisyphus, sed *iam palinodicus*) megvizsgálom ezt a varázslatos titkokat rejtő Janus-verset, annak apropóján is, hogy (közel hat éve) Szántó Gábor András *Kortársban* (2007 áprilisában) megjelent írását, *A Janus-krimis* olvasva a döbbséget némaság és a hitetlenkedés fogott el. Derült égből villámcsapásként ért (talán nem csak engem) a fenti epigramma „ártatlannak ismert” latin szavai mögött a detektív [Sz. G. A.] által precíz alapossággal felderített janusi bűn ténye (?), hogy e tudósan megkomponált versben „egy párját hasztalan váró szerelmes tragédiája bontakozik ki”, hogy Janusunk Galeotto Marzio iránt érzett „természetellenes” vonzalmát önti formába e rejtjeles, elégikus költemény, hogy itt minden szónak férfiasan (?) erotikus, áthallásos jelentése van, hogy Janus a másságáról (!) Mátyásnak árulkodó Hieronymo Landótól félti az ő „rossz cserét csináló” Galeottóját. A vádat alátámasztandó, Janus egy ekkoriban Galeottohoz írott levele (*Iohannes Episcopus Quinque-ecclesiesis, Galeotto suo. S.* – lásd: *Régi magyar irodalmi szöveggyűjtemény I. Humanizmus*. Balassi Kiadó, Budapest, 1998, 168-173.) is a perdöntő (?) bizonyítékok között szerepel. A janusi bűnt (*crimen Iani Pannonii*) a levélbe is belemagyarázó egyik gyengécske érvet hadd idézzem: „De mi lesz (pedig nagyon

félek tőle!), ha megint elfogja a hányás? (Boronkai Iván fordítása) – »Si tamen, quod plurimum vereor, ille redierit ad vomitum.« E mehökkentő mondat kulcsszava és kulcsfogalma, a „hányás” (*vomitum*) már a korai, itáliai epigrammák óta a homoszexualitás témájához kapcsolódik Janus költészetében.” – Sajnos, ez így nem igaz.

1997 nyarán a későbbi *Szöveggyűjtemény* Janus-fejezetének összeállításakor (lásd: 9-285. lapok), a nemes lelkű (túl buzgóságomat jóindulattal toleráló) Kőszeghy Péternek köszönhetően, rengeteg filológiai észrevételemet publikálhattam, de sajnos még így sem eleget. Az idézett invektíva-ízű Janus-levél jegyzeteiben a klasszikus reminiscenciák, illetve Martialis két epigrammája (3,9; 6,64) mellett több bibliai párhuzamot is feltüntettem, de az inkriminált passzus kapcsán nem említettem meg, hogy az szintén a Bibliából vett motívum. (Prov. 26,11: sicut canis qui revertitur ad vomitum suum sic inprudens qui iterat stultitiam suam – „Amint a kutya visszatér ahhoz, amit kihányt, így hajtja a bolond is egyre badarságát.” – Epist. Petr. II, 2, 22: contigit enim eis illud veri proverbii canis reversus ad suum vomitum et sus lota in volutabro luti. – „Illik rájuk, amit a közmondás mond: »Visszatér a kutya a hányadékához« és »A megfürdött disznó pocsolójában hentereg«.). Janus tehát Landót egészen egyszerűen – mellőzve bármiféle homoszexuális tolvajnyelvet – (hitvány) kutyának (vö. Horatius epod. 6,1-2: Quid inmerentis hospites vexas, canis ignavus adversum lupos? – „Miért csaholsz a jó utasra, vad kutya, / ki farkasoktól meglapulsz?”, Vihar Béla fordítása), vagy talán még disznónak is titulálja. Verum de his hactenus... Iam satis est... Sit finis ludo...

Később Bene Sándor barátom verselemzése a *Művek lexikonában* (Budapest, 2008. I., 514-515. lapokon) szintén elbizonytalanított: „Az [Egy dunántúli mandulafáról] tehát, szűkebben értelmezve, valamely szerelmi csalódásra, hiábavaló várakozásra utal: a reménytelen helyzetben felvillantott képek az öngyilkosság (Phüillisz, mandulafa) vagy a hűtlenséget megbosszuló jogos gyilkosság (Progné) lehetőségei közötti tétovázást sugallják, meglehetősen fenyegető jelleggel.”

De nem ezekről akartam írni, hanem a Te diadalmas mandulafádról, amely bátran virágozik a hideg hónapok idején (vö. Claud. rapt. Pros. 3,223-225: ne credit quod bruma rosas innoxia servet, / quod gelidi rubeant alieno germine menses / verna nec iratum timeant virgulta Booten. – „Nem hiszi: rózsabokor láng bimbót nyitna telente? / Máshol a fagy tombol: viruló rét színei itten? / Zsenge tavasz nem rárontó téli szelektől?”, Mezei Balázs fordítása), s amelynek tavasz-rügyeit – *mirabile visu* – a még zordabb-hidegebb tél fakasztja. Megvallom immár két évtizedes bűnömet (*Iane pater peccavi in caelum et coram te et iam non sum dignus vocari [cultor] tuus fac me sicut unum de mercennariis tuis* – „Janus atya, vétkeztem az ég ellen és teellened. Arra, hogy hívednek nevezd, már nem vagyok méltó, csak béreseid közé fogadj be.”, Dr. Kosztolányi István fordítása alapján): a vers 6. sorát (*tristior et veris germina fundit hiems*) a *Janus Hungaricus* című tanulmányomban (*Klaniczay-émlékkönyv*. Balassi Kiadó, Budapest, 1994, 99.) – a Sevillai II.-kódex eltérő szövegváltozatának (*tristia nec veris germina fundit hiems*; vö. Csapody Csaba, *A Janus Pannonius-szöveggyűjtemény*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981, 40.) ismeretében – a méltán nagyhírű műfordítóhoz, Weöres Sándorhoz hasonlóan, én is *tragikus*an, a *germina fundit* (= rügyet fakaszt) kifejezést tagadó, negatív tartalommal megtöltve kommentáltam („Ámde a tavasznak bontott rügyeit kegyetlenül elpusztítja-lehullajtja a tél.”). Ez több, mint bűn, ez hiba volt! Ha ugyanis a vergiliusi *tristior et hexameter*-kezdést (Aen. 1,228-229: *tristior et lacrimis oculos suffusa nitentis / alloquitur Venus...* – [szomorúbban] *Könnyeitől ragyogó szemmel Venus állt meg előtte / S így szólt...*”, Lakatos István fordítása) és a serviusi kommentárt (Serv. Aen. 1,228. *TRISTIOR comparativum posuit pro positivo. Quando enim tristis est Venus, ut nunc „tristior” diceretur? – TRISTIOR [szokatlanul szomorúan] köznépfokot használt [Vergilius] alapfok helyett. Ugyanis [egyáltalán] mikor szomorú Venus, hogy most »szokatlanul szomorú«-nak nevezi?*) tartottam volna szem előtt, akkor a megszokott, ismert *tristis hiems* kifejezésből (Verg. georg. 4,135-136: *et, cum tristis hiems etiamnum*

frigore saxa / rumpe-ret... – „*S míg a siralmas tél fagya künn a követ hasogatta,*”, Lakatos István fordítása) vö. még: 4,234-235: ... sidus fugiens Piscis aquosi / *tristior hibernas caelo descendit in undas* – „*kerülve esős csillag-képét a Halaknak, / Lankad a mennyből már keserű-en a téli vizekbe.*”, Lakatos István fordítása) kiindulva, azt a csodát (*eset mirabile*) fokozó (*gelidos menses* – *tristior hiems*) tartalommal kellett volna értelmezni. Azaz, hogy a mandulafa tavasz-rügyeit ezúttal – a tavasz helyett – a szokottnál is kegyetlenebb-zordabb tél bontotta ki.

Valószínűbb tehát, hogy ez a *szokatlanabb* természeti csoda ihlette a verset, amiről a Te felismerésed (felfedezésed is) szól, tudniillik, hogy a tavasz (természettől rendelt) feladatát most a többnyire pusztulást-elmúlást hozó, a szokottnál is zordabb tél végezte el. Ha így értelmezzük a verset (licet hoc), akkor a dunántúli mandulafa virágzása nem tragédia, hanem egy a természet törvényeit megcáfoló diadal (amygdala triumphans), s így a zárósorok átváltoztatott hősnői (Phyllis = *amygdala*, Progne = *hirundo*; vö. Serv. Georg. 4,15; Mart. 11,18,19-20; Ov. Fast. 2,853-855) már csak az *inventio poetica* zseniális kiegészítő eszközeiként, leleményeiként (vö. Mart. 5,67,5-6) értékelendők.

A Janus-epigrammákat filológiai szempontok alapján elemző korábbi írásaim vizsgált párhuzamai közül – és sajnos a 2006-os kritikai kiadásból is – *propter negligentiam oblivionemque meam* – kimaradt Martialis VIII. könyvének 68. epigrammája, amelynek rokonítható gondolati-nyelvi egyezései arról árulkodnak, hogy Janus egy Martialis által megörökített, emberkéz alkotta természeti csodát is asszociálhatott a *Pannoniánk ritka hideg talaján virágzó audax amygdala* láttán. Entellus Alcinous kertjét is felülmúló télkertjében, áttetsző üveglapokból (üveglemezekből – vö. Mart. 8,14,3: *hibernis obiecta notis specularia* – „*Téli hidegtől üveglemezek védik...*”, Csengery János fordítása) épült üvegházában, a téli fagyok idején is virulnak a bíborszínű szőlőfürtök, s így a meddő tél kénytelen elviselni az ősz uralmát (*autumnum sterilis ferre iubetur hiems*), meddő létére kénytelen a (termékeny) ősz szerepét játszani.

Martialis 8, 68:

*Qui, Corcyraei vidit pomaria regis,
Rus, Entelle, tuae praeferret ille domus.
Invida purpureos urat ne bruma racemos
Et gelidum Bacchi munera frigus edat,
Condit perspicua vivit vindemia gemma,
Et tegitur felix nec tamen uva latet:
Femineum lucet sic per bombycina corpus,
Calculus in nitida sic numeretur aqua.
Quid non ingenio voluit natura licere?
Autumnum sterilis ferre iubetur hiems.*

Entellus kertje Balogh Károly 1937-ben megjelent fordításában:

*Korcyrát, fejedelmi lakát s kertjét aki látta,
Kertedet, Entellus, szebbnek itéli az is!
Szőlőfürtöidet hogy az írigy ősz ki ne kezdje
S gazdag termésed meg ne eméssze a tél,
Átlátszó lemezek gonddal fődik el venyigédet:
Rejtve a boldog fürt – mégis előmosolyog.
Így fődí áttetszőn szép nők idomát selyemöltöny,
Így ragyog át patakok játszi vizén a kavics.*

Elménk így töri, vívoja az ős-természet erőit:
Meddő tél hidegén győztesi tort ül az ős.

Ugyanez Csengery János 1942-ben megjelent fordításában:

Korfu királyának pompás ligetét aki látta,
Kertedet, Entellus, szebbnek itéli az is.
A bíbor galyakat [fürtöket] hogy a tél fagya meg ne vehesse
S Bacchus ajándékát meg ne eméssze fagya,
Átlátszó kőnek [üvegkőnek] védelme borítja a szőlőt,
Csak lágyan födi, nem rejti el a szem elől.
Így födi a selyemszövet éppen az asszonyi testet,
Így ragyog át a patak tiszta vizén a kavics,
A természet mit nem adott meg az emberi észnek?!
A meddő telen így ül diadalmat az ős.

Claudianus *Kisebb költeményeinek* egyikében (carm. min. 26) a pataviumi Aponus-forrásról ír. A vers egyik képe hasonló csodát mutat be (Claud. carm. min. 26,19-22: *quis sterilis non credat humum? fumantia vernant / pasqua, luxuriat gramine cocta silex, / et, cum sic rigidae cautes fervore liquescant, / contemptis audax ignibus herba viret.* – „Azt hinnéd, itt semmi se nő: s lám szerte füveknek / bodrai; bokrokkaal gyapjas a sziklaparázs, / s bár a kemény szirtkő, kovarönk szétmállik a hőtől, / – mit neki tűz – zöldel még makacsabbul a gaz”, Mezei Balázs fordítása), vö. Ian. El. I. 4,12: *Contempto Phoebi stella nitore micat.* – „Fennéző Nappal mit se törődve, vakít.” (Weöres Sándor fordítása)

Martialis a Janus-vers expozícióján kívül a megfogalmazás más részeiben is feltűnik (vö. Mart. 10,94,1-2: *Non mea Massylus servat pomaria serpens, / Regius Alcinoi nec mihi servit ager* – „Massylus sárkány a gyümölcsösömet sosem őrzi, / Nem vagyok Alkinoos kertjeinek nagyura; 13,37,1-2: *Aut Corcyraei sunt haec de frondibus horti, / Aut haec Massyli poma draconis erant;* – „Citromok, íme, a fájáról corcyrai kertnek; / Avvagy a Hesperisek kertje nevelte talán?” – Mart. 14,57,1: *Quod nec Vergilius nec carmine dicit Homerus* – „Mit versébe’ nem említ Vergilius, se Homeros; Mart. 7,15,3; 11,43,5 : *Tirynthius;* Mart. 12, praef. 4-5: *... nedum in hac provinciali solitudine* – „...nemhogy ezzel a vidéki [provinciális] egyedülvalósággal”, Csengery János fordításai). Az expozíció a fenti hasonlóságok ellenére inkább a (szintén 8 soros) 16. Priapus-vers – ugyancsak aránytalanul hosszú (késleltetett) expozíciójával rokonítható (Priap. 16,1-5: *Qualibus Hippomenes rapuit Schoenida pomis, / qualibus Hesperidum nobilis hortus erat, / qualia credibile est spatiantem rure paterno / Nausicaam pleno saepe tulisse sinu, / quale fuit malum quod littera pinxit Aconti* – „Amilyen almákkal szerezte meg Hippomenész Atalantát, / amilyen almákkal volt ékes a Hesperiszek kertje, / s amilyet el tudunk képzelni, hogy Nauszikaá gyakran hordott / teli ölében az atyai földön sétálgatva, / amilyen az az alma volt, amelyre Akontasz írt”, Szepes Erika fordítása).

A Janus-epigramma virágzó mandulafáját minden bizonnyal ezután is a költői én tükröképeként (amygdala = Janus) értelmezik majd a leendő verselemzések, értelmezések, bár az új (= eredeti?) tartalommal átformált hatodik sor (*lám, a tavasz rügyeit bontja ki zordan a tél*) alapján már nem tűnik fel annyira egyértelműnek, hogy Janus, az *ingeniosus et feliciter audax sed iam omnium morarum inpatiens vates*, Phyllis majdani öngyilkosságát is felidézni-láttatni akarta volna az olvasóval.

*Tiryns sarja ilyet sose látott Hesperiseknél,
Ithaca hős ura sem Alcinoos szigetén,*

*még ama boldog, távoli réteken is csoda lenne,
nemhogy Pannonia durva, rideg talaján:
íme dacolva fagyokkal a mandulafácscsa virágozik
és szigorú-zord tél nyitja tavasz-rügyeit.
Phyllis, várnod a fecskét kellett, vagy te meguntál
minden várakozást Demophonod után?*

(Bánosi György–Török László)

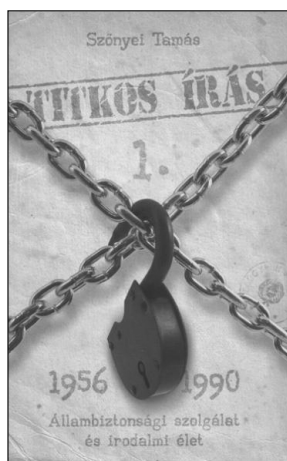
TÖRÖK LÁSZLÓ

AZ UTOLSÓ TÖRTÉNELMI NAGYREGÉNY

Szónyi Tamás: Titkos írás I–II.

Az állambiztonsági iratok, mindközönségesen az ügynökökkel kapcsolatos adatok nyilvánosságra hozatala hosszú évek alatt elvesztette politikai jelentőségét, így a publikációk már régen elsősorban műfaji, etikai, esztétikai érvek mentén értelmezhetők. Az iratok nyilvánosságra hozatala 1989 után sorsdöntő kérdés lehetett volna, s másként történt volna a demokratikus kultúra politikai játékszabályainak kialakítása, ha a rendszerváltozás nálunk végül ismeretlen morális normák szerint ment volna végbe. Azonban több mint két évtizednyi, számtalan teljesen eredménytelen politikai vita után, mára a magyar társadalom elvesztette ennek a metamorfózisnak az esélyét, a nyilvánosságban már csak az uborkaszezonokat kitöltő média-botrányok között tartják számon, illetve használják az ügynökkérdést, ami végül szerepet játszik a politikai alvilág zsarolási iparágában is. A titkosszolgálatok államszocializmus alatt játszott szerepével kapcsolatos katartikus tapasztalat nem következett be, ez – minden egyébtől függetlenül – komor árnyékot vet a politikai osztály hitelességére, szerepet játszik abban a mély válságban, amelyben ma élünk, s amelynek hátterében a demokratikus rendszer iránti csalódottság, a kortárs társadalmi rendtől való elfordulás, undor, illetve a szélsőjobboldali politikai radikalizmus ennek megfelelő mértékű növekedése áll.

Így a demokratikus politika alakításában lényegtelen ügynökkérdéssel foglalkozó szakemberek, értelmiségiek lehetőséghorizontja is ennek megfelelően alakult: a különféle publikációk készítőinek tisztában kell lenniük azzal, hogy munkáik elkészítésének hosszú évei alatt radikálisan megváltozott tárgyuk kontextusa. A leleplezések mára kriminalizált média-cirkuszokká váltak, s nem katartikus traumák lettek, amelyek egy demokratikus közönség születésének fontos eseményei. Mindez – szigorúan vett – műfajelméleti problémákhoz vezetett: a bonyolult, a kortárs állapotokra befolyással lévő társadalomtörténeti összefüggések kritikus elemzéséből egyre gyakrabban a kései leleplezések ressentimentje maradt, annak megfelelően, ahogyan a szövegek írói egyre nyilvánvalóbban belátták, hogy írásaik a folyamatokra semmiféle hatással nem lesznek. Ebben a helyzetben döntő kérdés, hogy milyen retorikát választ, milyen narratívát teremt egy-egy szerző: hiszen világos, hogy a leleplezés, felfedezés bejelentésének drámai aktusával egyenértékű jelentőségre tett szert a kommentár. Így például Rainer M. János ritka szenzitív esettanulmányban, Antall József volt miniszterel-

Noran Kiadó
Budapest, 2012
1112 + 1136 oldal, 9990 Ft

nők besúgóinak szövegeit feldolgozván, példás módszertani fegyelemről és kreativitásról tett tanúbizonyságot: gondosan megrajzolta, rekonstruálta a besúgó személyiségének születését, megmutatta az olvasónak, hogy milyen lépések sorozatán át született meg a jelentés műfaja, ki hogyan használta fel azt, miként próbálták meg a besúgók előnyt faragni a konfabulációból, illetve miként építették be tevékenységüket a személyiségükbe. (*Jelentések hálójában. Antall József és az állambiztonság emberei 1957–1989*)

Vannak sajnos esetek, amikor ennek a módszertani óvatosságnak nem sok nyomát leljük: amikor az egykori jelentéseket nyilvánosságra hozó történészek, újságírók úgy prezentálják az egykori dokumentumokat, mint önmagukban evidens, úgymond vádló leleteket, s persze saját ügyességük tróféáit, így mintegy kései bosszút állnak a hajdaniakon, „igazságot szolgáltatnak” tehát. Ez a gyakran nem túl vonzó látkép fogadja például Gervai András *Fedőneve „szocializmus”* című könyvének olvasóit is, akik Szabó István, Bódy Gábor, Máriássy Félix és további magyar, besúgó munkát végzett filmek történetét olvashatják el, s azt tapasztalhatják, hogy a történész-kutató a kései ítélkező lehetetlen helyzetébe kerül, mondhatnánk csapdájába esik: amikor újra és újra azt mérlegeli, hogy melyik tett miként volt morálisan még és már védhetetlen vagy védhető. Ez a fajta retorika azért nem vezet sehova, mert a kései leírás lényege épp a hatalomnélküliség által hitelesített semlegességben áll. A 2010-es években nincs semmi kínosabb, mint amikor könnyű tollú szerzők elragadtatják magukat, s izgatottan kapkodnak, hol szidalmazzák, hol mentegetik az egykori besúgókat: attól függően, hogy melyikükkel kapcsolatban milyen előítélettel rendelkeznek.

Szőnyei Tamás, aki két hatalmas kötetben példátlan mennyiségű anyagot tekintett át, dolgozott fel igen gondosan, s hozott nyilvánosságra, az irodalmi életben történeteket vizsgálva, két, egymással összefüggő módszert választott ennek a csapdának az elkerülésére. Az egyik a kései habituális melankóliája. Nem tudok jobb kifejezést arra a tapintatra, szigorú türelemre, ahogyan Szőnyei ír azokról az emberekről, akiknek jelentős részét soha nem ismerhette személyesen, akikkel nem ült egy asztalnál, nem itta borukat, nem ette kenyerüket, akik úgymond a kezére kerültek. Aki ismeri Szőnyei évtizedes munkásságát a *Magyar Narancs* hasábjain, számos remek cikkére emlékezhet, amelyet ugyancsak a felvilágosultság szomorúsága határozott meg: s ez annál is figyelemreméltóbb volt, minthogy Szőnyei a kortárs kultúra kurrens jelenségeinek leírásával foglalkozott, s így még feltűnőbb volt, hogy milyen távolságot tartott tárgyától, s milyen gazdag interpretációs felületeket nyitott meg ez a fajta semlegesség, tartózkodás.

Ez lehetett az alapja annak a cseppet sem magától értetődő, ellenben nagyszerű narrációnak, ahogyan a hosszú évtizedeken át, számos szintéren, közösségben zajló eseményeket élénk állítja, s amely megoldást én az államszocializmus máig megíratlan nagyregényeként értelmezek, s ezt messze nem pusztán retorikának, beleolvasásnak, kritikus fogásnak vélem – ellenben valóságos műfaji megoldásnak. Fikciók, dokumentumok elválaszthatatlanok egymástól: az átírás, lejegyzés processzusa elbeszéléssé teszi a tényeket, igazi regénybe illő kérdések sora merül fel. Olyan regényről van szó, amelyben számos nyelvi réteg különíthető el: egykorú dokumentumok és kései kommentárok, titkos iratok, egykorú nyilvánosságnak szánt szövegek, magánlevelek, lábjegyzetek, adattárak, a szerző saját mondattana, elég gazdag a másként is egybeolvasható, egybe olvasandó szövegek rétegtana. A szerző egyben montázsalkotó, igazi palimpszeszt-teremtő művész, aki munkája során a legeltérőbb funkciójú, eredetű nyelvrétegekből hoz létre egy közös, koherens valóságot: éppúgy, mint minden nagy regényben.

Nem az a kérdés, hogy – például – ’mi történt’ Illyéssel, mit írtak róla, ellenben az, hogy a róla írt szövegek, saját – állítólagosan elhangzott – mondatai, kéziratok, nyomtatott szövegei mint teremtenek egy sorshálózatot, amelyet az olvasó épp úgy követhet, mint egy Le Carré-könyvet, amelyben ugyancsak a sejtelmek, tények, állítások, vélelmek, hallgatások, el- és kihallgatások torlódnak egymásra.

Álláspontom egy régi – a *Jelenkorban* megjelent – Balassa Péter-szöveg, Spiró György *Ikszekről* írott kritikájának méltatását is megköveteli. (*Krampuszok, Pajzs és dárdá nélkül Az Ikszekről*. A Balassa Péter halála után megjelent cikk közlésével kapcsolatban Margócsy István fogalmazott meg fenntartásokat. Mindettől függetlenül a Balassa-dolgozatban felmerült érvek jelentős részét ma is figyelemre méltónak vélem. Az eredeti kontextus jelzése kötelességem, de a szöveg használatának jogát ez nem csorbítja.)

Spiró egykori színházi regényében a titkosszolgálatok mindenhatósága volt a téma. Műve annyiban tért el Szőnyi munkájától, hogy az abban olvasható jelentés jelentős része írói fikció volt, de az *Ikszek* ugyancsak a szövegmontázs benyomását kívánta kelteni. Balassa a rá jellemző, s általa oly gyakran használt módszertanával, a tévedhetetlen intuícójával azonnal fellelte Spiró regényének archetipusát Goethe *Wilhelm Meister tanulóévei*: a sorsot irányító titkos elit, arisztokrata/szabadkőműves stb. (torony)közössége akaratlan paródiájának vagyunk a tanúi Szőnyi könyvének esetében is. „A történelmi mozgás mint egy kiismerhetetlen összeesküvés működése: paranoid világszemléletté változik. A szabadkőművességnek, illetve a Goethe-féle toronytársaságnak (*Wilhelm Meister tanulóévei*) az önkéntelen persziflázsa, leginkább azonban Dosztojevszkij *Ördögök* című regényének karikatúrája *Az Ikszek*.” (*Jelenkor*, 2009. 52. évf. 9. sz., ill. 10. sz.)

Kristó Nagy István, felelős könyvkiadó munkatárs, Németh László régi híve és őszinte tisztelője a hódmezővásárhelyi időszak óta, Juhász Lajos néven dolgozó besúgó 1961 januári jelentésében felhívta felettesei figyelmét arra, hogy „(Németh) nem tudja, minek köszönheti azt a kitüntető, megkülönböztető jóindulatot, amivel Aczél György őt kezeli. Nincs olyan kérése, amit ne teljesítene, úgyhogy most már röstell hozzá ilyen vagy olyan kéréssel fordulni. Persze, tudja, hogy többről van szó, mint, egy személy rokonszenvéről, de az is közrejátszik. A szellem embereinek olyan általános és fokozott megbecsüléséről van szó, amire korábban gondolni sem lehetett. Kádár János vezetése különben is komoly eredményeket produkált, ezt el kell ismerni. Nagyon sok minden másképp van, mint még csak néhány évvel ezelőtt is.” Ami a Németh iránt elfogult Kristó Nagy István szövegének hitelességét illeti, aziránt persze a Pártot megjelenítő rendőrségnek is volt némi kétsége. „Az anyagba be kell kalkulálni, hogy Németh nekünk mondta a dolgokat” – jegyezte meg Gál Ferenc főhadnagy. Egy kérdés, hogy Németh mit gondolt, mit üzent, mit gondolhatott komolyan, mit gondolhatott arról, hogy ha a rendőrség által üzen, akkor az hova, meddig jut el. Másik kérdés, hogy neki mire volt épp szüksége. Egzisztenciális javakra, amelyek értékével a Párt éppúgy tisztában volt, mint ő: útlevel, egyetemi felvételi stb. Dolgok, amelyek amúgy megfelelő esetben maguktól jártak volna, de hát ezek nem a megfelelő esetek évei voltak. Némethet amúgy rendszeren forgatták is persze, azaz nemcsak ő instrumentalizálta a rendőrséget, de annak, azaz a Pártnak is megvoltak a módszerei arra, hogy az író azt se tudja, hol áll a feje. Kapott Kossuth-díjat, elmehetett – vagyis jól tette, ha elment – a Szovjetunióba, de persze levették a műsorról a *Galileit*, nyilván mihez tartás végett, s persze az is meglehet, hogy a darab valóban bosszantotta a Pártot, vagy abban valakit. Mindenesetre Németh megkülönböztetett figyelmet érdemelt, azaz a megfelelő elvtársaknak, akik korántsem voltak olyan idióták, mint a Koltai Róbert által játszott „illetékes elvtársak”, volt alkalmuk arra, hogy elolvashassák Nagy Péter irodalomtörténész, azaz Borisz beszámolóját is, amelyben Németh az épülő szocializmust a kapitalizmusnál magasabb rendű társadalomnak tekintette: s erről aztán megint lehetetlen volt eldönteni, hogy taktikából mondja, stratégiai megfontolásoknál fogva, vagy – noch dazu – így gondolta. Mindenesetre Gál Ferenc főhadnagy levonta a következtetést, és követve a Goethe által megírt egykori elődeit, javaslattal is élt Aczél elvtársnak: „Németh Lászlót használják fel az értelmiség egy részének reálisabb gondolkodásra bírásában.” S tény, hogy egy évvel később megjelent az Aczél inspirálására megírt *Ha én miniszter lennék – Levél egy kultúrpolitikushoz* című esszé. Szőnyi igazán lefegyverző eleganciával re-

konstruálja a helyzetet, illetve teremti meg az ok-okozati összefüggések egy lehetséges hálózatát, nem viselkedik mindent tudó narrátorként, elég finoman felhívja az olvasó figyelmét arra, hogy mindez csupán a jéghegy csúcsa, de attól még elég világos, hogy a Párt és áldozata közti viszonyt történeté formálja: s ez a személyes történet egyben a magyar irodalom történetének egy nem lebecsülendő fejezete. S ez nem pusztán morális kérdés, hiszen a történet szereplői mind használták egymás elméjét, jellemét, szellemét, érdekeit, félelmeit, alkalmanként testét, mindannyian tisztában voltak azzal, hogy kiszolgáltatottságuk vagy győzelmük a másik felett elsősorban idő kérdése. Németh írta az életművét, a fenti feltételek között, Gál Ferenc párkaként, szabadkőművesként (arisztokrata jóakaróként), a Párt érdekeinek vélt felismerőjeként vagy megjelenítőjeként egy pillangó volt ebben a történetben csupán, senki vagy senkiházi, kinek hogyan tetszik, de ama bizonyos szárnycsapásra, arra az egyetlen apró mozdulatra, amely felrúghatta a kauzális láncolatok addigi rendjét, azért persze ő is képes volt.

Szövegei ki se mondja, olyan magától értetődő finomsággal viszi olvasóját magával epizódról epizódra, s az érdeklődő, illetve elhűlt, rémülettel teli, meghökkent (nem kívánt törlendő, illetve kiegészítendő) olvasók kapkodhatják a fejüket, hogy mi történt itt. Ugyanis a szerzőt nem a leleplezés érdekli, a who is who, a nagy nevek lebuktatása, ami azt illeti, mintha technikailag kicsit meg is nehezítené, hogy azokat azonosítani lehessen, azaz nem segíti elő a mazsolázást, ellenben őt az a hagyomány érdekli, onnan nézi, s látja mindezt, amit együtt tanultunk meg: az irodalom története felől nézvést. A regény cselekménye az irodalom keletkezésének epizódjaiból szövődik: hosszú éveken át folyó, lassan gördülő, számos összefüggést tartalmazó, többszáz szereplőt mozgató történet ez, számtalan nyilvánvaló, rejtett, sejtett kései felismeréssel, egybeeséssel, szükségszerű véletlennel. Voltak, akik egykor ismerték egymást, hallottak egymásról, olvastak és írtak egymásról, tartótisztaként, operatív tisztaként, íróként, kritikusként, magánemberként, átlagolvasóként, szeretőként, feleségként, tanárként, barátként. Szövegek rendeződtek egymásra a múltó években, folyamatosan alakult a kánon története, egyes szereplők meghaltak, mások megérkeztek a színpadra, ott voltak a vidéki élet jelenetei, s ott a fényes fővárosban történtek. Hol az *Emberi színjátékot*, hol a *Szomszédok* című teleregényt idézi mindez, ami rendjén is van, mert körülbelül e világok között érthető és mérhető a magyar kultúra, irodalom ezen éveinek teljesítménye is. Voltak besúgottak, akik nagy írók voltak, voltak, kik inkább klapanciákat írtak, de attól még nyugodtan besúghattak, vagy besúghatták őket, az irodalmi rang nem függött össze a sorsjátékban való részvétel minőségével, attól még árthattak, és árthattak nekik. (Külön tanulmányt érdemel a besúgók, besúgottak társadalmi nemek szerinti megoszlása. Női besúgók mintha nem lettek volna, s a besúgottak között is elenyésző számban voltak. Semmi sem mutatja jobban a nők politikából, kultúrából való kizárását, mint ez a statisztika.)

S ezért van, hogy ez a hosszú-hosszú könyv nem esik szét elemeire, ellenben egyre jobban összetart, ahogyan a szerző – úgy olvasom én – elkerülhetetlenül fel nem ismerte, hogy ő maga is szereplő ebben a regényben, amely, mint minden komoly epikai mű: *longue durée*, a hosszú tartam szülőltje és megjelenítője egyaránt. A hosszú tartam mentális struktúrák összeállásának, együvé tapadásának, ellenálló struktúráknak, ismerős fantáziáknak, makacs félelmeknek, a társadalmi fantázia közös élményeinek együttese, amely a korszakot jelenti, jeleníti meg, s amely az irodalmat teremti, amelyet az irodalom tart fenn.

Ez a nevelődési és családregény, az írók és irodalom története a kommunizmus alatt – világos érv, és megkerülhetetlen dokumentuma annak, hogy miért kevés a szövegközpon-tu kultúraelmélet, miért nyilvánvaló, hogy az intertextualitás és a kontextusok rekonstrukciója ugyanaz a folyamat, mit jelent a kollektív intézmények, az intergenerációs fogalomtörténeti játékok rendje. Szereplők térnek vissza eltérő kontextusokban, időkből, szerepekben: s közben a történet kéréllhetetlenül halad a végkifejlet, tehát 1989 felé, ami-

kor tényleg összeomlott az irodalom évtizedes rendszere, a hosszú tartam véget ért. Szőnyeinek sok mindenért hálásak lehetünk, de ezek között kiemelkedő helyen szerepel ennek a belátásnak az elkerülhetetlensége: az irodalom azon intézményként, azon család-fogalomként, abban a használatában, ahogyan a Kádár-korszakban létezett, véget ért, s minden kontinuus mozzanat ellenére, már hosszú évek óta másik világban élünk. Ezért nem érvényesek többé a „titokpárás, tömény viták” (Vas István), ezért lett a kultúrtörténet tárgyává az irodalomtörténet.

Az olvasók persze a maguk történetei, életkoruk, érdeklődésük szerint állhatnak meg egy-egy résznél. A *Jelenkor* olvasóit Pécssett nyilvánvalóan jobban érdekelheti mindaz, ami ebben a városban, ezzel a folyóirattal történt, pontosabban mindaz, ami történt, s ami ezt a folyóiratot azzá tette végül, amit ma jelent. Mászt jelent itt olvasni, hogy Tüskés Tiborral, Szederkényi Ervinnel mi történt: azaz a kötetnek felette sokféle szinten, metszetben van haszna: komolyan hozzájárulhat helyi közösségek, kulturális szcénák öndefiníciójához.

Szőneyei nem ítélkezik, de mindez nem jelenti azt, hogy ez a könyv ne lenne egyben a tagadása Déry egykori emlékiratainak, az *Ítélet* *nincsnek*. Ez a könyv, ez a regény ugyanis is az ítélethozatal maga: éppúgy, abban az elháríthatatlan értelemben, ahogyan a nagy regények azt elérik. Ugyanis azokból tudjuk meg, hogy mi történt velünk, egykori önmagunkkal, halott elődeinkkel, miként alakultak azok az öntőformák, amelyekben aztán a mi életünk is alakult. Az államszocializmusról ezután nem lesz érdemes e könyv nélkül szólni. Adatokért ide kell fordulnia az újaknak, s akkor ott találják magukat a regény világában, s máris megértik a legfontosabbat: nem volt két világ, besúgók, tiszték, írók, politikusok ugyanannak az egy rendszernek voltak a szereplői, ki-ki más maszkot viselt. De hiszen a szerepelmélet egyszerű tanulsága ez: ki-ki csak a rá mért, általa teremtett helyzetben önmaga. Nem könnyű belátás ez, ugyanabba az intézménybe, ugyanabba a családba tartozott Juhász Lajos, Szűcs Ferenc, Varga Sándor, Sziklai Barna, Dávid Mátyás, Meszlényi Károly, akiknek mindezek a *Nom de guerre*-jei voltak, felnőttkorukban kapott, titkos neveik, s amelyek mögött persze ott vannak a keresztségben kapottak is, amelyek azonosításától e helyt épp Szőneyeit követve tartózkodom, s ott vannak azok, akikről ők és társaik hosszú sora mind írtak, Illyés Gyula, Kodolányi János, Déry Tibor, Sinka István, Erdélyi József, Abody Béla, Garai Gábor, akik között éppoly mélyek voltak az ellentétek, mint az a közösség, hogy amúgy mind írók voltak.

Szőneyei Tamás műve annak a bizonyítéka, hogy – minden gyalázat és keserves csalódás, csalás és bitang butaság ellenére, amit elköveltünk, elkövettek velünk, elköveltünk másokkal 1989 óta – a szabadság és a váratlan kultúra (copyright Tábor Ádám) között szoros összefüggés van. Ez a nagyszerű, kivételes jelentőségű könyv azért születhetett meg, mert mégis szabadok vagyunk. Az irodalom nem zárt rendszer többé, nem a hatalom reprezentációs gépezetének foglya, szökevénye. Az emlékezet és a felejtés egyaránt közösségi tulajdon, vad viták terepe, s a teremtő szellem forrása. Nem tudom, mikor látta át Szőneyei, hogy amit ír, az szépirodalom, a szó legfontosabb értelmében, amennyiben megkerülhetetlen forrása lett egykori önmagunknak. Utódaink innen fogják megtudni, hogy ki volt Baradlay Richárd, s ki és miért is oly rettenetes Plankenhorst Alfonsine: csak most épp másképp hívták őket. A szocializmus irodalmi rendszerének emlékműve minden bizonnyal az utolsó magyar történelmi regény egyben.

Végül egy mellékszálon csak ráakadtam arra, hogyan is volt ez velem, kis huszonéves senkivel a szegedi egyetemen, mint láttam ebben a könyvben egy nevet, hogy mentem el aztán, mint oly sokan előttem, az Eötvös utcába, kértem ki azokat a papírokat, amelyek már túlmentek Szőneyei munkáján: lévén nem az irodalom történetéhez tartoztam sem én, sem az, aki rólam írt. Peremen lévő figurák voltunk mindketten, én holdkóros pesti lejáró, ő kiszolgáltatott alföldi gyerek, akit használtak is keményen. Érdekes tapasztalat elolvasni, hogy milyen is voltam akkor, egy olyan ember szemüvegén át, aki gyakrabban lá-

tott akkoriban, mint a szüleim, akit gyakrabban láttam, mint sok embert abban a városban, voltak hónapok, tán évek is, amikor majd minden áldott nap. S lám, miket mondtam. „Jelentem, hogy ismerősöm György Péter bölcsészhallgatóval 1975 április 17-én beszélgetést folytatott. A beszélgetés során előadta »filozófiáját«. Közben kibukkant egy név. Régebben szó volt róla, hogy négyen vannak barátok és közösen csinálnának egy dolgot. Tegnap név szerint emlegetett egy Nyerges nevű (kézzel aláhúzva – Gy. P.) srácot. Róla ismerősöm annyit tudott meg, hogy barátja együtt dolgoznak, (sic!) Nyerges a vezetékneve, Pesten van, közgazdász vagy közgazdasági egyetemre jár és számítógépekhez van köze, tehát ért a matematikához eléggé, mert György közlése alapján Nyerges szerint érdekes lenne az ő teóriáját számítógéppel megnézni, hogy milyen variációk vannak bizonyos elemek között. Ezt Nyerges elintézi.”

Azt kell mondjam, ezt olvasni: részegítő érzés, nagy tanulság, szigorú lecke – nem fokozom. Másnak talán nem az, de azért, s nem pusztán nárcizmusból, ide másolok még pár mondatot, hogy mit mondtam egykor: „Ács János a György Petinek barátja. Egyik ismerősöm a György Petivel ment kávé inni. György útközben több személlyel találkozott és megállt. Ezért ismerőse szemrehányást tett neki, hogy még egy ismerős és nem vár tovább. György azt mondta, hogy ne haragudjon, de Ács tényleg a barátja. Ez egyébként abból is kitént, hogy a találkozás alkalmával összeölelkezve üdvözölték egymást.” (sic!)

Nem tudom, nyilván nem tudhatom, hogy 1975 márciusában átöleltem-e Ács Jánost, de akár mint is: ez az egész történet elháríthatatlanul igaz. Igazi katarzis ez, amely a szembesülés szégyenéből és a megmáshíthatatlan dolgok láttán érzett derűből fakad, amikor megértjük, hogy milyen visszavonhatatlanul elvész mindenünk egy-egy papír olvastán, s nem is azért, mert csalódtunk valakiben (apánkban, amit azért nem hasonlítanék semmi másához), hanem, mert mi magunk veszünk el ott, mint a *Javított kiadásban* áll: „nem tudtam, hogy most utoljára könnyű a szívem. Hogy soha többé.” (7.)

S közben ott van egy nem várt ajándék: a megmentett mondataim, amelyeket mégis én mondtam, amelyek lejegyzett formája olyan ostobaság, mint annak rendje és módja, de valamiként mégis felismertem, hogy mit mondhattam, ezeket a mondatokat több kézírás kommentálta, amelyekből feladatok adódtak a néma szolgálknak. Aztán ezek a papírok heverték egy irattár mélyén, míg valaki le nem másolta, s el nem olvastam azokat.

Jó egy éve, hogy egy vidéki pályaudvar rámpáján, koraeste, egy halványfényű lámpa alatt olvastam épp az Eötvös utcán megkapott papírokat, amikor egy volt kollégám, tartózkodó, finom ember, lépett oda hozzám, s azt mondta, úgy történt-e, mint hallja, egykori szegedi diáktársamtól, miszerint azon a nézetem voltam, hogy az egyetemista élet nem munka, ezért nyolc órát kell olvasni, hogy éppúgy dolgozzunk, mint a többi ember, s akkor érdemljük meg az ételt. És így is jártam-e el, kérdezte.

A kezem épp tele volt a múltammal, s ezt mondta, érdeklődően. Nem emlékeztem rá, de nem tűnt idegen eszmének, ráadásul, épp ugyanolyan volt, mint amiket ott olvastam magamról, magamtól. Ami az evést illette, azt megoldottam nikotinnal és koffeinnel.

És a jelenidőben kimondott mondat után, a pár vacacság, amit rólam diktált magnetofonra az a szerencsétlen, s aztán azt ismeretlen rendőrtisztviselők gépelték le, mindez hirtelen személyes lett, menthetetlenül személyes, és fájdalmasan igaz. Te rongyos élet, gondoltam. Mitől tudsz olyan édes lenni, mint a méz. Ahogyan fájdalmasan igaz ez az egész nagyszerű, letehetetlen könyv: amelyben ott van, Mene Tekel, ott van felírva, hogy honnan jöttünk, s csak ezen a történeten keresztül, ennek megértésén át érhet végre véget az államszocializmus története bennünk.

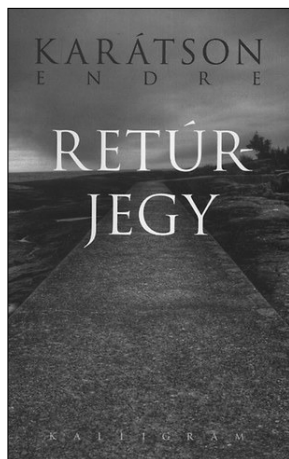
A MACSKAPRÉMTŐL A FÜLETLEN GOMBIG

Karátson Endre: Retúrjegy

A könyv alcíme – *Jó lakásom az irodalomban* – a szerző néhány éve megjelent visszaemlékezéseinek (*Otthonok I-II.*) folytatását sejteti, de a *Retúrjegy*nek sem a címlapja (a szerző kiadót váltott), sem bevezetése nem utal az előzményekre. Nem is hiányzik a visszacsatolás: ez a harmadik kötet szellemi önéletrajz, kordokumentum, melynek értelmezéséhez nem szükséges az életrajz ismerete (bár számos részlete itt is megjelenik), hiszen a tárgy nem más, mint a szerző állandó otthonául szolgáló irodalom, maga az írás és az arról való gondolkodás.

Az otthon keresése tehát a könyv vezérfonala. Az ötvenhatos forradalom leverése után Karátson Franciaországban folytatja életét, s bár a magyar emigránsok jó részével ellentétben gyorsan és sikeresen beilleszkedik az őt befogadó ország társadalmába, az otthon fogalma mindvégig feloldhatatlan kettősségben jelenik meg előtte. Ez a kétlakiság írásaiban is megnyilvánul. Oktatói és tudósi munkájában természetesen a francia nyelvet használja, s érzi, hogy ezen a nyelven tudja pontosabban, modernebbül kifejezni magát. Irodalmi tevékenységében viszont megmaradt anyanyelvénél, az anyja iránti szeretetből, mert anyjától örökölte az irodalmi érzékenységet, a képzeletet, és tőle kapta az indítást az írásra. E kettősséget frappánsan és pszichoanalitikai ihletéssel így fogalmazza meg: „...apámnak fogalmaztam akadémikus igénnyel, a novellákkal pedig anyámat szórakoztattam”. Ismét csak ellentétben más emigránsokkal, Karátson tisztában van azzal, hogy az emigrációs lét kettősségének nemcsak hátrányai, hanem előnyei is vannak: ilyen például a nem egy, hanem két kultúra ismerete, egy új személyiséggel való gazdagodás (létrejön benne egy francia *én*, mely kritikusan szemléli magyar *énjét*, éppen úgy, mint ahogyan ez utóbbi vizsgálja gyanakodva a francia szokásokat felvett új *énjét*), és végül egyfajta többlet, bőség, nyitottság, mely egy második hazában való élet pozitív hozadéka.

Mulatságos képpel kezdődik a könyv. A változást az időben, melyet az emlékiró érzékeltetni szeretne, a macskaprém jelképezi, mint a tovatűnő múlt metaforája. Több mint fél évszázaddal ezelőtt, Karátson Franciaországba érkezésekor még láthatók voltak a patikák kirakataiban a reumas bántalmak enyhítésére szolgáló, a fájó testrészt melegen tartó, formára szabott macskaprém darabkák. Kollégiumi szobatársa fedte fel e furcsa kis szörmék orvosi rendeltetését az álmélkodó szerző előtt, akinek közép-európai kultúrájában

Kalligram Kiadó
Budapest, 2012
452 oldal, 3000 Ft

e célra legfeljebb a Jäger-alsókat ismerték. A macskaprémek gyógyászati divatja azonban mulandónak bizonyult: a macskaszerető polgárok tiltakozásán végül is megbukott árusításuk, s az állatbarátok és a sötétben lecsapó macskavadászok közti alvilági harc tíz év múlva átadta helyét a '68-as diáktüntetéskor utcaköveket hajigáló diákok és az őket ütlegető rohamrendőrök közötti csatáknak. A macskaprém idején létezett még a Szovjetunió, az első vizsgáira készülő Karátson még ajándékba kapott használt télikabátot hordott, és javában virágzott az *új regény*, mellyel Robbe-Grillet és társai nyomultak a közbeszédbe.

Az eltűnt időt megjelenítő fürgeteges macskaprémescipit után a bevezetés rátér az emlékiró gondjaira (s ezzel a könyv beleilleszkedik azoknak a metafikciós írásoknak a sorába, melyek az olvasót bevonják az alkotási folyamatba): hogyan adjon számot fél évszázad történéseiről és saját maga szellemi fejlődéséről, s hogyan fogja mindezt jövődöbéli olvasója fogadni, meg fogja-e érteni a szerző intencióit? S a következő fejezetben a tényleges olvasó hirtelen nem egy, hanem két figurával találja magát szemben: a szerzőével és az általa létrehozott virtuális olvasóéval, aki, ellentétben a teóriák mintaolvasójával, nem mindig viselkedik az ideális befogadótól elvárható módon: akadékoskodik és vitatkozik. Ugyanakkor, hiszen társszerzővé lépett elő, lökést ad az emlékezésnek, amikor részleteket követel, segít, amikor levonja a következtetéseket, és új, lélektani dimenziót nyit meg, amikor utat enged a szerző elfojtott indulatainak.

A mindvégig megőrzött dialógus-forma kezdetben irritálja a tényleges olvasót, fölösleges manírnak tartja, mert fárasztó állandóan azt olvasni: *A szerző és Az olvasó*. Zavarja a szerző beszédének oktató, sőt olykor kioktató hangvétele (hiszen ez a beszéd a dialógus másik szereplőjéhez intézve tulajdonképpen neki szól), de éppen így bosszantja a virtuális olvasó értetlenkedése is. A könyvben előrehaladva azonban szembe hozzászokik a szöveg kétfelé osztottságához (annál is inkább, mert egyre hosszabbak a szerző szövegei), lassacskán a két szöveg egybeolvad, s az olvasó, már nem is figyelve a „ki beszél?” sor eleji megjelölésére, egy önmagával vitatkozó elbeszélő kijelentéseinek és replikáinak, pro és kontra érveléseinek összefüggő folyamatot olvassa.

A dialógus-forma a visszaemlékezések esetében szerencsésnek bizonyul (példa erre Nathalie Sarraute ironikus kritikai önelemzése, a *Gyerekkor*), és a fikció terén is gyümölcsöző technika (mint például Sterne *Tristram Shandy*jében vagy az ennek hatásáról árulkodó *Fatalista Jakab*ban, ahol Diderot elbeszélője minduntalan virtuális olvasójához fordul, miközben Jakab és gazdája párbeszédeit reprodukálja). Karátson dialógusai egyébként néha még a katekizmusra, egy kérdés-felelet formában összeállított oktató könyvre is emlékeztetnek. Ilyen rész *A Novellista poétikámról mottóknak*, melyben a szerző arra tanítja az olvasót, hogy az irodalom nem szócső, mert nem ez a feladata (már Ignostól megtanulta, hogy az irodalom nem lehet a politika szolgátlánya), a tanító irodalom pedig tévút, éppen úgy, mint amennyire szerencsétlen a költők politikai szerepvállalása.

A *Retúrjegy* az önéletrajzi ihletésű irodalom különböző válfajait egyesíti magában. Karátson emlékirónak nevezi magát a bevezetésben, tehát a szerző intenciói szerint a mű elsősorban emlékirat. Valóban az, minthogy több mint fél évszázad francia irodalmi és kulturális életének eseményeiről számol be, és ezzel párhuzamosan mozaikszerű képet is ad a magyar irodalmi életről, hazalátogatási tapasztalatainak és a honfitársaktól szerzett információknak köszönhetően. Az emlékirat (*mémoires*) olyan önéletrajzi ihletésű írás, melyben nem a szerző, hanem a kor a főszereplő, és ebben a kötetben Karátson életének történései valóban háttérbe szorulnak. A *Retúrjegy* ugyanakkor szellemi önéletrajz is, minthogy az emlékezés nemcsak a korra, hanem a szerző egykori énjére, olvasmányaira, ismereteire is vonatkozik. A mű rokonságban áll tehát a montaigne-i esszéivel is, annak szubjektív szemléletmódjával, érvelésének logikájával, elmélkedő, elgondolkodó szövegírói attitűdjével, melyet dialógus-formában érveléses nyelven, érzékeltes és humoros képekkel tarkított színes előadásban tárja olvasója elé poétikai megfontolásait az

irodalmi mű lényegéről és főbb jellegzetességeiről, s kedvenc szerzőiről alkotott véleményét konkrét elemzésekkel támasztja alá. S végül nem feledkezhetünk meg a memoáíróhoz, irodalomtudóshoz és irodalomtanárhoz csatlakozó fikcióteremtő szépíróról sem, bár az olvasó a kimondatlan önéletrajzi paktum alapján hajlamos lenne minden leírt szót készpénznek venni. Pedig ott lappang az írói képzelet szülte fikció a valós események leírása mögött is, és éppen ez a többlet gazdagítja és lazítja a komoly témákat tárgyaló könyv stílusát, legyen szó a már említett macskaprém-csatákról vagy az erdélyi látogatást követő álomról a székelyföldi Telekfalván, ahol egykor a Karátson család bölcsője ringott.

Emlékirat, korrajz, szellemi önéletrajz, esszé, fikció, bárminek is nevezzük, a *Retúrjegy* úgy írja le szerzője szellemi fejlődésének és íróvá válásának útját, hogy egy sor portrét villant fel a kor szellemi arculatát kialakító irodalmárokról és a tudományos élet közszereplőiről, kezdve a macskaprém titkát fellebbentő évfolyamtársával, Claude Hagege-zsel, akiből később nemzetközi hírvé nyelvészprofesszor lett. Megjelennek azután a magyar irodalmi emigráció jeles figurái is (Parancs János, Szabó Zoltán, Faludy György, Cs. Szabó László, Kibédi Varga Áron és mások), s nem hiányoznak a magyarországi jóbarátok sem, mint a nemrég elhunyt Rába György vagy a kötet végén bemutatott Villányi László és Jász Attila. Feltűnik még egy-két volt jóbarát, s végül egyesek, akik az olvasó jogos (ám kielégítetlen) kíváncsiságát felkeltve, álnéven szerepelnek. Nem saját nevére szerepel az *Ávósbetét* szereplőinek nagy része sem – ez a döbbenetes fejezet arról szól, hogyan próbálták a magyar hatóságok együttműködésre bírni a szerzőt: nagyjából harmincöt személy foglalkozott azzal, hogy zsarolással beszervezze. A zaklatások és sérelmek felsorolása azonban nem panaszáradatba torkollik, hanem egy szokatlan, de igen találó megállapításba: a belügyesek és ávósok konspirációi, a fedőnevek változtatása, a kódolt feljegyzések és egyéb praktikák a visszaemlékezőt titkos társaságok – aranycsinálók, szerzetesrendek vagy szabadkőművesek – játékos életére emlékeztetik...

Karátson ír az elmúlt ötven év olyan fontosabb áramlatairól, mint az új regény és a strukturalizmus, de útkeresésében és szellemi fejlődésében sokkal fontosabb szerepet játszott a hollandiai Mikes Kelemen Kör. A könyv lapjai felidéznek a Kör történetét, mely nem „iskola” akart lenni, hanem az emigrációt összefogó nem-politikai fórum. Célkitűzése nem volt más, mint a független szellemi és lélektani érzékenység ébrentartása és a magyar irodalom modernizálása az emigrációban élő írók révén. Az emigráns írók helyzetének fonáksága mindegyikük fájó problémája. Úgy érzik, a hazai kritika csak azt vizsgálja, mi az, amivel adósa a „nyumír” (nyugati magyar író) anyanyelve irodalmának, mely hazai írók hatását mutatja a műve, pedig a szülőhazáján kívül élő író is adhat: átadhatja, közvetítheti mindazt, amit az őt befogadó ország kortárs kultúrájából sajátított el. Karátson is sokat tanult a kortárs irodalomból. Kierkegaard után először a *Nyugatnál* kereste otthonát (nagydoktori értekezését a szimbolizmus magyarországi fogadtatásáról írta), majd később a huszadik század olyan fontos íróinál, akikkel, ha otthon marad, akkoriban nemigen ismerkedhetett volna meg. *Kortárs gyökérteleneknek* nevezi őket. Hatásukra teljesedett ki a fantasztikum, az irrealitás, a formai kísérletezések és a játékoság iránti eredendő vonzalma. Megfigyelte, „hogyan cibálja, rántja ki Borges a valóság talpa alól a szőnyeget”, s lenyűgözte „az a fölényes fufang, amellyel Borges elbeszélője az olvasó tévelygését egyik zsákutcából a másikba irányította”. Mesterül fogadta Kafkát, akinél az ember megkettőződését és a neurózis útvesztőjét tanulmányozta, nagy hatással volt rá az akasztófahumorú Beckett, aki az emberi nyelvet csúfolta, s csodálta Camus-t, akinél Meursault kívülről meséli el saját maga történetét.

A *Retúrjegy* minduntalan visszatérő fő kérdése az emigrációs lét problematikája, pontosabban az emigrációban alkotó író helyzete, aki „otthonosan idegen” mindkét országában. Karátson szerint a nyugati magyar író „idegenként téblábol odahaza”, „nincs kockája a sakkasztól”, pedig a megújulást jórészt a Nyugaton élő írók hozták a magyar irodalomba.

Ami saját műveinek fogadtatását illeti, úgy véli, hogy a hazai kritikusok és olvasók gyakran megragadtak a közvetlen referens keresésében, rejtett politikai aktualításokat véltek felfedezni ott, ahol fantasztikumba ágyazott, játékos történetek példázták a külvilág és a belvilág kapcsolatát. S nem ritka a pályatársak irigysége sem. A hazalátogató emigráns író kimondatlanul is érzi a kérdést: „Nem elég, hogy megszédzte magát, még szeressük is?”

A külföldön élő, de a magyar nyelvben és irodalomban igazi otthon lelő szerző könyve ironikus és szellemes stílusban fájdalmas igazságokat mond ki. Karátson bölcs rezignációval vállalja kétlakiságát, hiszen a menettérti utazáshoz bármikor rendelkezésére áll a retúrjegy.

Amíg a bevezetőben a macskaprém a múlt és a jelen közötti távolságot példázta, a könyv végén a fületlen gomb a múlt és a jövő közötti kapcsolatra utal. A szerző és az olvasó dialógusában Karátson megfogalmazza álláspontját a korszerű hazafiságról: a hazát kizárólag a régi idők dicsőségéből eredeztető látásmód nem veszi figyelembe, hogy a századok múlásával a haza is változik. A magyaroknál oly gyakori múltba révedés, mely megreked a nosztalgiánál, nem visz előbbre: a múlt fületlen gombot sem ér a jövő nélkül, szögezi le a szerző a könyvön végighúzó párbeszéd végén. Az olvasó viszont a múlt fontosságát hangoztatja: nyelvünket, történelmünket, kultúránkat, vagyis identitásunkat mind a múltnak köszönhetjük, mondja. „Meg abból, amit hozzáteszünk” – egészíti ki a gondolatot a szerző, s a könyv a két dudás onirikus látomásaival zárul – egy képzeletbeli csárdában.

BEVEZETÉS A MAGYAROLÓGIÁBA

Lackfi János: Milyenek a magyarok?

Nem olyan rég egy nyugat-európai országban találok egy pár éve már ott élő magyar ismerőssel. Ő mesélte, hogy amikor még egyetemistaként kikerült, kérdezgette a csoporttársait a helyi szokásokról, pénzpórolási lehetőségekről. Amikor naivan az iránt érdeklődött, milyen eséllyel lehet például a helyi járatú buszon bliccelni, meglehetősen értetlenül néztek rá a többiek, és csodálkozva kérdezték: miért akarna bárki lógni a buszon, hiszen itt jegyet kell venni. Mint kiderült, az ország honpolgárai számára egyszerűen értelmetlen a fogalom és a jelenség, mivel saját kultúrájukban fel sem merül a szabályok megszegésének vagy megkerülésének lehetősége. Ez az egyszerre vicces és némiképp kínos történet – mely mindkét ország mentalitásáról, a szabálykövető és a „kiskapuzó” magatartás különbségéről is árulkodik – nagyon erőteljesen bevillant most, amikor Lackfi János új kötetét olvastam. Nem véletlenül, hiszen több hasonló sztori is előfordul a kötetben, az egyik, a belga villamoson bliccelő magyar és az őt lefűlő, szintén magyar származású ellenőr esete meglehetősen hasonlít a barátoméra (92). Ez alapján úgy tűnhet, a lógás, a kiskapuk keresése a „magyar nemzetkarakter” alapeleme, és sokunknak van erről ilyen-olyan külföldi élménye.

Lackfi János könyvében számos magyar tulajdonság kerül terítékre, hiszen a mű afféle ironikus nemzetkarakterológia akar lenni, mely kis történetekben, karcolatokban igyekszik néhány vonással, karikaturisztikusan megmutatni nekünk, milyenek is vagyunk mi, magyarok. Úgy tűnik, szükség és igény van az ilyen típusú munkákra, és általában éppen azokban az időszakokban lesz külön tétjük, amikor a nemzeteszme és a nemzeti jelleg így vagy úgy, de problémássá válik. Tünetértékű lehet, ahogy a klasszikus, két világháború közötti nemzetkarakterológiai viták az utóbbi évek során újjáéledtek, pontosabban napjainkra egyre több közegben és fórumon kerül elő újra a nemzeti jelleg és jellem kérdése. Bizonyára nem véletlen, hogy a Szekfű Gyula szerkesztette *Mi a magyar?* című esszégyűjteményt 2005-ben követte a hasonló című tanulmánykötet – azaz itt, a 2000-es évek elején, kiemelten fontosnak tűnt meghatározni és újradefiniálni a magyarság fogalmát, lehetséges nézőpontjait. Az újabb könyv az Európai Unióba való belépést jelölte ki olyan eseményként, mely jó apropót ad a nemzeti kérdés ismételt vizsgálatához, az azóta eltelt pár év pedig még inkább arról tanúskodik, hogy egyre többen érzik szükségesnek a „magyarság” kérdésének tisztázását – ezt jelzi például az előző könyvek folytatásaként (és a hajdani *Szép Szó*-beli összeállításra is reflektáló) 2011-ben kiadott *Mi*

P. Szathmáry István rajzaival
 Helikon Kiadó
 Budapest, 2012
 135 oldal, 2490 Ft

a magyar most? címet viselő kötet.¹ Sajnos mostanában egyfajta kvázi-nemzeti érzés leginkább az idealizálásban és a kritikai attitűd teljes kizárásában mutatkozik meg: még felsorolni is nehéz lenne azokat a kisebb-nagyobb botrányokat, melyek az utóbbi időkben a kérdéskörrel kapcsolatban kitörték. Csak a művészeti szféránál maradvá: emlékezetes a tavalyi műcsarnokbeli kiállítás és a vele kapcsolatos tiltakozások, Esterházy Péter *Így gondozd a magyarodat* című hajdani hangjátékának szélsőséges „értelmezése” (már ha az írónia nem értése és a sértődés is interpretációnak számít), Kertész Imre félig önkéntes, félig kényszerű száműzetése, Konrád György magyarságának bizonyos körökben történő elutasítása – és még sajnos hosszan sorolhatnánk. Szélsőséges példák ezek, de igen hangosak, és jól mutatják, milyen indulatokat, kritikátlan ítéleteket képes kiváltani manapság a nemzetfogalom s a magyarság esetleg kritikusabb színben való feltüntetése.

Így aztán mindenképp bátor vállalkozásnak – mi több: e közegben egyértelmű politikai gesztusnak – számít egy ilyen mű megjelenítése, és az is kétségtelen, hogy figyelmet kelthet. Pár éve Krzysztof Varga *Turulpörköltjében* éppen a szerző kettős, egyszerre külső és belső nézőpontja volt a legérdekesebb, az, hogy egy lengyel, ám Magyarországhoz mégis sok szállal kötődő író mit lát belőlünk, illetve mi mit láthatunk magunkból általa.² Emlékszem, egyetemi kurzusomon a *Turulpörkölt* nem aratott felhőtlen sikert, és az egyik diákom azt mondta, hogy érti ugyan a könyv ironikus, kritikus attitűdjét, sok tekintetben igazat is ad neki, csak valahogy az zavarja, hogy mindezt egy külföldi mondja – talán egy magyar írótól könnyebben megemésztené a bírálatokat. Lackfi munkája így valamiféleképp a *Turulpörkölt* párdarabjának is tekinthető, és nagy valószínűséggel a szerző és kiadója jól érzett rá, hogy most szükség és igény lehet az efféle ironikus nemzetkarikatúrára.

A *Milyenek a magyarok?* kis karcolatai a magyar mentalitást, a kifelé mutatót országimázs és a „valóság” hasonlóságát, illetve (inkább) különbségeit járják körül, nemzetkarakterológia helyett inkább nemzetkarikatúrákat mutatva. A többtucatnyi írás a „magyarság” különböző jellegzetességeit, tulajdonságait vizsgálja, történelmünkől tudományos és sportsikereinken át búslakodó természetünkig, konyhánkig, szokásainkig és használati tárgyainkig. Lackfi különösebben nem ragaszkodik semmilyen szervező elvhez, inkább ötletszerűen kiválaszt bizonyos témákat, melyek köré történeteit, ironikus elemzéseit fűzi. Így vannak tipikusan „magyar”, a nemzetkarakterológiai közhelyszótárban kiemelt jelentőségű fogalmak, ilyen például a magyar konyha, világhírű tudósaink és feltalálóink, a hazai nők szépsége vagy nyelvünk nehézsége és sokszínűsége. Emellett olvashatunk első pillantásra talán kevésbé jellemzőnek tűnő, ám találó jelenségekről: a mák funkciójáról a hazai gasztronómiában (melyet külföldön kissé értetlenül és gyanúsán szemlélnek), vagy a pipázás hajdani nemesi szokásának apropóján a magyar elkényelmesedésről, az „Ej, ráérünk arra még!”-mentalitásról. Olykor pedig talán kissé keresettnek vagy esetlegesnek tűnnek bizonyos fejezetek: a magyar papság némiképp idealizált bemutatása vagy a magyar férfiember bicskabirtoklási szokásai talán nem feltétlenül a legtipikusabbak. Így több oldalról, sokféle aspektust számba véve formálódik egy válaszféleség a kérdésre: milyenek is vagyunk mi, magyarok.

A könyvet olvasva egyre erőteljesebben kezdtem gondolkodni azon, vajon ki az ideális olvasója a könyvnek, tulajdonképpen milyen közönségnek is szólhat a szöveg. Az persze rögtön világos, hogy azoknak, akik nem a szélsőséges, kritikátlan önimádatban szeretik kifejezni a nemzetkaraktert – de a szerzőt és eddigi tevékenységét ismerve ez kezdettől fogva nyilvánvalónak tűnt. Inkább az a kérdés, hogy tud-e többet nyújtani a szöveg, mint szellemes történetek, ironikus, de mégis súlytalan elemzések összességét. Az ilyen típusú

¹ Romsics Ignác – Szegedy-Maszák Mihály szerk.: *Mi a magyar?* Rubicon-ház Bt, Budapest, 2005; Sándor Iván szerk.: *Mi a magyar most?* Kalligram, Pozsony, 2011.

² Krzysztof Varga: *Turulpörkölt*. Ford.: Hermann Péter. Európa, Budapest, 2009.

szövegek akkor funkcionálnak jól, ha egyszerre szólnak befelé és kifelé: az adott ország honpolgárai jót derülhetnek magukon, az esetleges külföldi olvasók pedig kapnak egy „nemzeti sztereotípiá”-gyűjteményt, illetve annak ironikus interpretációját. Ezért működött (legalábbis számomra) Varga könyve, vagy ezért működhetnek a más nemzeteket bemutató hasonló művek – melyeknek tipikus formája lehet az útirajz, mondjuk Mark Twain *Jámor lelkek külföldönje* (mely egyszerre ironizálja az amerikai mentalitást és mutatja be valamifajta külső szemmel Európát), vagy mostanában Bill Bryson szellemes országgöyvei.³ Ezért is lehetett népszerű a kevésbé igényesen megírt, kissé vegyes színvonalú, de általában alapvetően szellemes *Miért nem bírjuk*-könyvsorozat, mely ugyanezt a „külső és belső” nézőpontot, ironikus közhelycsokrot és annak görbe tükrét kínálta, kötetenként változó sikerrel. Lackfi könyve igazából ehhez a sorozathoz áll közelebb, bár természetesen jobban megírt, bölcsőbb azoknál. Az írások sorra veszik a mindenki által jól ismert nemzeti karakterjegyeket és már frázissá koptatott közhelyeket, majd mindezt kifordítják, ironikus színben tűntetik fel, tréfásan megmutatják, mennyire egyoldalú és némiképp hamisan idealizált önképet ápolunk. A magyar foci hajdani dicsősége, a lovas nemzet, melynek legtöbb tagja lovat csak messziről látott, a nehéz, de ízletes (vagy más szemszögből: zsírban tocsogó, unalmas) ételek, az elvesztett forradalmak ünneplése, a búsongó cigányzene, az alapvetően pesszimista világszemlélet stb. – ezek, ha finoman akarok fogalmazni, ismerős toposzok, legalább annyira ismerősek, mint ellentettjük, azaz a dicső múlt, a nagy tudósok és találmányok, a „világ legszebb és legnehezebb nyelve” képei és frázisai.

Nem az a gond tehát, hogy az ilyen könyvnek ne lenne helye, igen is fontos funkciója manapság. Ezt egyszerre mutatja az ilyen könyvek népszerűsége (akár konkrét turisztikai is, hiszen például Bryson munkái útikönyvekként éppoly jól funkcionálnak, mint szórakoztató nemzetkarakterológiákként), de a speciális hazai kontextus is. Ahogy az 1939-es, amúgy meglehetősen ellentmondásos, *Mi a magyar?* előszavában a szerkesztő írja, az ilyen számvetések éppen a problémás időszakokban bírnak nagy tétellel.⁴ Ugyanígy ma, amikor a nemzeti identitás már-már paranoid módon érzékeny mindenre, ami bántani véli önképét, éppen hogy nagyon kellene az ironikus, az identitást megkérdőjelező vagy inkább sokszínűbbé tevő, elbizonytalanító szövegek. Lackfi könyve általában szellemes (persze ezt az ember el is várja a szerzőtől), jól tapint rá azokra az identitás- és karakterképző fogalmakra, képekre, már-már archetipikus közhelyekre, amiket mindannyian tudunk magunkról, és amiket – bármennyire is ellenkezzünk tudatosan – mégis szeretünk hallani, olykor hangoztatni. Másfelől azonban, úgy vélem, éppen az a plusz hiányzik a könyvből, amitől igazán jó lehetne, amivel többet nyújthatna, mint egy ironikus bédeker. Lackfi sajnos olykor nem tesz mást, mint felmondja azokat az ironikus közhelyeket, amelyek a „kifordított nemzettudat” részei – azt, hogy bénák vagyunk a fociban, a „dögölgjön meg a szomszéd tehene”-mentalitást, a pancsolt borok kultuszát, az alkoholizmust, az azért a miénk a legszebb nyelv, mert a legtöbben nem tudnak más nyelveken „bölcsségeit”. Egyre inkább azt éreztem a könyvben előre haladva, hogy tulajdonképpen nagyon magas labdákat üt le a szerző, kissé talán túlságosan is könnyed tollal, a dolgok, jelenségek felszínét kapargatva kedélyesen elviccelődik rajtunk. A könyv szórakoztató, de szerzője mintha kissé rutinból oldotta volna meg a feladatát, így aztán épp a könyv téje, lehetséges súlya sikkad el. Pont annyira nem nehéz nemzeti sajtáságainkon, rigolyáinkon, pátoszos önképünkön ironizálni, amilyen könnyű és látványos a másik véglét, a melldőngető, szélsőséges büszkeség, a manapság egyre több csatornából folyó

³ Magyarul Anglia és USA-könyvei olvashatóak: Bill Bryson: *Jegyzetek egy kis szigetről*. Ford.: Pék Zoltán. Európa, Budapest, 2002; Bryson: *Jegyzetek egy nagy országról*. Ford.: Pék Zoltán. Európa, Budapest, 2002.

⁴ Szekfű Gyula szerk.: *Mi a magyar?* Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1939, 7–8.

„magyarkodás” hangoztatása. Lackfi ráadásul sokszor abban is a könnyebb utat választja, hogy elemzéseit, okfejtéseit készen kapott panelekkel, jól ismert viccekkel, slágerekkel támasztja alá, erősíti. Talán a szövegek leggyengébb pontjai éppen e viccek: olykor kifejezetten kínos tíz-tizenöt éve hallott rendőr- vagy székelyvicceket, netán Hofi-poénokat újraolvasni. Legitimítást e történetek legfeljebb akkor nyerhetnének, ha mondjuk külön szakasz szólna a magyar humorról, a viccek jellegéről, szerkezetéről, lélektanáról – ám ez sajnos elmarad, így e történetek csupán illusztrációkként, a mondottak megtámogatására szolgálnak. Persze, valahogy úgy működnek, mint mondjuk a könyvben emlegetett más kulturális képződmények, a valódi és képzelt alakok legendáriumának felvonultatása Rózsa Sándortól Bors Mátén át Gedeon bácsiig. Vagy inkább úgy fogalmaznánk: hol működnek, és a történetcskék, legendák szellemesen illusztrálják, erősítik az adott szöveg karakterelemzését, hol pedig egyszerűen csak elpoénkodják, valamilyen készen vett vicc, csattanó segítségével kerekítik le a fejezetet.

A legsikerültebbek és a legemlékezetesebbek éppen azok a történetek, kis anekdoták, melyek elbeszélője, olykor átélője a „magyar ember” – afféle kollektív alany –, aki hűségese krónikásként lejegyzik ezeket a valós vagy legendáriumszerű sztorikat. Olyan történetek ezek, melyek valahogy jellemzőek – ismerősek ugyan, de nem azért, amiért a viccek, hanem inkább a tipikusságuk miatt, mert bármelyikünkkel megtörténhetne valami hasonló, vagy hallott már ilyesmit. Nem véletlen, hogy én is egy ilyennel kezdtem a szövegemet, hiszen a könyv olvasása során éppen ezek az anekdoták váltak igazán emlékezetessé, egyszerre illusztrálva az apró karcolatokban leírt elemzéseket és készítve azok továbbgondolására, saját történeteinkkel való kiegészítésére. Némelyik sztori nagyon is ismerős lehet, akár velünk, környezetünkkel is megtörténhetett volna, mert olyannyira jellemző. Így például tipikus „megtörtént vagy megtörténhetne”-sztori a falusi gazda esete, akinek az udvarán egy régész észrevett egy értékes műemlék követ, melyet addig csupán a disznó használt vakarózásra, ám a tulajdonos „olcsó pénzért” mégsem akarta eladni a múzeumnak. Ugyanígy a „magyar ember” házában udvarán felállított két oszlop (mivel a teleföntársaság nem volt hajlandó a villanypóznára szerelni saját vezetékét) vagy a megannyi külföld-történet legtöbbször, amellyel, hogy önmagában is érdekes, igen jól világít rá bizonyos tulajdonságokra, karakterjegyekre. Éppen az anekdotizmus lehetne a könyv legerősebb eleme, s a kis történetek nem csupán a magyar karakter pillanatképeit, hanem egy jellegzetesen hazai irodalmi karakterjegyet, az anekdotikus történetmesélés sok évszázados, a mai napig működő hagyományát is megtestesíthetnék. Ám ezt a labdát Lackfi csak félig csapja le (vagy képzavarmentesen: lecsapja ugyan, de nem elég erősen), az anekdoták sokszor nem kapnak elég súlyt a viccek, kultúrtörténeti közhelyek mellett.

Így a *Milyenek a magyarok?* némiképp felemás szöveg lett: szórakoztató, kellemes olvasmány, mely olykor tud keserű és elgondolkodtató lenni, bizonyos anekdotái emlékezetesek maradnak, saját „nemzetkarakterológiai” történeteink közé kerülhetnek. Ám emellett kissé túl könnyed, súlytalan szöveg, a korábban említett példák, Kertész, Esterházy vagy éppen Örkény ilyen tárgyú írásaihoz képest nem elég erőteljes, iróniája, humora kevésbé mély. Hiába van manapság oly erőteljes tétje ilyen műveket írni, e könyv sem szerzőjének életművében, sem a „mi a magyar”-diskurzusban nem lesz ott a legfontosabb szövegek között.

Annak idején Lackfi könyvével először a Facebookon találkoztam, egy külföldieket magyarul tanító ismerősöm tette ki az üzenőfalára, tanítványainak ajánlva. Talán éppen ők az ideális olvasók, hiszen a kötet jó bevezetést nyújthat a „magyarológiába”. Persze nemcsak külföldieknek szól, hanem azoknak az itthoni olvasóknak is, akik könnyedén, szórakozva és alapvetően tét nélkül akarják megtudni, hogy milyenek is vagyunk mi, magyarok.

MEDDŐ TERMÉKENYSÉG

Miklya Anna: *Eső*

A női identitásokat, archetípusokat körülíró művek sora gyarapodott Miklya Anna szépírói pályakezdésének köszönhetően. A Jelenkor Kiadónál megjelent három kötetével a női lét nagy kérdéseinek ábrázolását választotta fő témájául: a nagyvárosban szocializálódott, a mély érzésektől és érzelmektől elidegenedett értelmiségi főhősnők életének alapkonfliktusa a női lét és az anyaság körül bontakozik ki. A három regény a felnőtté és anyává válás kálváriájának egy-egy fázisát jeleníti meg. A főhősök a modern társadalom által felkínált nőszerepek egyikét töltik be, hangsúlyos értelmiségi státuszuk és csonka családi hátterük.

Eloldozás című első regényében a felnőtté válás küszöbén szerelmi krízisbe sodródott testképzavaros egyetemista történetével Miklya ígéretes kezdőlépést tett. Ennek a lánynak későbbi alteregója, sors-forgatókönyve lehetne a második kötet főhőse, a kettős életet élő prostituált tanárnő, aki egyetemista éveiben kezdte el testét árulni keresetkiegészítésként. A *hivatásos* című kisregény az önmagát meghaladni nem képes fiatal nő története, mely az érzelmileg támogató anya hiányát, az alapvető gyökértelenséget állítja középpontba. Rokontható az *Eső*vel abban a tekintetben, hogy a fiatal nő saját anyjának szerepébe bújjik, és az ebből a szerepvállalásból fakadó kettős élethelyzet feszültségében vergődik. A tanárnő a hűgát neveli, miközben a tanítványaival való konfliktusait nem képes felnőtt módon kezelni. Míg az egyik szereposztásban nevelő-korlátozó lény, a másik „életében” gyönyört árul *escort* (*exclusive*) szolgáltatás keretében. Ennek az archetípus-játéknak a folytatásaként a szerző harmadik munkájában a női lét következő nagy feladatával, az anyává válással szembesíti szereplőjét – és olvasóját. Miklya Anna harmadik kisregényében az érzelmek ábrázolását kísérli meg, amely korábbi főhőseinek elbeszélői szövegéből jobbra hiányzott. Fiatal nőalakjainak mindegyikére jellemző a szinte tárgyilagos, erősen önkritikus és maximalista attitűd. Diána állapotossága következtében azonban egyre inkább megtörik az elbeszélői hang sokszor elidegenítő ridegsége. Az érzelmi háttér kimunkálását és az atmoszférateremtést a hosszú lamentálások, önironikus tépelődések folyamatos szövege mellett az elbeszélés helyszínének és szereplőinek zárt rendjébe időnként betörő irracionális szolgálják azonban ezt a „kiművelődést”, ezt a mű korábbi kritikusi is a gyors alkotói munka számlájára írták.

Az *Eső*ben nagy hangsúlyt kap az atmoszféra, és a mágikus légkör megteremtésében a víz alapvető szimbólummá és szervezőelvvé válik. A mágikus elemek (szellem-

Jelenkor Kiadó
Pécs, 2012
256 oldal, 2700 Ft

járás, varázskert) azonban többnyire értelmezhetetlen díszletek maradnak, s nem épülnek be szervesen a regényvilágba. A kisregény elbeszélői szólama hol irritálóan unalmas, hol indokolatlan víziókkal terhelt és túláradó, ám mindvégig jellemző rá valami jeges tárgyilagosság, dac, amivel a hetedik hónapban járó Diána távol tartja magát – és az olvasót – az élvezettől. Hogy feloldozza magában az új élethelyzet görcsét, kénytelen lesz saját anyjának anyjává válni. Az anya hiányának leginkább ezen aspektusa kerül előtérbe, az erős akarátú, független vidéki nő (dáma) érzelmileg hagyja magára lányát. Annak ellenére, hogy erőteljesen szervezi lánya életét a látogatásának ideje alatt, a kommunikációs problémák rávilágítanak arra az ürre, ami a két nőt, és ezáltal Diánát és magzatát is elválasztja egymástól, és aki anyja hívására utazik „le” szülővárosába, D.-be, ahol a kisváros majorsági épületeinek felmérésével bízzák meg. A regresszáló élettörténet a gyökerek, a női ösztönök hiányával küzdő fiatal nőt megpróbálja visszavezetni a természet bizalmába, amit a nagyvárosi lét és a szeretetlen gyermekkor alapvetően elvont tőle. E törekvés akár tükröt is mutathat a teljesen önmagukra hagyott és instant identitásokkal érzéstelelnített városi nőknek. A történet végül kerekké válik, egy bizonyos szinten végbemegy a fiatal nő érzelmi „kiművelődése”.

A követelőző, fullasztó anyai jelenléttel szemben Miklya történeteiben a tüntető (vagy az anya halálából következő, vagy érzelmi alapú) anyahiány feldolgozása zajlik. „Anyám a legintelligensebb ember, akit csak ismerek, de tárgyként kezeli az embereket, és a legnagyobb jó szándékkal sem feltételezi, hogy a közelében élőknek érzelmeik is vannak.” (67.) A természethez, az anyához való visszatérés a termékenység gondolatán keresztül érhető el, mely az ősi víz-szimbolikával már *A hívátásosban* is fontos volt. A regény elején el is hangzik a víz őselemének az anyához és a belső tájához (álom, tudatalatti) kötődő sztereotip analógiája: „Az álmonom gondolkozom. Arra emlékszem, hogy egy tenger-öböl partján futok valami felé (...) A tengert csak elképzelni tudom. Jung szerint a víz, főleg a sós őselem, a tenger, az anyával való viszonyt tükrözi.” (11.) Míg a második regényben egy halott anya okozta úr betöltésére kényszerül a főszereplő, az *Esőben* egy alapvetően rideg és az anyai szeretetre képtelen nő árnyékán kell túllépnie terhességének megélésén keresztül.

A nemek viszonya ebben a regényében sem kiegyensúlyozott. A női elbeszélő itt is erőteljes kritikával viszonyul a másik nemhez. Perspektívájában a férfialakok és történeteik vázlatosak maradnak, mintha nem lenne jelentőségük, vagy mintha kivétel nélkül csupán Diána kritikus elceinek unalmas tárgyai lennének. Végtelen önreflexiójának hálójába akadnak, majd vesztesen, megalázottan távoznak a színről. Diána férfiakkal – és minden élőlényrel – való kapcsolatát nemes egyszerűséggel ekképpen fogalmazza meg: „Megőrülök tőle, ha nem az én kezemben van az irányítás” (33.). A másik nem képviselői egytől egyig gyenge, érzelgős, megtört vagy gerinctelen és szárnalmas alakok, akiktől az erős Csillag Diána hiába vár bármit is. „A szexben legjobban a megszerzést szerettem. Maga az aktus olyan volt nekem, mint a levegővétel” (49.). Szeretetre való képtelenségéből fakadóan, illetve a szerethetőségébe vetett hit hiányában gyengévé teszi a hozzá őszinte érzelmekkel forduló Gergőt, gyermeke apját is, akiről monológjaiból nem sokat tudunk meg. A történet végére az anyáért vívott belső harcból a férfi kerül ki vesztesen, és távolodik el Diánától olyan gyorsan és végzetesen, ahogyan a nő a céges rendezvényen megkaparintotta: „Amikor másnap reggel találkoztunk, úgy döntöttem, hogy az enyém lesz.” (41.) Az apakép Miklya harmadik regényében az előzőekhez képest még jobban torzul, Diána apjának hiánya még csak meg sem fogalmazódik, az elbeszélés teljességgel mellőzi, az anyával való szembenézést állítva középpontba. „A férfiak mintha nem számítanának a mi családunkban” (41.). Sőt, mintha a nő a férfi, az apa helyébe lépne: „Szeretem a hátamat, az erős vállamat. Széles és izmos, mint egy férfié. Anyám boldog, látom a tartásán.” (110.)

A befogadás képessége elképzelhetetlen számára, aktív és tudatos, logikus döntéseivel kezében tartja és kontrollálja életét, amit az utazás során mégis egyre inkább elveszít: „Most úgy érzem magam, mint amikor megtudtam, hogy a gyerek megfogant. Nem számítottam rá, nem volt logikus” (104.). Az egyetlen dolog, amit egy nő bizonyosan nem tud kontrollálni, az a terhesség alatti radikális testi-mentális változások folyamata. A terhesség által kiváltott egzisztenciális szorongásra, az érzelmi kiszolgáltatottságra anyja sem tud megoldást kínálni. Tőle elidegenedett, magában pedig hiába keresi a fogódzókat, anyai ösztönei csak mágikus, csodaszámba menő víziói által ébrednek. Egyedül egy régi ismerős, a pékfiú veszi észre őt – amit Diána félreértelmez –, amikor nem domináns nőként, hanem terhes, éhes lányként tekint rá: „...majd megőrülök attól a furcsa érzéstől, hogy nekem most meg kell hódítanom őt, mert olyan még sosem esett meg velem, hogy valaki így nézzon rám. Ilyen szánakozva” (62.). A regényben feltűnő Elek Laci, anyjának főnöke is tipikusnak ábrázolt, gyenge jellemű, pozícióját kicsinyes játszmákkal fenntartó vidéki figura, és még egyszerűbb a képlete anyja rokonának, Ferinek, akiről szintén szegénységi bizonyítványt állít ki a „domináns” nő: „Halvány, betegesen vékony figura, nyehé bizonyítási kényszerrel, amit mindenféle férfias, de ártatlan hobbiban, például vadászatban, horgászatban, autószerelésben és tűzgyújtásban él ki (...) öblös hangú barátokkal veszi körbe magát, akik mindig túlűvöltik. Ettől biztonságban érzi magát.” (100.) A férfilét sérülése egyenesen következik a két női figura erejéből, ami azonban leginkább ellenzenvenessé teszi a főhősnőt, az a belső monológjából áradó szenvelgő arrogancia.

A víz motívuma a címtől egészen az utolsó mondatig áthatja a szöveget. Az eső mosta sáros magyar vidék majorságainak melankolikus képe készen kapott paraván. D. elszigetelt kisváros a Viharsarokban, elmaradott kistérségi időkapuszulaként zárja magába Diána múltját. Ide tér vissza anyává válása előtt, itt szöheti újra az anyjával és a férfikkal való kapcsolatát. Külső és belső világ egybemosását atmoszférateremtő szándékkal célozza a víz természetével való folyamatos játék, azonosulás és reflexió. Az eső önmagában azonban nem elég a főhős, Csillag Diána fővárosi mérnök, statikus „visszatéréséhez”. A hangulat erőltetetten tartja fenn a kapcsolatot a kinti és a benti táj között. Az *Eső* főhősnője mintha lázadna és egyben áldozatként küzdene az érzékeny és befogadó nőiség ellen. Tárgyilagos módon kezeli érzelmeit, képtelen az önzetlenségre, a társas felelősségvállalásra. Ezt a gyökértelenséget és védekező attitűdöt mossa le róla az eső, ahogy visszatér az anyaöhlöz, akármilyen retrográd és meddő próbája is ez a kiszámíthatóság, a biztonság alapvető kívánalmának. Pesti statikusként élete irányítható és viszonylag egyensúlyban tartható volt. Anyává válásának folyamata azonban rádöbbsenti, mennyire távol áll tőle a természet, saját teste, az ösztönös női intelligencia. Ennek elsajátítása során azonban mégsem képes kinőni érzelmi éretlenségét, leválni anyjáról, társas kapcsolatba lépni, és felnőni az előtte álló feladathoz. A látványélet lassan változik az önismereti reflexiók meddő köreiben. Diána hideg racionalitása a termékenységgel és anyasággal szemben azonban ellenáll minden mágikus elemnek. A kudarc tehát a személyiség végletesen impotens érzelmi életéből következik, ami alig vagy sehogy nem tud a reflexió közvetítéséből az átélésbe váltani, ezáltal a mágikus, irracionális elemek is a terhes nő metamorfózisának esetleges reflexióivá válnak. Ahogy a víz az idő folyamában lassan emészti fel a majorságok épületeit, ahogy kezdenek az egykor tökéletes derékszögek megkopni, az anyagok belemállani a földbe, úgy omlik lassan össze a fiatal nőben a nagyváros kívánalmainak megfelelően statikailag jól megalapozott és szépen vakolt énkép.

Terhessége előtt „Pesten az eső (...) csak látványelem” (8.) volt, majd a víz az érzelmekhez, ösztönös érzésekhez való hozzáférés egyetlen kínálkozó lehetőségeként kezdi a szöveget áthatni: „Szeretem nézni a nyári esőt Pesten. Valószínűtlen lesz minden tőle. (...) A terhességtől furcsa módon érzékivé vált minden, mármint érzékekkel befogadhatóvá. Ez az eső nekem most még jobban látvány, szagok, tapintás, mint máskor, egészen elká-

bulok tőle.” (9.) Sejtelemként dereng fel tudatában a mérnöki logikáját lassan mállasztó bizonytalansági tényező, az ösztönök birodalma felől fenyegetően aláásva érzelmileg domesztikált világát. Ez az elbizonytalanítás sokszor következetlen. A hatalmi játszmákban és erőszakos érzelmi megoldásokban otthonos határozott racionalitás nehezen adja meg magát. A regény az atmoszferikusságot kockáztatja a mágikus elemek beágyazásával, a nő érzéketlenségéből és érzelmi analfabetizmusából egyáltalán nem következik a fantasztikum (szellem-jelenések, mágikus kert). Kiderül, a majorságok története saját családtörténetének egyik titkos fejezete. Anyja egy fiktív, misztikus alak, György Lajos és a majorság köre szőtt titkos gyökerek közt bolyong, amit végül Diána észrevesz és megért: „Anyám egy álomvilágban él, és mindent megteszünk azért, hogy boldog maradhasson benne.” (246.) A Gergő által „betegesnek” titulált szituációban ekkor teljes természetességgel kereszttülsétál a szobán egy szellem, megtörve az elbeszélés logikáját, mint egy ügyetlen trükk, amely alapvető ürességet leplez.

Állapotát elszenvedve, megtermékenyítettségének tudatában elbeszélése folyamatosan testi szükségleteit és korlátozottságait közvetíti. „Most pedig, mint egy gazdatestbe, belém helyezte ezt a növekvő lényt, ami az én véremből táplálkozik, az én tudómból szorítja ki a levegőt és az én csontjaimat feszíti szét aprólékos, kérlelhetetlen munkával” (174.). Diána nem mélyül bele a magzattal való testi-lelki kapcsolódás érzelmi kimunkálásába, éppolyan tárgyilagosan reflektál állapotosságára, ahogyan a majorságok tervrajzait vizsgálja. A tükör előtti agonizálások, tokavizsgálatok, méretfóbiák kerülnek szorongó figyelmének középpontjába, napról-napra egyre kényelmetlenebb a testi lét elviselése. Az ismerős helyszínek a felfokozott érzékelésnek, a módosult testtudatnak és a korlátozott mozgásternek köszönhetően új fényben tűnnek fel. Az eső közvetítésével Diána teste és a vidék teste-földje egyszer csak egybeolvad, a mágikus „beavatódás” azonban nagyon erőltetetté válik, és Diána belső monológjában repedés jelentkezik: „Amennyire csak tudok, közel szeretnék kerülni a gyepphez, érezni szeretném a fűszálakat a nyakamon, a talpamon és az ujjaim alatt, be akarom szívni a napsütötte talaj illatát, azt akarom, hogy a hangyák keresztülmásszanak a testemen, mintha csak a kert része lennék” (234.). A kert az élet szimbólumává válik, a vegetáció a magzatot érlelő test. Ezzel a kontroll feloldása átkerül a természet kezébe. A regény utolsó oldalain szabadul meg Diána először a szorongástól, először mosolyog ebben az irracionális, paradicsomi kertben. Az álomból mobiljának csörgése rántja vissza, a csoda belső megélése nem vihető tovább: „Nem látok semmit. Hát persze. Majd legközelebb.” (235.) Ezzel úgy távozik, ahogy érkezett: bizalmatlan, tárgyilagos érzésekkel.

A termékenység válik az elbeszélés alapkonfliktusává. Anyja sógornője, a dekoratív Böbe meddősége okán hatalmas féltékenységi jelenetet rendez, így sikerül szembenéznie egy évtizedes traumával. Vetélései ellenére ő az egyetlen női szereplő, akiben meleg anyai készletések élnek, míg Diána anyjával tétován, elidegenedve kommunikál: „Nem tudok beszélgetni az anyámmal. Nem csak most: egyáltalán. Senki sem tud beszélgetni velem. Olyan, mint egy hókirálynő, mint egy jégtömb: megfagyasztja maga körül a szavakat, dermesztően hideggé teszi és lelassítja az időt, megöli és csírájában elfojtja a gondolatokat.” (115.) A feszültség kirobbanása után azonban megváltozik a viszonyuk. Anyja iránti megértése a ház kertjének befogadásán keresztül történik: míg az elbeszélés elején a kert bántóan nyers, nedves és elhanyagolt, az utolsó oldalakon már „komor, szomorú és magányos”. A domináns, szorongó és védekező erő az érzelmi felszabadulás (eső) hatására stabilizálódik: „Annak ellenére, hogy ő karol át engem, úgy érzem, én vagyok az erősebb. Majomanya vagyok egy kicsi, védtelen kölyökkel a hátamon, vagy egy szikla, amin különböző színpompás gyökértelen növények élnek.” (251.) A lírai befejezés elhozza Diána számára a megnyugtató, gyökértelenül is létezni tudó megoldást. Az elbeszélés záróképe álomba mosódik, a mágikus elem ismét előkerül, ahogy a víz lassan belepi a

szobát, ahol Diána a gyermeke és az anyja között magzatpózba gömbölyödve végre-
lahára megnyugszik.

Diána hol unalmas, hol idegesítő megnyilatkozásai a szöveget ugyan egzaltálttá teszik, ahogyan azonban az anyjával való viszonya mélyül, sikerül érzéseit kimutatnia, elbeszélésében is egyre kevésbé a folyamatos önreflexió, állapotának problémaként való megélése lesz fontos. A kisregény a történet vége felé sűrűbb és sodróbb, kár, hogy az olvasó addigra idegesen fészkelődik az elbeszélői hang arroganciája miatt. A következő stációt feldolgozó regény kiérleltebb lesz talán, a mostani, koraszülött mindenesetre némi türelmet igényel az olvasótól.